

Egalitet i liberalismens århundre

**En undersøkelse av egalitære holdninger slik de kom til uttrykk i
stemmerettsdebattene fra 1851 til 1898.**

Vegard Winther

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitet i Oslo

Våren 2007

Innhold

Forord	3
Innledning	6
1. Liberalisme i et førmoderne standsamfunn	18
2. Liberalisme og paternalisme	30
3. Frykten for de arbeidende masser	43
4. Liberalisme, økonomi, og egeninteresse	53
5. Rettferdighet, framskritt og egalitet	59
6. Konflikt og harmoni	70
7. Det egalitære Norge.....	81
Oppsummering.....	94
Litteratur	98
Kilder	101

Forord

Det norske samfunnet regnes kanskje som det mest egalitære i verden. Ingen andre land har en så høy grad av lønnslikhet med mindre lønnsforskjeller mellom topp og bunn, eller en så sterkt utbygget velferdsstat.¹ I Norge har man i det hele tatt en sterk sans for likhet, og likhetsidealer har en framtreddende posisjon i det norske samfunnet. Hvor det i andre vestlige land er en stor oppslutning om sjanselighet – her er kanskje USA det fremste eksempelet – er det i Norge også en betydelig grad av oppslutning om resultatlikhet som et ideal. Et eksempel på dette er den sterke stillingen og oppslutningen som den norske enhetsskolen tradisjonelt har hatt i det norske samfunnet. Det er flere momenter som forklarer dette. Et poeng som ofte trekkes fram som forklaring på Norge som et egalitært land, er at Norge historisk sett har vært et lite og homogent samfunn, og relativt sett alltid har vært et egalitært land med sterke likhetsidealer. Slike særnorske forhold ble forsterket av den tiltagende demokratiseringen på siste halvdel av 1800-tallet og framveksten av folkelige bevegelser, først og fremst arbeiderbevegelse, før de endelig ble befestet under sosialdemokratiet i tiårene etter 1945.² En annen forklaring har gått ut på at en sterk arbeiderbevegelse i Norge har lyktes i å presse kapitaleierne til politiske og økonomiske innrømmelser, og at kapitaleierne dermed har gitt etter for arbeiderklassens krav.³ En tredje teori er at den norske lønnslikheten er resultatet av en ”utbytting” av middelklassen som følge av en uutalt koalisjon, eller et kompromiss mellom arbeiderbevegelsen og kapitaleierne. Denne uformelle alliansen har resultert i en modererende og utjevneende inntektspolitikk, hvor inntektene omfordeles fra midten mot endene av inntektsfordelingen, og dermed på middelklassens bekostning.⁴ Felles for disse teoriene er at de baserer seg på et felles sett av samfunnsinstitusjoner som til sammen har resultert i den egalitære lønnstrukturen vi har i Norge. Disse institusjonene er; landsomfattende, sentraliserte og solidariske lønnsforhandlinger; en utbredt grad av samarbeid eller korporatisme mellom arbeiderbevegelsen, arbeidsgiverne og staten; og en omfattende velferdsstat med universelle velferdsordninger.⁵ Det er flere benevnelser på denne modellen. Jeg vil heretter omtale den som *den nordiske samfunnsmodellen*.

Det er imidlertid klare tendenser til at denne modellen og de særnorske forholdene som har gjort Norge til verdens mest egalitære nasjon, har kommet under press de siste

---

¹ Barth m.fl. 2003: 8-9, 13-15; Moene 1999: 79; Dale-Olsen 2002: 201; Alldén m.fl. 1986: 28-29.

² Gulbrandsen m.fl. 2002: 14.

³ Barth m.fl. 2003: 7, 12.

⁴ Barth m.fl. 2003: 13.

⁵ Barth m.fl. 2003: 9, 13-15; Moene 1999: 79; Alldén m.fl. 1986: 28-29.

tiårene.⁶ Det er en klar utvikling av stadig større lønnsforskjeller og en aksept for økte forskjeller.⁷ Det kan virke som det har skjedd en holdningsendring hos det norske folk. Mye tyder på at en rekke sosialdemokratiske kjerneverdier har mistet oppslutning til fordel for nyliberalistiske holdninger, og at vi har opplevd et hegemonisk skifte, bort fra en sosialdemokratisk orden og mot en mer nyliberalistisk orientering med en sterkere tro på markedskreftene.⁸ Et klart eksempel på dette er at selv Arbeiderpartiet ikke bare har dempet sin sosialdemokratiske retorikk til fordel for mer nyliberalistiske begreper og verdier, men beveget seg stadig vekk fra gamle kjerneverdier, mot en sterkere tro på markedskreftene.⁹ Et slikt skifte gjenspeiler seg også i den politiske begrepsbruken. Det kan virke som det har inntruffet et nytt diskursivt hegemoni, inspirert av amerikansk organisasjons- og ledelseslitteratur.¹⁰ En mulig forklaring på et slikt skifte kan være utviklingen mot en mer global verden, og dermed mot en mer utstrakt markedsliberalisme, og at dette har blitt oppfattet som en irreversibel utvikling det bare har vært å kaste seg med på og tilpasse seg snarest mulig. Jeg skal imidlertid ikke begi meg inn på mulige forklaringsfaktorer for en slik endringsprosess.

Det som derimot har vært min motivasjon for å fokusere på egalitet og norske likhetsidealer, er at det så langt ikke har vært noen grunnleggende, offentlig verdidebatt om dette skiftet. Det er nok av kritiske røster, men dette kursskiftet har aldri vært diskutert på et prinsipielt grunnlag blant landets politikere. Dette synes jeg personlig er problematisk, ikke minst da det er flere forskningsprosjekter og undersøkelser som hevder at den såkalte nordiske samfunnsmodellen skal være bedre rustet til å tilpasse seg en situasjon med økt internasjonal konkurranse, økt varehandel og økt kapitalflyt, enn en mer markedsliberalistisk modell.¹¹ Siden *den norske likheten*, den egalitære samfunnsstrukturen i Norge, ifølge tilhengerne av en slik teori, er intimt knyttet til den nordiske modellen, vil avviklingen av denne modellen og et hegemonisk skifte i liberalistisk retning følgelig også ha innvirkninger på den norske likheten. Med nye utfordringer og et nytt system følger gjerne nye verdier.

---

⁶ Barth m.fl. 2003: 126-135; Høgsnes 2002: 327-328; Dølvik og Engelstad 2003: 139-140.

⁷ Aftenposten 03.05.2005: 8-9; Aftenposten 06.09.2005: 30-31; Aftenposten 08.10.2006: 2-3.

⁸ Lange 2005: 181; Benum 2005: 315; Furre 2000: 361-367; Tønneson 1993: 378.

⁹ Benum 2005: 185-186. DNAs landsmøte i april 2005 kan derimot tyde på at vi ser et nytt skifte i Arbeiderpartiets politiske kurs, med en reorientering mot et sterkere forhold til LO. Det er også interessant å merke seg reaksjonene på dette samarbeidet, spesielt hos Bondevik-regjeringen. Statsminister Bondevik omtalte for eksempel Arbeiderpartiets skifte av kurs som *gammeldags* og *bakstrevens*, karakteristikk vanligvis forbeholdt de borgerlige partiene. (NRK, Redaksjon En, 11.04.2005.)

¹⁰ Danielsen 1998, i Nilsen og Veiden: 100-102. Ifølge Danielsen består denne nye diskursen av et gjennomideologisert språk som virker som en fordekt form for kontroll som undergraver klassebevisstheten og kollektive strategier.

¹¹ Barth m.fl. 2003; Dølvik og Engelstad 2003; Monbiot 2005; Frøland 2000: 203-212; Høgsnes 2002: 308-331.

I den grad det stemmer at den norske moderne egaliteten og likhetsidealer er under press av en sterkere liberalistisk ideologi, blir det faktum at Norge relativt sett var et utpreget egalitært land også på 1800-tallet, og den utbredte forestillingen om at de norske likhetsidealene strekker seg tilbake til denne tiden, av stor betydning. Den økonomiske liberalismen hadde sin storhetstid nettopp på 1800-tallet. Det vil derfor være interessant å undersøke hvilken betydning liberalismen hadde for Norge som en egalitær nasjon og for utviklingen av norske egalitære tradisjoner på 1800-tallet.

Innledning

Denne oppgaven har som mål å se nærmere på liberalismens betydning for forestillingen om Norge som et egalitært land på 1800-tallet. Utgangspunktet og rammene for oppgaven vil være en undersøkelse av forskjellige holdninger slik de kom til uttrykk i stemmerettsdebattene på Stortinget fra 1851 til 1898. Det er mange grunner til å velge nettopp stemmerettsdebattene som kildemateriale for et slikt tema. Stemmerettsdebattene er rike kilder til eksempler på egalitære holdninger. Når man leser de forskjellige debattene er det lett å bli slått av hvor klart slike holdninger kommer til uttrykk. Videre var stemmerettsspørsmålet et svært viktig tema i samtiden. Det kom opp til diskusjon en rekke ganger på Stortinget i en perioden som strakk seg over et halvt århundre. I løpet av denne perioden tok debattene opp i seg en rekke nye spørsmål og vinklinger som reflekterte utviklingen i samfunnet, og omfattet temaer som strakk seg langt utover stemmeretten som et avgrenset spørsmål. Gjennom stemmerettsspørsmålet ble andre sentrale tema i samtiden diskutert. Samfunnsutviklingen, industrialiseringen, framveksten av arbeiderklassen, økende sosiale forskjeller, fattigdomsspørsmålet, kommunebeskatning og skattebyrder, samt mer prinsipielle tema som demokrati, individets rettigheter og statens funksjon, alt dette var temaer som ble diskutert. I den grad det er kontinuitet og konsistens i holdningene og argumentene som går igjen i de forskjellige debattene over tid, må dette tolkes som uttrykk for grunnleggende holdninger og oppfatninger hos de forskjellige representantene og de politiske gruppene de representerte.

Stemmerettsdebattene er således rike kilder som kan fortelle oss mye om kontinuitet eller endringer i den politiske elitens grunnleggende holdninger og mentalitet, deres syn på sine medmennesker, på samfunnet og på staten og dens oppgaver. Oppgaven vil derfor fokusere på de forskjellige argumenter, påstander, strategier og tendenser som gjorde seg gjeldende i stemmerettsdebattene i siste halvdel av 1800-tallet. Ved å analysere disse vil vi forhåpentligvis finne gjennomgående trekk eller tendenser som sier noe om egalitære holdninger og hvilken stilling slike verdier hadde i Norge utover på 1800-tallet, fra den første stortingsdebatten om stemmeretten i 1851 til stemmerett for alle menn ble innført i 1898.¹²

Før man begynner å analysere stemmerettsdebattene er det nødvendig å få en viss oversikt over stemmerettsreglene og de forskjellige forslagene og hvem deres støttespillere

---

¹² I stemmerettsdebattene ble det snakket om "den alminnelig stemmerett". Med dette mentes stemmerett for alle menn. Når det refereres til alminnelig stemmerett i denne oppgaven, er det denne betydningen det siktes til. Stemmerett for kvinner var ikke et tema i debattene. Det ble riktignok nevnt i debatten i 1898, men utgjorde ikke et sentralt emne. Stemmerett for kvinner forlattes derfor med dette som tema.

var. Når det gjaldt reglene for tilgangen til den statsborgerlige stemmerett var disse nedfelt i grunnlovens § 50: ”Stemmeberettigede ere kun de norske borgere, som have fyldt 25 aar, have været bosatte i landet i fem aar, opholde sig der, og enten:

- a) ere, eller have været, embedsmænd;
- b) paa landet eie, eller paa længere tid end fem aar, have bygslet matriculeret jord;
- c) ere kjøbstadborgere, eller i kjøbstad eller ladested eie gaard eller grund, hvis værdi i det mindste er 300rbdlr. s.v.”¹³

I 1851 diskuterte Stortinget for første gang siden 1821 en endring av stemmerettsreglene av 1814.¹⁴ Bakgrunnen var et forslag framsatt av Johan Sverdrup og Peder C. Holst om en utvidelse av den kommunale stemmeretten som i realiteten tilsvarte allmenn stemmerett for menn. Forslaget var så godt som en avskrift av de nye stemmerettsreglene i den danske grunnloven.¹⁵ Etter dette ble ikke stemmerettsspørsmålet et tema igjen for alvor før i 1869. Da framla Stortingets stemmerettskomité i alt 21 forskjellige forslag til endringer av grunnlovens § 50. Disse forslagene utgjorde utgangspunktet for debatten i 1873. Det var i hovedsak 10 forskjellige forslag med variasjoner. De forskjellige forslagene kan samles i fire kategorier. 1) de såkalte *klasseforslagene* som tok utgangspunkt i grunnlovens § 50 og det såkalte klassesystemet, men som utvidet dette til også å inkludere nye yrkeskategorier, 2) *skatteforslagene* som la direkte skatteytelse til stat eller kommune som grunnlaget for tilgangen til stemmeretten, 3) *sensusforslagene*, som gjorde stemmeretten avhengig av en bestemt minimumsinntekt, og til slutt 4) de *kombinerte skatte- og sensusforslag*.¹⁶ 1873 til 1884 var det spesielt tre forslag som stod i sentrum: 1) det Aallske klasseforlag, oppkalt etter forslagsstilleren, amtmann Hans J.C. All. Dette var det fremste blant klasseforslagene. Det ble etterfulgt i 1879-debatten av et hovedsakelig tilsvarende forslag omtalt som det Selboeske forslag, etter forslagsstilleren Jens N. Selboe. 2) Johan Sverdrups kombinerte skatte- og sensusforslag (heretter referert til som det Sverdrupske forslag) som fastsatte en bestemt minsteinntekt hvorav det også var betalt skatt, og 3) det Daae-Sørenssenske skatteforlag hvor

---

¹³ Kaartvedt 1964: 51.

¹⁴ Selv om stemmerettsreglene riktignok ble debattert de første årene etter 1814, var det ikke snakk om en utvidelse av stemmeretten. Det ble gjort en liten endring av stemmerettsreglene i 1821, hvor såkalte ”rettighetsmenn” fikk stemmerett i Finnmark. Men etter dette var ikke stemmeretten et spørsmål før i 1851. Dette året ble det fremmet flere forslag til endring av stemmerettsreglene, men det var kun Sverdrup og Holst sitt forslag som kom opp til debatt i Stortinget. (Kaartvedt 1964: 55, 57.)

¹⁵ Kaartvedt 1964: 61. Kun straffedømte, fattiglemmer, og personer i et tjenesteforhold skulle ikke få stemmeretten.

¹⁶ Danielsen 1964: 26. De *kombinerte skatte- og sensusforslag* illustrerer et viktig poeng, nemlig at skatte- og sensusforslagene hadde mange likhetstrekk.

erleggelse av direkte skatt til stat eller kommune for tre år på rad, uavhengig av størrelse, ga adgang til stemmeretten.¹⁷

Selv om en slik kategorisering strengt tatt ikke er presis, vil denne oppgaven for enkelthetsskyld operere med benevnelsene venstresiden og høyresiden for å henvise til de dominerende grupperingene i stemmerettsdebattene. Med høyresiden menes tilhengerne av de konservative forslagene, først og fremst det Aallske forslaget, samt alle som var motstandere av enhver utvidelse av stemmeretten.¹⁸ Med venstresiden siktes det til de grupperingene som kjempet for en mer vidtgående utvidelse av stemmeretten, først og fremst Daae-Sørenssensgruppen og Sverdrup-gruppen. Disse to leirene var i stor grad overlappende. Forskjellen bestod i hva de anså som mest ønskelig - en utvidelse av stemmeretten i tråd med skatteforslagene (de Daae-Sørenssenske forslag) eller sensusforslagene (de Sverdrupske forslag). Begge leirene delte i det store og hele de samme grunnleggende holdningene og verdiene med tanke på stemmerettsspørsmålet. Mange på venstresiden støttet derfor begge forslagene på et prinsipielt grunnlag, selv om de kunne ha preferanser for det ene framfor det andre. Selv om en slik politisk todeling ikke nødvendigvis er helt presis, er den allikevel funksjonell og ikke uten et visst hold. Når man leter etter uttrykk for egalitære holdninger i stemmerettsdebattene, går det nemlig et klart skille mellom tilhengerne av det Daae-Sørenssenske og det Sverdrupske forslaget på den ene siden, og det Aallske forslaget på den andre.¹⁹

Ser man på de argumentene og temaene som preget den politiske venstresiden, er det fire trekk som virker spesielt påfallende. 1) Venstresiden argumenterte for en stemmerettsutvidelse ut ifra liberalistiske prinsipper, der en utvidelse av stemmeretten ble framsatt som et rettferdighetskrav. 2) De la stor vekt på samfunnsutviklingen og framstod som utpreget fremtidsorienterte. 3) De anla et grunnleggende harmonibasert syn på samfunnet som nedvurderte eksisterende klassekonflikter. 4) De framstod som utpreget egalitære i sitt syn på forholdet mellom samfunnsklassene og individets stilling i samfunnet. Høyresiden derimot framstår i stor grad som svært konservative og som grunnleggende motstandere av en stemmerettsutvidelse. De anla et konfliktorientert syn på samfunnet og var preget av elitistiske, standslignende holdninger. Men på samme vis som venstresiden argumenterte for en stemmerettutvidelse ut ifra en liberalistisk horisont, argumenterte høyresiden interessant

---

¹⁷ Danielsen 1964: 26-27.

¹⁸ Når det i denne oppgaven snakkes om de konservative, er det disse gruppene det siktes til.

¹⁹ Et tydelig eksempel på dette er antallet av nye stemmeberettigede man antok hvert av forslagene ville føre med seg. Ifølge statistiske beregninger var det Aallske forslaget antatt å ville utvide de stemmeberettigede fra 139 500 til 159 500, altså med 14,3 %. Dette var således det mest konservative forslaget. Det Sverdrupske forslaget ville øke antallet stemmeberettigede med 27,5 % til 173 000. Det Daae-Sørenssenske forslaget ville øke tallet på de stemmerettskvalifiserte til hele 262 500, altså en økning på hele 88 %. Men som nevnt var det mange på venstresiden som støttet både skatte- og sensusforslagene. (Danielsen 1964: 27.)

nok mot dette ut fra den samme horisonten. Både tilhengerne og motstanderne av en stemmerettsutvidelse argumenterte innen rammene av liberalistiske prinsipper og teori. Dette henger sammen med det forhold at liberalismen hadde en hegemonisk stilling gjennom det meste av 1800-tallet og påvirket all politisk debatt. Dette er som vi skal se av stor betydning for denne oppgaven.

Stemmerettsdebattene som kilde er imidlertid så omfattende og utgjør så mange debatter, samt at det i stor grad er mange av de samme temaene og poengene som reises i de forskjellige debattene, at det for denne undersøkelsen har vært nødvendig å gjøre et selektivt utvalg. Oppgaven tar derfor for seg den første debatten i 1851, blant annet for å undersøke eventuelle brudd eller kontinuitet mellom denne og de øvrige debattene. Videre har debattene i 1869 vært av interesse, da disse er de første debattene om stemmeretten etter at temaet hadde ligget mer eller mindre dødt siden 1851-debatten. Det er med debatten i 1869 at stemmerettsspørsmålet på nytt blir et helt sentralt tema som ender opp med å prege mye av den politiske debatten i de kommende tiårene. Når det gjelder de mange og omfattende debattene på 1870-tallet er det i stor grad de samme ankene og de samme innvendingene som går igjen, både i debatten i 1873, 1875 og 1879.²⁰ Denne oppgaven har derfor undersøkt debatten i 1873 og 1879-debatten, da disse antas å gi et dekkende overblikk både over argumentene og eventuelle utviklingstrekk og endringer i løpet av denne perioden. Videre har undersøkelsen tatt for seg 1884-debatten som er den første debatten som ledet til en utvidelse av stemmeretten, og debatten i 1898 hvor allmenn stemmerett for menn ble innført. Dette fanger om en vid og omfattende periode som tar opp i seg omfattende endringsprosesser i det norske samfunnet, og vil således kunne vise klare tegn på eventuelle brudd eller kontinuitet i de holdningene og den mentaliteten som preget de politiske leirene.

Det er imidlertid nødvendig å påpeke at siden kildene som ligger til grunn for denne oppgaven er politiske debatter, må de forskjellige uttalelsene og argumentene man møter i debattene strengt tatt tolkes inn i en politisk ramme satt av samtidens virkelighetsoppfatning og politiske landskap. Tidsmessige forhold, samt realpolitiske og strategiske hensyn vil derfor kunne påvirke tolkningen av et enkelt argument i en bestemt debatt. Det må derfor presiseres at denne oppgaven ikke vil behandle stemmerettsdebattene kronologisk, men tematisk for å undersøke tendenser, brudd og kontinuitet. Siden fokuset for oppgaven er grunnleggende holdninger, og ikke den politiske debatten som sådan, vil graden av kontinuitet og konsekventhet i argumentasjon og holdninger avgjøre hvorvidt man kan tolke de forskjellige

---

²⁰ Danielsen 1964: 28.

uttrykkene og argumentene som oppriktige uttrykk for grunnleggende holdninger, utover rene praktisk-politiske hensyn.

At Norge er et land med lange egalitære tradisjoner er en vel etablert forestilling. Følgende kortfattede framstilling er på ingen måte fullstendig, men gir et dekkende bilde av de momentene som vanligvis fremheves når man snakker om Norge som en nasjon med lange egalitære tradisjoner. Kort oppsummert går denne forestillingen ut på at Norge har gamle egalitære tradisjoner som går tilbake til det norske bondesamfunnet på 1800-tallet. Det er gjerne to forhold som påpekes: Det ene er at Norge ikke hadde en egen adel, eller privilegert stand med kontroll over bondejord. Det andre er at den norske bondestanden i stor grad bestod av selveiende bønder som var juridisk frie.²¹ Mangelen på en sterk adel gjorde at den norske bondestanden aldri ble eliminert som en politisk maktfaktor, slik tilfellet ofte var på kontinentet.²² Disse forholdene gjorde at den norske eliten var bredere sammensatt og mindre elitær enn i de fleste andre europeiske land. For eksempel var ikke den norske embetsmannseliten et fødselsaristokrati. Som Øystein Sørensen skriver, det var ”mindre forskjell mellom topp og bunn i det norske samfunnet på 1800-tallet enn i de fleste andre land, og spesielt var det mindre forskjell mellom det jevne medlem av den politiske og kulturelle eliten og den jevne bonde.” Sørensen påstår at betydelige deler av embetsmannseliten ble rekruttert fra bondesamfunnet.²³ Norge hadde ingen offisielle, juridisk definerte stender med klart utskilte rettigheter og plikter, og ingen adel - den egentlige privilegerte stand.²⁴ Norge har i en slik utlegning en egalitær samfunnsstruktur fra gammelt av.

I tillegg ble den norske bondestanden og bonden dyrket som et ideal av eliten. Som Jostein Nerbøvik poengterer, dyrkingen av den frie, norske bonde har vært et helt grunnleggende element for framveksten av en nasjonal identitet.²⁵ Etter bruddet med Danmark utgjorde bonden og bondekultur selve symbolet på det norske. Øyvind Østerud trekker for eksempel fram Ernst Sars syntese om den norske nasjonens utvikling, hvor Sars

---

²¹ Andre momenter som også kan nevnes var at 1) Norge var et relativt lite land, 2) Norge, spesielt etter Napoleonskrigene, opplevde en relativ lang periode med fred, 3) Norge hadde en spredt befolkning og opplevde ikke et alvorlig befolkningspress, og 4) Det var ingen klassekrig i Norge. (Dahl 1986, i Graubard: 104-105.)

²² Graubard 1986: 201.

²³ Sørensen 1998, i Sørensen: 19. Selv om det er noe i Sørensens påstand, er den noe unyansert. Rekrutteringen fra bondestanden til embetseliten gjaldt hovedsakelig presteembeter, og kan ikke karakteriseres som å ha vært betydelig før ut på 1870-tallet. Fra 1830 til 1849 utgjorde antallet prester med bondebakgrunn ca. 4 %, mens den mellom 1870-1889 lå på rundt 18-19%, og fortsatte å stige i de følgende tiårene. For leger og jurister lå rekrutteringen fra bondestanden tilsvarende på omkring 4 % mellom 1830-1849, men hadde ikke den samme økningen utover 1800-tallet som tilfellet var med presteembetet. (Aubert 1960: 192-194.)

²⁴ Semmingsen 1954. Aristokratiet ble offisielt avskaffet i 1821.

²⁵ Nerbøvik 1999: 180, 184-185.

hevder at det er den frie, selvstendige bonden, og det norske bondesamfunnet som utgjorde ryggmargen og kontinuiteten i det norske samfunnet, gjennom dansketiden.²⁶ Dette var i stor grad en kulturell konstruksjon, men fikk stor betydning for en utvikling av en norsk nasjonalisme hvor bondekulturen spilte en grunnleggende rolle. Sammen gjorde slike faktiske og konstruerte forhold at den norske bondestanden fikk en særstilling i det norske samfunnet og i den norske bevisstheten, noe som reflekteres av grunnloven i 1814. Denne ga stemmeretten til alle selveiere, noe som gjorde at størsteparten av den norske bondestanden ble stemmeberettigede, og at Norge fikk den mest demokratiske grunnloven i verden.

Bøndernes sterke stilling har også blitt brukt som forklaring på at høyresiden i Norge aldri lyktes i å etablere seg i like sterk grad som i en rekke andre europeiske land.²⁷ Norges posisjon som en del av det danske riket virket begrensende på en nyutvikling av en norsk adel og en aristokratisk livsstil, samtidig som dyrkingen av bonden og bondekulturen gjorde at det aldri utviklet seg en sterk elitekultur i Norge.²⁸ Knut Kjeldstadli viser for eksempel til at Norge ikke hadde noen utpreget overklasse, og at den faktiske, økonomiske overklassen som vokste fram utover på 1900-tallet, underspilte sin egen rolle ved bevisst ikke å framstå som en klar overklasse.²⁹ Embetsmennene anså seg riktignok som en elite, men dette var mer kulturelt og sosialt enn økonomisk. Norge, til forskjell fra andre land, dyrket oppfatningen av seg selv om en egalitær nasjon, noe debattene om stemmeretten klart viser. Den norske bondestanden stod dermed uvanlig sterkt i det norske samfunnet, og det eksisterte et sterkt folkelig ideal og en utpreget folkelig kultur i Norge.³⁰ Disse forholdene blir ofte trukket fram som bevis for at Norge var et egalitært land, og som en forutsetning for framveksten av en likhetsideologi i Norge.³¹

Egalitet er imidlertid et problematisk begrep. Det benyttes som regel i forbindelse med økonomisk likhet, relatert til graden av økonomisk avstand mellom eller innad i samfunnsgrupper eller mellom nasjoner. Når man sier at Norge var et egalitært samfunn, og at det var små forskjeller, er dette relative forhold. Det er ingen tvil om at det eksisterte store

---

²⁶ Østerud 1991, i Alldén: 16-17.

²⁷ Allardt 1986, i Graubard: 201.

²⁸ Danielsen 1998: 82.

²⁹ Kjeldstadli 2005.

³⁰ Et talende eksempel på dette finner man i omtalen av Fritz Wedel Jarlsberg i Norsk biografisk leksikon. Der heter det følgende: "Det er fremfor alt ingen grunn til å tvile på W.s kjærlighet til hjemlandet og det folk han var utgått fra. En annen sak er det at det av og til kunne skorte litt på forståelsen. På grunn av sitt lange liv i utlendighet og sin særegne sociale bakgrunn hadde han undertiden vanskelig for riktig å bli klok på sine landsmenn med deres likhetsideal og deres kanskje noe puritanske hang til å kle det norske demokratiet i sekk og aske." Jansen 1977: 335-336.

³¹ Gulbrandsen m.fl. 2002: 14.

økonomiske forskjeller. Tore Pryser viser for eksempel til statistisk materiale fra 1840-årene. Ut fra dette er det mulig å se at blant embetsstanden tjente for eksempel en statsråd 3000 spesidaler i året, amtmenn og biskoper 1600-1800 spd, kapteiner tjente 700 spd og byråsjefer tjente 500. En håndverksmester tjente 300-400 spd i året, mens en svenn kun tjente 25 til 75 spd. Blant arbeiderne kunne en matros tjene 100 spd, mens en verksarbeider kunne tjene 85 spd. En husmann på Østlandet som arbeidet på gården i 150 dager av året, kunne tjene 10 spd pluss kost.³²

Videre var det stor sosial avstand mellom en fattig husmann fra Hedmark og Storbonden fra samme distrikt, eller mellom en dagarbeider og en embetsmann. Det kunne eksistere betydelige ulikheter innen en og samme bygd, og det var store regionale forskjeller. Før innføringen av eneveldet i 1660, var det hovedsakelig i indre daler og fjellbygder i Sør- og Øst-Norge at man fant selveiere i Norge. Det var først tidlig på 1800-tallet at det meste av jorden kom i bondeie. Samtidig økte tallet på husmenn og jordløse kraftig helt fram mot slutten av 1800-tallet.³³ Jostein Nerbøvik påpeker for eksempel at det var først med etableringen av Jordinnkjøpsfondet i 1894, at prosessen fra husmannsvesen og jordleie til selveie satte i gang for alvor.³⁴ Til tross for slike forskjeller hersker det allikevel lite tvil om at Norge relativt sett var et egalitært samfunn, sammenlignet med andre nasjoner. Men dette innebærer ikke at det nødvendigvis eksisterte egalitære holdninger eller likhetsidealer.

Det har vært gjort lite konkret forskning på dette. Norsk egalitær tankegang og norske likhetstradisjoner er i det hele tatt et tema det ikke har vært gjort forskning på i historiefaget. Det har riktignok blitt skrevet mye som relaterer til dette temaet, spesielt i forbindelse med den norske bondestanden og framveksten av klassesamfunnet. Disse undersøkelsene har imidlertid tradisjonelt hatt fokus på økonomiske forhold. Tore Pryser gjør et poeng som er interessant i denne sammenheng. Han viser til at forskning på overgangen fra det førmoderne standssamfunnet til klassesamfunnet tradisjonelt har lagt vekt på økonomiske aspekter som bortfallet av privilegier, større økonomisk frihet, med følgende større sosial mobilitet, som karakteristiske trekk.³⁵ Prysers poeng er at et slikt fokus overser det grunnleggende skiftet i mentalitet og holdninger som denne overgangen representerte. Det avgjørende skillet mellom standssamfunnet og klassesamfunnet ifølge Pryser, er at de vertikale lojalitetsbåndene mellom høy og lav som preget standssamfunnet, gradvis ble erstattet av en mer dynamisk samfunnsstruktur. I stedet for en statisk og strengt hierarkisk samfunnsstruktur der folk stod i

---

³² Pryser 1999: 28.

³³ Østerud 1991, i Alldén: 17.

³⁴ Nerbøvik 1999: 26-27, 31.

³⁵ Pryser 1999: 78.

klart avgrensede forhold til hverandre, ble gruppene i det moderne samfunnet knyttet til hverandre ut ifra horisontale solidaritetsbånd basert på sammenfallende klasseinteresser. En persons posisjon i samfunnet ble avgjort ut ifra vedkommendes sosioøkonomisk stilling, og ikke arv, stand og eksklusive privilegier.³⁶ Ifølge Pryser kan ikke en slik utvikling forklares kun ut ifra økonomiske faktorer. Like viktig var endringer i mentalitet og holdninger.

Dette er et grunnleggende utgangspunkt for denne oppgaven. Selv om det har blitt skrevet mye om norsk egalitet i økonomisk forstand, har man i mindre grad undersøkt de holdningene og ideene som preget forholdet mellom samfunnsklassene, og hvorvidt disse gjenspeilet en egalitær samfunnsstruktur og egalitære oppfatninger. Med andre ord, det har ikke vært forsket på hvorvidt det faktisk eksisterte egalitære holdninger og tradisjoner i det norske samfunnet på 1800-tallet, og hvor utbredte disse eventuelt var. Det er særlig dette denne oppgaven ønsker å si noe om.

Det melder seg imidlertid noen problemstillinger når det gjelder en undersøkelse av Norge som egalitært samfunn på 1800-tallet. Hva slags samfunn var Norge på denne tiden? Var Norge et standssamfunn, eller kan det karakteriseres som et moderne samfunn gjennom mesteparten av dette århundret? Svaret på et slikt spørsmål får store konsekvenser for oppfatningen av 1800-tallets Norge som et egalitært samfunn. Problemet er om det er mulig å snakke om egalitet og egalitære holdninger i et standssamfunn? Standssamfunnet har per definisjon en ikke-egalitær samfunnsstruktur. Rettigheter og plikter var fastsatt etter eksklusive privilegier, og alle sosiale relasjoner i samfunnet var styrt av sterke paternalistiske bånd som gjorde samfunnsklassenes stilling statiske og uforanderlige. Dette taler for at det først er med framveksten av en mer moderne og dynamisk samfunnsstruktur at det gir mening å snakke om egalitet og egalitære holdninger. Det er imidlertid ikke lett å fastslå hva som menes med et moderne samfunn. Dette avhenger av hvordan man definerer modernitet. Ofte assosieres det moderne samfunnet med industrialisering og framveksten av klassesamfunnet. Tilsvarende blir førmodernitet oppfattet synonymt med førindustrielt og stendersk. I Norge slo imidlertid ikke industrialiseringen og klassesamfunnet gjennom for alvor før rundt slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Betyr dette at Norge var et førmoderne samfunn helt opp mot begynnelsen av det nittende århundre?

Et modernitetsbegrep som kun tar utgangspunkt i industrialisering og klassesamfunnet, fanger ikke opp helt sentrale moderniseringstendenser i det norske samfunnet som gikk forut

---

³⁶ Pryser 1999: 78.

for denne utviklingen.³⁷ For eksempel påpeker både A.D. Smith og J. Hutchinson framveksten av den byråkratiske og vitenskapelige stat som en helt sentral historisk forutsetning for framveksten av nasjonale bevegelser fra slutten av 1700-tallet.³⁸ Selv om begge har nasjonalisme og nasjonalstaten som sitt tema, er dette allikevel relevant for modernitetsbegrepet. Smith og Hutchinsons poeng er at den vitenskapelige stat var basert på rasjonalitet i motsetning til religion. Dette førte til en utvikling der det ikke var arv og stand, men en persons evner som var avgjørende. Det utviklet seg dermed en sekulær intelligentsia som i stadig større grad fikk en sentral rolle i statsadministrasjonen.³⁹ Dette la grunnlaget for en stat der vitenskap og rasjonalitet avløste religiøse forklaringsmodeller, og der fornuft, vitenskap og rasjonalitet, ikke religion, legitimerte staten og forholdet mellom samfunnsskissene. Den dynastiske stat hvor kongen satt på Guds nåde, ble således utfordret av sekulære krefter nedenfra.⁴⁰

Legger man en slik teori til grunn, tyder dette på en moderniseringsprosess der svekkelsen av de vertikale standsbåndene tiltok forut for og uavhengig av industrialiseringen. Dette åpner med andre ord for et skifte i mentalitet og holdninger som ikke har framveksten av klassesamfunnet som nødvendig forutsetning. Dette er interessant med tanke på den faktiske utviklingen som skjedde i Norge. Den fanger opp de viktige moderniseringstendensene som gjorde seg gjeldende fra slutten av 1700-tallet, og som tiltok med embetsmennes maktovertagelse i 1814. Denne utviklingen var knyttet til liberalismens gjennombrudd som politisk dominerende ideologi, og som teoretisk retningslinje for embetsmennes forsøk på modernisering av samfunnet.

Fra og med 1814 utgjorde embetsmennene både den kulturelle og politiske eliten i Norge. Etter at Norge ble løsrevet fra Danmark var det hovedsakelig embetsstanden som satt med den tilstrekkelige erfaringen og kompetansen til å opprettholde det norske statsapparatet. Embetsmennene hadde en klar målsetning om å modernisere Norge i tråd med liberalistiske økonomiske prinsipper. Det er i det hele tatt mye som taler for at liberalismen var en viktig moderniseringsfaktor i det norske samfunnet. Norge hadde allerede solide liberalistiske tradisjoner fra tidligere. Spesielt sterkt stod liberalistiske tanker om den personlige frihet. Prinsippet om pressefrihet hadde blitt innført allerede i 1770, og en rekke andre liberale

---

³⁷ Utviklingen av en handelskapitalisme var for eksempel en viktig moderniseringsfaktor som inntraff lenge før man kan snakke om noen form for industrialisering.

³⁸ Thorkildsen 1995: 21.

³⁹ Thorkildsen 1995: 21.

⁴⁰ Thorkildsen 1995: 21-22.

friheter ble slått fast i årene som fulgte.⁴¹ Mange av disse prinsippene var nært beslektet med opplysningstidens ideer, og da spesielt troen på framskrittet. Som Anne-Lise Seip skriver, frihet ble sett som et uttrykk for utvikling og framskritt. Utvidelse av de personlige friheter var ifølge liberalistisk teori tegn på fremskritt, både åndelig, økonomisk og materielt. Vekst i frihet representerte utvikling mot et høyere "Culturtrinn", mens frihetsinnskrenkninger ble sett på som tilbakeskritt.⁴² Slike liberalistiske frihetsidealene preget både den politiske og sosiale eliten i datidens hovedstad, København. Spesielt sterkt stod ideer om personlige friheter, ytringsfrihet, privat eiendomsrett og prinsipper om rettstaten. Det var i dette København at 1814-generasjonen mottok sin intellektuelle og ideologiske dannelsen.⁴³

I tråd med de liberalistiske frihetsidealene, ledet embetsmennene en kamp mot det gamle standssamfunnets mange økonomiske privilegier og særordninger som innskrenket den økonomiske friheten. De kjempet igjennom liberale lover som avskaffet stenderske særordninger som håndverkernes laugvesen, og som skulle sikre den økonomiske friheten og tilrettelegge for det kapitalistiske samfunnets interesser.⁴⁴ I tråd med dette la embetsmennene stor vekt på å bygge ut veinettet, jernbanen og de øvrige kommunikasjonene. Dette var et nødvendig skritt for å modernisere Norge økonomisk, da godt utbygde kommunikasjoner er en forutsetning for et fritt og åpent marked. Med utgangspunkt i liberalistisk ideologi, representerte embetsmennene i det hele moderniseringskreftene i store deler av 1800-tallets Norge.

Liberalismen stod så sterkt gjennom det meste av 1800-tallet at den påvirket all politisk debatt. Selv grunnloven av 1814 var inspirert av liberalistiske ideer, blant annet prinsippet om privat eiendomsrett.⁴⁵ For liberalistene var privat eiendom en forutsetning for realiseringen av idealet om personlig selvstendighet og frihet.⁴⁶ Dette prinsippet utgjorde selve den teoretiske begrunnelsen for grunnlovens stemmerettregler. Tanken var at alle stemmeberettigede måtte være frie, modne og selvstendige personer som ikke stod i et avhengighetsforhold til andre. Garantien for en slik fri og selvstendig stilling var eiendom. Alle som ikke eide egen eiendom var avhengig av lønnet arbeid eller understøttelse av andre. De stod således i et avhengighetsforhold hvor de kunne påvirkes av andre personer eller av

---

⁴¹ Denne og andre liberalistiske reformer ble gjennomført under Johann F. Struense, Christian VII's livlege og det opplyste eneveldets reelle regent.

⁴² Seip 1973: 52-53.

⁴³ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 65-66.

⁴⁴ Kaartvedt 1964: 470 og Sørensen 1995, i Lakaniemi: 69.

⁴⁵ Sørensen 1992, i Lakaniemi: 68.

⁴⁶ Pryser 1999: 21.

kortsiktige, materielle egeninteresser.⁴⁷ Stemmeretten ble således gitt til alle som eide fast, matrikulert eiendom, noe som i Norge tilsvarte nesten halvparten av den voksne, mannlige befolkningen. Dette gjorde de norske stemmerettsreglene til de mest demokratiske i Verden.⁴⁸

Embetsmennenes kamp mot privilegier og økonomiske særordninger og prinsippet om individets frihet, representerte således moderniseringstendenser som gikk forut for den industrielle revolusjon, men etter den kapitalistiske. Dette hadde store konsekvenser for samfunnet. Det er mulig å hevde at moderniseringen på dette stadiet og en økt grad av frihet hadde en sosialt og økonomisk utjevneende effekt. Håndverksloven av 1866 gjorde for eksempel at alle i hvert fall teoretisk hadde de samme mulighetene til å ta opp et hvilket som helst håndverk som levebrød.⁴⁹ I forlengelsen av dette er det mulig å hevde at det også var tendenser til sosial utjevning, men bildet er sammensatt, og påstanden skal ikke trekkes lengre her. Poenget er at i et slikt moderniseringsperspektiv framstår liberalismen som å representere et brudd med standssamfunnet og agent for en mer egalitær utvikling.

Et eksempel på dette, og samtidig et eksempel på at man i Norge hadde en viss sans for likhet, er at det i den politiske eliten, selv blant konservative embetsmenn som T.H. Aschehoug, ofte ble uttrykt en påfallende negativ vurdering av adel og all form for aristokrati. Som Anne-Lise Seip skriver, ifølge Aschehoug var både "fødselsadel og tjenesteadel [...] vokst fram på allmuens økonomiske bekostninger".⁵⁰ Aschehoug så derfor framveksten av den moderne rettsstaten under embetsmennene som en utvikling mot en større grad av likhet. Det var imidlertid ikke likhet i moderne forstand, men i en klassisk liberalistisk forstand, slik den ble forstått i samtiden. Det var sikring av de personlige friheter og avvikling av privilegier som var det essensielle i Aschehougs perspektiv. Aschehoug og mange av hans kollegaer var særdeles kritiske til den tidligere adelen, og de anla et utviklingsperspektiv fra privilegiesamfunnet via eneveldet til den moderne rettsstaten, med likhet for loven og like muligheter for politisk innflytelse. Denne utviklingen hadde ifølge Aschehoug ført til en større grad av formell likhet. Og det var embetsmennene som hadde gått i bresjen for denne utviklingen.⁵¹

Vi ser således at økonomisk, juridisk og teknologisk var embetsmennene representanter for modernisering. Videre bidro deres vektlegging av liberalistiske prinsipper til et samfunn der individet hadde en større grad av personlig frihet. Men det følger ikke av

---

⁴⁷ Kaartvedt 1964: 54.

⁴⁸ Sørensen 2001: 293 og Sørensen 1995, i Lakaniemi: 67.

⁴⁹ Pryser 1999: 21. Pryser hevder at med håndverksloven i 1866 forsvant det siste offisielle økonomiske standsprivilegiet. Denne loven avskaffet håndverkernes yrkesmonopol og fjernet den gamle laugsordningen.

⁵⁰ Seip 1973: 280-281.

⁵¹ Seip 1973: 280-281.

dette at egalitære idealer fikk forrang i det norske samfunnet. For å kunne si noe om dette, må en rekke forhold belyses. Gjaldt den økte friheten for hele samfunnet? Førte liberalismen til en endring i holdninger og mentalitet når det kom til synet på samfunnsklassenes stilling? Representerte liberalismen et brudd også med standssamfunnets elitistiske og statiske sosiale strukturer? Hvordan forklarer man det forholdet at etter 1814 ble ikke stemmeretten utvidet før i 1884? Gir det mening å snakke om egalitet og likhet uten stemmerett og politisk medbestemmelsesrett?

Dag Thorkildsen peker på at endringer i mentalitet og holdninger er et helt grunnleggende element i en moderniseringsprosess. Han opererer med et moderniseringsbegrep som skiller mellom økonomisk, kulturell og politisk modernisering.⁵² Hvis man utvider dette til også å inkludere et sosialt aspekt, hvor det essensielle er de sosiale strukturene som preget relasjonene mellom samfunnets forskjellige grupper, blir tolkningen av liberalismen som moderniseringsagent annerledes? Thorkildsen mener for eksempel at det er oppløsningen av standssamfunnet og de paternalistiske avhengighetsbåndene som signaliserer begynnelsen på moderniseringen av det norske samfunnet.⁵³ Vi har sett at embetsmennene initierte et brudd med de juridiske og økonomiske privilegiene. Men hva med de mentale forestillingene som preget standssamfunnet? Det er nettopp eksistensen av disse vertikale båndene som Thorkildsen og Pryser mener er avgjørende for hvorvidt et samfunn må beskrives som moderne eller førmoderne.

Sett mot bakgrunnen av embetsmennes moderniseringsprosjekt, og det faktum at Norge i 1814 fikk verdens mest demokratiske grunnlov, er det interessant at Tore Pryser beskriver det norske samfunnet mellom 1800 til 1860 som et førmoderne standssamfunn.⁵⁴ Dette harmonerer dårlig med bildet av Norge som et demokratisk og egalitært land. I den grad denne påstanden stemmer, fant den første debatten om stemmeretten fra 1851 sted i et standssamfunn. Siden den klassiske liberalismens stilling var så betydelig i det norske samfunnet i denne perioden at den karakteriseres som hegemonisk, får dette stor betydning for liberalismen som moderniseringsfaktor, hvis Prysers påstand er korrekt. Det blir derfor nødvendig å se nærmere på hvorvidt det norske samfunnet i denne perioden kan karakteriseres som et standssamfunn eller ikke. Spesielt blir det interessant å se på den første stemmerettsdebatten fra 1851, og undersøke hvilket samfunn det er som møter oss der, og hvilken betydning dette får for forestillingen om liberalismen som moderniseringsagent.

---

⁵² Thorkildsen 1995: 119.

⁵³ Thorkildsen 1995: 119.

⁵⁴ Pryser 1999: 19.

Liberalisme i et førmoderne standsamfunn

Tradisjonelt er et standssamfunn forbundet med formelt definerte stender, eller grupper, hvor hver stand hadde visse plikter eller rettigheter som ofte var fastsatt juridisk. Standssamfunnet bestod av tre separate stender hvorav de geistlige formelt utgjorde den øverste førstestanden, aristokratiet andrestanden, og borgerskapet tredjestanden. Det var imidlertid adelen som utgjorde den egentlige privilegerte stand.⁵⁵ Tredjestanden var i stor grad negativt definert ved at dens medlemmer ikke tilhørte de øvrige to stendene.

Når Tore Pryser snakker om det norske standssamfunnet er det imidlertid ikke snakk om et standssamfunn i en slik snever, juridiske forstand. Pryser slår da også fast at det ikke er det juridiske historikere har lagt vekt på når det gjelder Norge som standssamfunn. Ifølge Pryser fantes det to typer standssamfunn i Europa. Det ene var det juridisk formelle slik man fant det i Frankrike og England. Det andre var av en mer uformell karakter, slik man fant det i Norge. Et slikt standssamfunn forutsetter en bredere definisjon. Pryser viser til Knut Mykland som trekker fram ”den store reelle sosiale avstanden mellom samfunnsgruppene og lite høve til sosial mobilitet” som det som kjennetegnet standssamfunnet. Ens nedarvede sosiale posisjon, ens ætt og ens kultur fastsatte hvor i samfunnet man hørte hjemme. I en slik bred definisjon av standssamfunnet er det ens manglende mulighet til å skifte sosioøkonomisk status som er det essensielle, ikke juridiske stender og formelle privilegier.⁵⁶ Videre, selv om det ikke fantes en privilegert adel i Norge, var det allikevel betydelige forskjeller mellom samfunnsgruppene også når det gjaldt plikter og rettigheter. Borgerne i byene og kjøpstedene hadde enerett på å drive handel, og håndverkerlaugene hadde monopol på sine respektive tjenester. Men det klareste eksempelet på standsprivilegier i det norske samfunnet var først og fremst bøndernes odelsrett.⁵⁷

Norske historikere anlegger ulike syn på det norske standssamfunnet. Mykland opererer for eksempel med en innordning i differensierte horisontale lag etter økonomisk og kulturell status. Jens Arup Seip i sin redegjørelse av det han kaller det norske stendersamfunnet, opererer i stedet med tre vertikale, sideordnede stender. Disse var embetsmannsstanden, borgerskapet og bøndene. Ifølge J.A. Seip var ”Disse tre [...] så

⁵⁵ <http://www.samlaget.no/historie/utdr1814.html>.

⁵⁶ Pryser 1999: 23.

⁵⁷ Pryser 1999: 20. Odelsretten var det eneste formelt arvelige privilegiet i Norge. Der hvor de fleste formelle privilegier ble avskaffet mellom 1840 og 1875, bestod odelsretten og ble i 1857 styrket. (Pryser 1999: 22.)

forskjellige i næringsgrunnlag og levemåte, i tankeverden og i atferdsnormer, at det ikke er urimelig å tale om tre samfunn som lever side om side: bondesamfunnet, bysamfunnet, den akademiske verden.”⁵⁸ Disse tre kategoriene var så klart avgrenset fra hverandre at de ga et ”stendersk” innslag i det norske samfunnet. Selv om de var lite formaliserte var forskjellene mellom disse gruppene synlige for alle. J.A. Seip viser for eksempel til politikerne på Stortinget, hvor ”bonden [satt] i sin kofte, embetsmannen i sin uniform, borgeren i sin drakt. De levde i hver sin verden, og de hadde alle en klar forestilling om å tilhøre en stand forskjellig fra andre”.⁵⁹ Disse tre gruppene utgjorde på mange måter de privilegerte stendene i en særnorsk versjon av standssamfunnet.

Et grunnleggende trekk ved det norske standsamfunnet var paternalismen. Den kom til uttrykk i en mentalitet som preget alle sosiale forhold i standssamfunnet, fra høy til lav. I motsetning til klassesamfunnet hvor solidaritet går horisontalt innad i hver klasse, førte paternalismen til at forholdet mellom de forskjellige samfunnsklassene var preget av statiske, vertikale lojalitetsbånd eller avhengighetsbånd. De sterke hadde en sosial og moralsk plikt til å hjelpe de svake i samfunnet. Dette ga en viss sikkerhet for de svakeste i form av vern og hjelp ovenfra.⁶⁰ Til gjengjeld sørget et slikt avhengighetsbånd for ydmyk troskap nedenfra, til en lua i hånden-mentalitet. Pryser påpeker at dette ikke var noen idyll, og at ”...ein må understreke det skeive eller *asymetriske* i dette biletet, som kunne føre til grov utbytting av dei underordna gruppene”.⁶¹

I sin redegjørelse av T.H. Aschehougs politiske tenkning viser Anne-Lise Seip hvor sterkt paternalismen stod i det norske samfunnet på midten av 1800-tallet.⁶² Til tross for liberalismens dominerende stilling i det meste av 1800-tallet, fortsatte paternalismen å eksistere som et konkurrerende, ikke-liberalt element i det norske samfunnet.⁶³ Seip poengterer at liberalismen og paternalismen eksisterte som to konkurrerende samfunnssyn, begge med direkte konsekvenser for sosial og økonomisk tenkning på 1800-tallet. Selv om liberalismen hadde hegemonisk status, levde den paternalistiske tenkningen videre innenfor murene av liberalistisk økonomisk tenkning.⁶⁴ Seip viser blant annet til spørsmålet om kontraktsfrihet. Kontraktsfrihet var et viktig liberalistiske frihetskrav. Liberalistene mente

---

⁵⁸ Seip 1974: 63.

⁵⁹ Seip 1974: 63-64.

⁶⁰ Seip 1973: 52 og Pryser 1999: 15. Pryser viser til at sosialhistorisk forskning fra 1970-tallet har regnet de vertikale båndene som ”eit sentralt og stabilt trekk ved den sosiale strukturen i Noreg fram til 1860-åra”. (Pryser 1999: 15.)

⁶¹ Pryser 1999: 28.

⁶² Seip 1973: 52.

⁶³ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 68.

⁶⁴ Seip 1973: 52-53.

”Enhver burde og kunne ta ansvar for seg selv og vurdere sin egen stilling, det ville gi det beste resultat”. Mot dette ble det hevdet at ”når der ikke hersket jevnbyrdighet mellom kontrahentene skulle den svakere beskyttes”. Man mente for eksempel at husmannen stod på et lavere trinn ”saavel i oekonomisk som i intellectuel Henseende”, og måtte derfor ”ansees ude af Stand til [...]tilstrækkelig at varetage sit Tarv”. Det var derfor mange embetsmenn som foreslo reguleringer for å beskytte den svakere part.. Det var således en stadig konflikt mellom de liberalistiske friheter og paternalistiske hensyn.⁶⁵

Seip viser hvordan denne konflikten kom til uttrykk også i regjeringen. Det var en balansegang hvor regjeringen på en og samme tid spilte rollen som de liberalistiske frihetenes forsvarer, samtidig som den forsøkte å ivareta paternalistiske hensyn. Selv om for eksempel regjeringens mindretall måtte aksepterte nye samfunnsforhold, anså den ikke disse nødvendigvis som gode. Den hentet i stedet sine idealer fra ”ældre Tiders patriarkalske Forhold”. Ved å forfekte paternalistiske verdier som ansvar for den svake part, forsøkte man å holde fast ved det beste fra det gamle samfunnet: ”trygghet, trivsel, gjensidig avhengighet og tillit, stabilitet”. Men som Seip påpeker, var det ”tale om avhengighet og stabilitet i et statisk og hierarkisk standssamfunn. De verdier som skulle formidles, ’Humanitet og Christelighed’, skulle gjøre arbeideren tilfreds med en lagdelt samfunnsstruktur.”⁶⁶

En slik statisk og hierarkisk samfunnsordning gjennomsyret den norske mentaliteten på 1800-tallet. Dag Thorkildsens undersøkelse av norske lesebøker på 1800-tallet viser f.eks. hvordan vertikale lojalitetsbånd ble innprentet fra tidlig alder. Her spilte spesielt kirken og det lavere offentlige skolevesenet en sentral rolle. Skolen var en standsbasert konfesjonsskole. Gjennom Erik Pontoppidans lesebok fra 1737, *Sandhed til Gudfrygtighed*, den sentrale leseboken fram til skolereformen i 1860, fikk alle norske skoleelever innprentet verdier som troskap mot kongen og lydighet mot øvrigheten.⁶⁷ Som Thorkildsen skriver, var grunnlaget for staten og samfunnet Gud og øvrigheten, og kristenplikt var det samme som borgerplikt. ”Som kristen undersått skulle den enkelte underkaste seg øvrigheten og alle andre som hadde myndighet i forhold til ham, ’Øvrigheds-Personer, Formyndere, Huusbonder, Præster, Skole-Mestere og deslige, som alle ere Forældre, hver efter sin Stand’”.⁶⁸ Det var med andre ord det statiske, paternalistiske standssamfunnet som lå til bunns i skolens oppdragelse. Ut fra en

---

⁶⁵ Seip 1973: 52-53, 62.

⁶⁶ Seip 1973: 54.

⁶⁷ Thorkildsen 1995: 24-25. Konfesjonsskolen var i realiteten en ”underavdeling” av kirken. Både kirken og skolen innprentet lydighet mot øvrigheten ut fra en religiøs begrunnelse – Romerne 13.1ff: ”Enhver skal være lydige mot de myndigheter han har over seg. Det fins ingen myndigheter som ikke er fra Gud, og de som er ved makten, er innsatt av Gud. Den som setter seg opp mot dem, står derfor imot Guds ordning, og de som gjør det, skal få sin dom.”

⁶⁸ Thorkildsen 1995: 108.

religiøs begrunnelse skulle skolen bidra til et stabilt samfunn hvor alle ble oppdratt inn i sin stand.⁶⁹

Det er en vanlig forestilling i Norge at grunnloven av 1814 representerer beynnelsen på det moderne og demokratiske Norge. Vi har allerede vært inne på embetsmennenes moderniseringsprosjekt og at grunnloven var basert på klare liberalistiske ideer. Men både når det gjaldt kirken og allmueskolen skjedde det ingen vesentlige endringer. Konfesjonsskolen bestod også etter 1814, og standstenkningen fortsatte å sette sitt preg på samfunnet.⁷⁰ Selv stemmerettsreglene fra 1814 var utredet etter standspregete idealer. Grunnlovens § 50 fra 1814, det såkalte klassesystemet, gjorde stemmeretten til et privilegium for de få. Den knyttet stemmeretten til eiendom og embetsstilling som eksklusive krav. Utdannelse eller formue hadde ingen ting å si uten eiendom eller embete. Disse betingelsene skulle sørge for at stemmeretten ble forbeholdt en sosial elite av frie, uavhengige og opplyste menn.⁷¹ Det var følgelig embetsmenn og eiendomsbesittere som hadde stemmerett, med andre ord embetsstanden, bondestanden og borgerstanden. Den teoretiske begrunnelsen var riktignok basert på liberalistiske ideer om frihet og uavhengighet, men reelt framstod de som eksklusive privilegier. Som Pryser påpeker, når man snakket om grunnlovens klassesystem eller ”klasseprinsippet”, var betydningen ”standsprinsippet”.⁷² Grunnloven av 1814 vitner således om de sterke spenningene som eksisterte mellom paternalistisk og liberalistiske forestillinger i det norske samfunnet.

Selv den teoretiske begrunnelsen for klassesystemet hadde elementer av paternalistisk tenkning. Grunnloven skulle ikke bare sørge for at det var uavhengige og opplyste menn som fikk stemmerett. Den skulle også garantere for stabilitet og balanse mellom klassene, slik at ingen enkelt klasse oppnådde for stor makt på de andres bekostning. Dette var en rasjonalisering av en maktbalanse, men ut ifra en paternalistisk forestillingsverden. Hensynet om å opprettholde en formalisert balanse eller likevekt var et typisk trekk ved paternalistisk

---

⁶⁹ Thorkildsen 1995: 24-25; Thorkildsen 1998, i Sørensen: 286.

⁷⁰ Thorkildsen 1995: 10. Øystein Sørensen påpeker for eksempel at religionsfriheten på ingen måte var absolutt. Grunnloven nedla forbud mot jøder, munkeordener og jesuitter. (Sørensen 1995: 67.)

⁷¹ Pryser 1999: 20; Sørensen 2001: 293;

http://www.sffarkiv.no/1905/Allmenne_artiklar_1905/1905Kven_roysterett.htm.

⁷² Pryser 1999: 20. Med ”klasser” mente man ikke klasser i marxistisk forstand, men klasser som grupper eller kategorier, som i yrkesgrupper. Dette går igjen i samtlige debatter, selv om det synes å være en mer konsekvent marxistisk bruk av klasse-begrepet i de senere debattene, men de hovedsakelig i forbindelse med arbeiderklassen. Med dette unntaket, var bruken av begrepene ”klasse” og ”stand” i stor grad vilkårlig, og kan stort sett leses som ”yrkesgrupper” eller ”kategorier”. Et av mange eksempler på dette er Færden som i 1869 ramset opp ”Skolelærere, Landhandlere, Forvaltere, Stationsmestere, Telegrafister”, Husmænd” og ”almindelige Arbeidere” som de klassene som var ønsket innlemmet at burde få stemmerett. (ST 1869, Lagthinget: 42.) Det kan også nevnes at i sin undersøkelse av stemmerettsdebattene fant Klaus Frode Solheim at det kun var Johannes Steen og Jakob Sverdrup som brukte ”stands”-begrepet på en konsekvent måte. (Solheim 1976: 31.)

tenkning.⁷³ Ser man på dette og den foregående redegjørelsen, virker det således klart at det norske samfunnet i stor grad var preget av paternalisme og stenderske forhold, og at Pryser tolkning av Norge som et standssamfunn etter 1814 langt på vei er korrekt. Men hva med debatten i 1851?

Den første debatten om stemmeretten fra 1851 støtter i stor grad opp om bildet av Norge som et standssamfunn. Samtidig vitner den om betydelige ideologiske spenninger, og om klare brytningstendenser. Spesielt framstår liberalismen som tvetydig i denne sammenheng. Debatten dreide seg om et forslag fra Holst og Sverdrup om alminnelig kommunal stemmerett.⁷⁴ Det lå imidlertid klare realpolitiske målsetninger bak forslaget. Ifølge Alf Kaartvedt var forslaget et strategisk forsøk på å skape en bredere folkelig opposisjon mot embetsmennene og regjeringen.⁷⁵ Det er dermed ikke overraskende at det gikk et tydelig skille mellom embetsmennene og dens støttespillere og den politiske opposisjonen.

Det interessante er imidlertid at begge sidene la liberalistiske prinsipper og tolkninger til bunns for sitt standpunkt, samtidig som de synes å stå for to vidt forskjellige samfunnssyn. Til tross for sin liberalistiske orientering, framstår embetsmennene som å forfekte paternalistiske idealer og holdninger, mens venstreopposisjonens argumenter synes å bryte med dette. Embetsmennes argumentasjon vitner i det hele om klare paternalistiske holdninger, og gir styrke til forestillingen om Norge anno 1851 som et stendersk samfunn. Men på samme tid framstår venstreopposisjonen som å representere brytningstendenser. Dette gir et tvetydig bilde av liberalismens betydning for bruddet med standssamfunnets paternalistiske avhengighetsbånd, og overgangen til et mer moderne samfunnssyn. Man må riktignok regne med at realpolitiske og strategiske hensyn spilte en viktig faktor, men i den grad slike forskjeller viser seg stabile, sier dette noe om styrken til forestillingene og holdningene hos den politiske eliten.

At 1851-debatten fant sted i et standssamfunn styrkes først og fremst av de mange uttalelsene til Anton M. Schweigaard og Thomas Natvig. Av motstanderne mot en endring av stemmerettsreglene var disse de mest aktive og fremtredende i debatten. Videre var Schweigaard den fremste ledende ideolog blant embetsmennene, og en av de mest

---

⁷³ For mer om dette, se kapittel 2: 40–41.

⁷⁴ SE 1851: 991. Forslaget gjaldt den kommunale stemmeretten. Men som det framgår av denne debatten, og spesielt de senere debattene, ble den kommunale og den statsborgerlige stemmeretten knyttet til hverandre. Som konstitusjonskomiteen hevdet i 1851, en utvidelse av den ene ville føre til en utvidelse av den andre. (SE 1851: 993). Det var således en vanlig oppfatning at en debatt om den kommunale stemmeretten egentlig omhandlet den statsborgerlige stemmerett, slik for eksempel Peder M. Fadum hevdet (SE 1851: 1002).

⁷⁵ Kaartvedt 1964: 59.

innflytelsesrike politikere av sin generasjon.⁷⁶ Dette gjør han spesielt interessant, da hans holdninger må antas å ha vært representative for brede lag av embetsmannsstanden på 1850- og 1860-tallet. I debattene om stemmeretten framstår han da også som en av de sterkeste og mest uttalte representantene for konservative interesser.

En ting var at Schweigaard og Natvig i 1851 sa seg uenige i prinsippet om alminnelig stemmerett.⁷⁷ Men Schweigaard og Natvig var motstandere av enhver stemmerettsutvidelse på et prinsipielt grunnlag. De var begge elitistiske i sine holdninger, og ønsket ingen demokratisk utvidelse av stemmeretten. Samfunnet måtte styres av en opplyst elite som i kraft av sin uavhengighet kunne styre med hele samfunnets interesser i hu, upåvirket av ytre påvirkninger og egeninteresser. De var derfor på ingen måte villige til å utvide stemmeretten til å inkludere nye samfunnsklasser. Schweigaard benektet for eksempel at et folkelig krav hadde særlig tyngde eller var av betydning for politiske avgjørelser, og han avfeide prinsippet om ”det større eller mindre Tal”. Det at folket ønsket eller krevde noe betydde ikke at det var til det beste for samfunnet. Han viste i denne sammenhengen til Cicero og fortalte at ”...han hadde ikke denne Mening om Mængdens absolute Fortrin; han sagde at Magten maa være i gode Hænder, men at det ikke var sagt, at den kommer i bedre, fordi saa mange Flere faa Del i den”. For Schweigaard viste historien tvert imot at alminnelig stemmerett førte til diktatur.⁷⁸

For Schweigaard ville en utvidelse av stemmeretten være å gå imot det han mente var den naturlige ordning. Han henviste til engelsk historie for å illustrere sitt poeng. På samme vis som i England var stemmeretten ifølge den norske grunnloven basert på fast eiendom. Dette systemet hadde eksistert i England siden 1216 og det var aldri blitt endret på, selv ikke for å inkludere kapitalister og andre viktige samfunnsklasser som hadde en langt mer framtrædende stilling i England enn i Norge.⁷⁹ Schweigaard fant derfor ingen grunn til å endre på dette i Norge heller. Tvert imot, grunnlovens system med inndeling i klasser var et naturlig system. Schweigaard viste igjen til antikkens eksempel: ”Man maatte have almene Kategorier. Herfor kunde han paaberobe sig en Verdenserfaring ligefra Servius Tullius’s Tider. Paa Eidsvold lod man sig derfor nøie med at tage de 3 Klasser, Grundbesiddere, Kjøbstadborgere og Embedsmænd.”⁸⁰ Den historiske erfaring beviste med andre ord at grunnlovens system med stemmeretten forbeholdt de tre stendene var en naturlig inndeling uavhengig av tid og sted.

---

⁷⁶ Liedman 1995, i Lakaniemi: 43; Sørensen 1995, i Lakaniemi: 69. Sørensen beskriver Schweigaards innflytelse som at han, sammen med Fredrik Stang, ”regjerte” det politiske Norge.

⁷⁷ SE 1851: 995.

⁷⁸ SE 1851: 997; ST 1869, Stortinget: 733.

⁷⁹ SE 1851: 999. Schweigaard ser her ut til å ha oversatt eller ignorert the Reform Bill fra 1832.

⁸⁰ SE 1851: 999.

Dette gjorde at Schweigaard heller ikke så den øvrige utviklingen i samfunnet som noe argument for å utvide stemmeretten. Han avfeide alle påstander om at samfunnsutviklingen ville nødvendiggjøre en stemmerettsutvidelse som ikke annet enn simple spådommer.⁸¹ Han innrømmet at ”Klasserne kunde nok være blevne flere og talrigere nu efter 37 Aars Forløb”, men dette spilte liten rolle. Man hadde hatt de samme klassene i 1814 uten at de hadde fått stemmerett den gang. Det at det var blitt flere av dem i 1851 var for Schweigaard ikke noe argument.⁸² Det var derfor ikke noe behov for å utvide stemmeretten.

Schweigaard synes å avskrive hele spørsmålet om en utvidelse av stemmeretten som å ha lite for seg. En utvidelse ville ikke være av særlig betydning, og var rent praktisk ikke nødvendig. De som var ønsket tatt opp i de stemmeberettigedes rekker, ”kunde komme i Besiddelse af Stemmeretten hvad Øieblik de ønskede, og det Hele havde saaledes ikke Meget at Betyde.”⁸³ Natvig var enig i dette. Videre bestred han at stemmeretten var en sak som overhodet opptok de lavere klasser. Det fantes ingen eksempler eller erfaring som tilsa at det eksisterte noe krav fra landets arbeidere om en utvidelse av stemmeretten.⁸⁴

Men i tillegg til ikke å ha noe ønske om å bli stemmeberettigede, hevdet Schweigaard og Natvig at arbeiderne heller ikke ville ha noen nytte av stemmeretten. Den ville ikke ha noe å si for dem, de vil ikke ”faa Mer at hænge paa Kroppen, mindre Arbeide, [eller] føre [til] et mere tilfreds Liv”.⁸⁵ Natvig spurte, ”Trænge disse Folk virkelig til Politikken?”, og svarte selv ”Nei De have ingen Nytte deraf, men bare Skade.” For Natvig var andre saker av langt større betydning for arbeidernes ve og vel enn mangelen på stemmerett. Han trakk spesielt fram ”Brændevinet” som ”en langt farligere Fiende end Mangelen af Stemmeret.” Skulle man beholde brennevinet og samtidig gi arbeiderne stemmeretten, ”troede han der vilde blive en vakker Dans”.⁸⁶ Det var verken behov for eller poeng i å gi arbeiderne stemmerett. Den ville tvert imot bare føre til skade. Det man trengte var å bedre deres kår, ikke gi dem politiske rettigheter.

Schweigaard og Natvig brukte således ”empiriske” eksempler til å støtte opp om sin motstand mot en endring av stemmerettsreglene. Men til tross for at deres motstand berodde på en prinsipiell liberalistisk overbevisning, var deres ”empiri” i stor grad tuftet på paternalistiske tolkninger og stenderske eksempler. Det tydeligste eksempelet er kanskje det

---

⁸¹ SE 1851: 996.

⁸² SE 1851: 998.

⁸³ SE 1851: 997. Dette argumentet går igjen flere ganger i debattene. Blant noen av de mange som benytter dette argumentet er Halvor O. Christensen i 1866 og Ole L. Hammerstad i 1869. (ST 1866: 78; ST 1869: 730.)

⁸⁴ SE 1851: 1000.

⁸⁵ SE 1851: 1000.

⁸⁶ SE 1851: 1001.

paternalistiske idealet om de høyere klassenes moralske ansvar for å ta vare på de svakere i samfunnet og beskytte dem mot seg selv. For Schweigaard og Natvig var det å nekte de lavere klasser stemmerett til deres eget beste. Dette hadde et klart paternalistisk rasjonale. Natvigs avsluttende kommentar styrker et slikt inntrykk. Han forsikret Stortingets medlemmer at han ville stemme for en utvidelse om han anså det som tjenelig for ”den simple Mand”. Men spurte man disse folk, ville ingen av dem si at de ønsket stemmeretten. Dette var noe de kun sa når de ble oppildnet av lederne i arbeiderforeningene. ”Men disse Ledere bære sig ad som Børn, der bære sammen til Baal, som de kunde tænde, men ikke slukke.”⁸⁷ Schweigaard og Natvigs holdninger og argumenter tyder på at det i 1851 fremdeles var sterke paternalistiske krefter i samfunnet, selv hos den politiske eliten. Denne paternalismen påvirket tydelig synet på og forholdet mellom samfunnssklassene. Så langt kan det derfor synes som om den prinsipielle liberalismen ikke utgjorde noe betydelig brudd med standssamfunnets paternalistiske tenkning.

I tillegg til slike relativt klare eksempler på paternalistiske holdninger i 1851-debatten, er det også et annet forhold som tyder på at debatten fant sted i et førmoderne samfunn. Ser man nærmere på debatten og sammenligner den med de øvrige debattene, er det mye som taler for at det førmoderne samfunnet utgjorde selve forutsetningen for det radikale forslaget om alminnelig stemmerett i 1851. Samtidig vitner forslaget om klare brytningstendenser med dette standssamfunnets mentalitet og statiske sosiale struktur. Dette trenger en forklaring. Når man ser på 1851-debatten og sammenligner den med de senere debattene, er det lett å bli slått av hvor radikalt det framsatte stemmerettsforslaget var. Etter Holst og Sverdrup sitt forslag om alminnelig kommunal stemmerett, skulle det gå nærmere 40 år før spørsmålet om alminnelig stemmerett igjen kom på bane for alvor, og nærmere 50 år før et forslag vant tilstrekkelig oppslutning og allmenn stemmerett for menn ble innført. I samtlige debatter fra 1869 til 1884 var det kun snakk om en begrenset utvidelse av stemmeretten, og det var en nærmest unison enighet om at man ikke ønsket å innføre den alminnelige stemmerett. Etter 1851 var det først i 1886 at alminnelig stemmerett igjen ble fremmet med noen form for tyngde.⁸⁸ I 1851 ønsket Holst og Sverdrup derimot at stemmeretten skulle ”tilkomme alle myndige Borgere”, og ikke være forbeholdt enkelte privilegerte klasser.⁸⁹ Dette i seg selv

---

⁸⁷ SE 1851: 1001.

⁸⁸ Danielsen 1964: 46. Forslaget oppnådde imidlertid liten støtte. Selv innad i Venstre, som hadde programfestet forslaget, var det hele 57 representanter som stemte imot. Aschehoug fremmet riktignok et forslag om alminnelig stemmerett i 1869 men dette kom aldri til votering. Det var også i en vesentlig annen form og med et annet siktemål enn de senere forslagene.

⁸⁹ SE 1851: 991.

uttrykker overraskende egalitære og moderne tendenser, og vitner om klare spenningsforhold i samfunnet.

Forslaget var da også svært radikalt, og oppnådde heller ikke mange stemmer ved voteringen i Stortinget. Konstitusjonskomiteens innstilling til Stortinget om ikke å vedta forslaget ble i Stortinget bifalt mot kun 21 stemmer.⁹⁰ Av 111 representanter var det dermed kun 21 som støttet Holst og Sverdrup sitt forslag. Det påfallende er imidlertid at konstitusjonskomiteen i sin innstilling også uttalte sin klare støtte til *prinsippet* om alminnelig stemmerett. Videre var det mange som stemte for komiteens innstilling, som samtidig sluttet opp om det prinsipielle ved alminnelig stemmerett, men valgte å stemme imot da spørsmålet var for nytt og saken ikke tilstrekkelig undersøkt eller debattert – noe som for øvrig var konstitusjonskomiteens egen begrunnelse for ikke å bifalle forslaget.⁹¹ Denne prinsipielle oppslutningen om alminnelig stemmerett setter 1851-debatten i en særstilling i forhold til de øvrige debattene, da det senere hersket tilnærmet full konsensus *imot* prinsippet om alminnelig stemmerett.

Klaus Frode Solheim karakteriserer denne tidlige oppslutningen om alminnelig stemmerett som *stemmerettsradikalisme*. Solheims poeng er at denne stemmerettsradikalismen hadde ”sin forutsetning i et førindustrielt samfunn”.⁹² Stemmerettsradikalismen hadde sine livsvilkår i et enklere samfunn som ikke var preget av de sterke interessemotsetningene og konfliktlinjene som kom til å dominere de senere debattene. De andre stemmerettsdebattene gir støtte til et slikt syn. Den tiltagende framveksten av en arbeiderklasse utover 1870-tallet synes å ha frembrakt så sterke motsetningsforhold og utfordringer at det ikke lenger var politisk rom til å uttale seg for alminnelig stemmerett. Men når det innledningsvis i 1851-debatten ble vist til samfunnsutviklingen og framveksten av nye klasser som begrunnelse for hvorfor en utvidelse av stemmeretten var ønskelig, var det framveksten av nye yrkesgrupper eller kategorier innen middelklassen i byene det ble siktet til, samt en voksende husmannsklasse på landet. Det var middelstanden som hadde vokst, og det var denne delen av samfunnet flere nå ønsket å gi stemmerett, da disse stod på et slikt nivå økonomisk og i opplysning, at man måtte ønske inkludere disse blant de stemmeberettigede.

---

⁹⁰ SE 1851: 994; Sørensen 2001: 295. Ifølge Sørensen ble Sverdrup etter debatten i 1851 stemplet som en ekstrem radikaler. Også Holst ble ansett som en av Stortingets mest radikale representanter.

⁹¹ For konstitusjonskomiteens innstilling og støtte om prinsippet om alminnelig stemmerett, se SE 1851: 992-993. For uttalelser til støtte for alminnelig stemmerett, se for eksempel; Simon P. Lie som ønsket alminnelig stemmerett innført jo før jo bedre (SE 1851: 994); Nils N. Dahl, komiteens formann, som ønsket den innført etter hvert som forholdene tillot det (SE 1851: 995); og Frederik G. Lerche som ga sin fulle støtt til Sverdrup, og mente alle måtte innse at utviklingen pekte imot alminnelig stemmerett (SE 1851: 997).

⁹² Solheim 1976: 23. (Se også Danielsen 1964: 29.) Solheim tidfester stemmerettsradikalismen til 1860-årene, men en gjennomgang av 1851-debatten viser at den var sterkt til stede også på dette tidspunktet.

Dette framgår av konstitusjonskomiteens redegjørelse av hvilke klasser man anså aktuelle for stemmeretten.⁹³ Alle kategoriene komiteen nevnte var utelukkende solide borgerlige kategorier, med unntaket av ”en stor Del af Husmandsklassen”.⁹⁴

Det var i det hele tatt foreløpig lite snakk om arbeiderklassen. Arbeiderne utgjorde ikke et sentralt tema før debatten i 1869. Det var hvorvidt husmennene skulle få stemmerett eller ikke som var det store stridsspørsmålet i 1851-debatten. Dette reflekterte samfunnsforholdene i Norge på 1850- og 1860-tallet. Industrialiseringen hadde ikke grepet om seg, og arbeiderne utgjorde ingen betydelig bestanddel av samfunnet. Journalisten Henrik Jægers beskrivelse fra så sent som 1890 om hovedstadens vei fra småby til storby, illustrerer hvor sen denne utviklingen var i Norge: ”I smaabyerne eksisterer endnu ikke arbeiderne som egen klasse. De er for faa til at kunne sige ’vi arbeidere’ med saavidt fynd, at det bliver hørt, og desuden er der i regelen slet ikke noget motsætningsforhold mellem dem og byens borgere”. Samfunnet var, som Jan Eivind Myhre skriver, ”patriarkalsk”.⁹⁵ Det er dette førmoderne og stabile samfunnet som gjorde det mulig for Holst og Sverdrup å fremme et så radikalt forslag. Stemmerettsradikalismen hadde således sitt livsvilkår i et mer homogent, førmoderne samfunn uten de større interessemotsetningene som kom til å prege de senere debattene.

At dette stemmer blir tydelig når man anlegger et lengre tidsperspektiv. Fra debatten i 1851 til de senere debattene inntreffer det en svært påfallende holdningsendring hos samtlige stortingsrepresentanter. Fra bred oppslutning om prinsippet om alminnelig stemmerett i 1851, er det etter debatten i 1869 som nevnt, tilnærmet full motstand mot alminnelig stemmerett.⁹⁶ Denne holdningsendringen sammenfaller med en gryende industrialisering og framveksten av nye samfunnsklasser. I motsetning til i 1851 var det spesielt fra og med 1870-årene økende bekymringer knyttet til den tiltagende veksten av eiendomsløse samfunnsklasser. Der husmennene tidligere hadde utgjort et stridstema tok den stadig voksende arbeiderklassen over rollen som trusselbilde. Spesielt ble industriarbeiderne et betent stridstema, ikke bare i stemmerettsdebattene men i den politiske debatten generelt. Utviklingen gjorde også at de økonomiske forholdene endret seg betraktelig. Utover 1870-årene var det en kraftig utvikling i lønns- og prisforhold som gjorde at arbeiderne fikk en styrket økonomisk stilling.⁹⁷

---

⁹³ SE 1851: 992. Blant de klassene man anså egnede for stemmeretten var ”Sagførere, Lensmænd, praktiserende Læger, Apothekere, Kirkesangere, Skolelærere, Undertoldbetjenter, Underofficierer m.fl.” I tillegg kom ”Kapitalister, Skibsredere, Fabrikanter, Haandverkere, Landhandlere” og ”en stor Del af Husmandsklassen”.

⁹⁴ SE 1851: 992.

⁹⁵ Myhre 1990: 444.

⁹⁶ Denne tendensen tiltar i debatten i 1873, og styrkes ytterligere i 1875-debatten. Jf. Danielsen 1964: 27-28.

⁹⁷ Danielsen 1964: 28.

Utviklingen fra slutten av 1860-tallet gjorde således at det ikke lenger var rom for de samme demokratiske holdningene som man så i debatten i 1851. Den tiltagende industrialiseringen utover på 1870-tallet synes å ha forrykket grunnlaget for tidligere standpunkter. Utviklingen tvang så vel liberale som konservative stortingsrepresentantene til å innta mer konservative holdninger. Et eksempel på dette er meningsskiftet til Ole Jørgensen Richter som i 1873 støttet både det Sverdrupske og det Aallske forslag, men i 1875 endte opp med å gå imot alle forslag.⁹⁸ Også Aschehoug, som tidligere hadde gått inn for det såkalte Aallske forslaget, stemte i 1875 imot alle forslag.⁹⁹ Selv på venstresiden skjedde det en klar holdningsendring. Sverdrup som i 1851 fremmet forslaget om alminnelig stemmerett, uttalte seg både i 1869 og 1873 imot alminnelig stemmerett.¹⁰⁰ Dette styrker oppfatningen om at stemmerettsradikalismen hadde sine forutsetninger i et førindustrielt samfunn, hvor de eiendomsbesittende klassene utgjorde en privilegert elite og de paternalistiske båndene preget forholdet mellom samfunnsklassene. Debatten i 1851 og stemmerettsradikalismen avslører således at det norske samfunnet i stor grad fremdeles var et standssamfunn.

Men samtidig vitner stemmerettsradikalismen og holdningene som preget tilhengerne av en stemmerettsutvidelse, om at det var klare ideologiske spenningsforhold i samfunnet. De konservative embetsmennene anvendte i stor grad paternalistiske forklaringsmodeller for å argumentere imot en utvidelse av stemmeretten. Samtidig argumenterte tilhengerne av en stemmerettsutvidelse ut ifra en klar liberalistisk forestilling hvor framskritt og personlig frihet var viktige faktorer. Dette tyder på et klart brudd med standssamfunnets privilegietenkning, som gikk forut for framveksten av klassesamfunnet. Sverdrup mente for eksempel at man ikke kunne nekte ens medborgere ”deres naturlige Rettigheder”¹⁰¹ Frederik G. Lerche anklaget motstanderne av en stemmerettsutvidelse for å ville innskrenke friheten. Han fant at motstanden mot å gi flere stemmerett bunnet i en frykt for at ”det ikke vil falde saa let at styre et frit Folk, som et Folk av Slaver, for hvem de legemlige Fornødenheder ere tilstrækkelige.”¹⁰² Han mente videre at ”Alt maatte dog gaa fremad, dersom det ikke skulde forraadne”. Utviklingen og framskrittet gjorde menneskeheten mer opplyst og moralsk. Man kunne ikke lenger si som Ludvig den fjortende, ”Staten, det er mig”.¹⁰³

---

⁹⁸ Danielsen 1964: 28; Solheim 1976: 23-24. Richter og andre begrunnet denne endringen i standpunkt med pris- og lønnsutviklingen, da denne gjorde at både skatt, sensus og besittelsen av en eiendom til det som ble ansett som en alt for lav verdi, ville føre til en alt for omfattende stemmerettsutvidelse, da de fleste stod i en langt sterkere økonomisk stilling.

⁹⁹ Solheim 1976: 25.

¹⁰⁰ ST 1869, Odelstinget: 236; ST 1873: 450.

¹⁰¹ SE 1851: 1000.

¹⁰² SE 1851: 1000.

¹⁰³ SE 1851: 997, 1000.

Selv om forslaget om en utvidelse av stemmeretten hadde klare politisk strategiske hensyn, argumenterte tilhengerne av en stemmerettsutvidelse og de mange som støttet prinsippet om alminnelig stemmerett, ut ifra en liberalistisk ideologisk horisont som synes å representere et brudd med standssamfunnets paternalistiske tenkning. Samtidig var de fremste motstanderne av en stemmerettsutvidelse, embetsmennene, prinsipielle liberalister. Liberalismen synes således å representere motstridende tendenser i det førmoderne samfunnet. Dette gjør det nødvendig å se nærmere på liberalismen, og hvorvidt den kan sies å representere et brudd med standssamfunnet når det gjaldt mentalitet og holdninger.

Liberalisme og paternalisme

Når det gjelder liberalismens stilling i det norske samfunnet, spilte den en avgjørende rolle for all politisk tenkning gjennom det meste av 1800-tallet. Som vi allerede har vært inne på, utgjorde den det teoretiske og ideologiske grunnlaget for embetsmennesenes økonomiske og teknologiske modernisering av samfunnet. Liberalismen hadde en hegemonisk stilling gjennom hele den perioden som utgjør Norges utvikling fra en førmoderne til en moderne stat, inkludert den industrielle revolusjonen og overgangen fra standssamfunnet til klassesamfunnet. Det er derfor naturlig å undersøke hvorvidt liberalismen representerte et brudd med paternalismen også når det gjaldt holdninger og mentalitet, og hvilken betydning liberalismen hadde for framveksten av norske likhetsidealene.

Når det sies at liberalismen hadde hegemonisk status er det hovedsakelig den økonomiske liberalismen, eller klassisk liberalisme, det siktes til. Denne hadde sin storhetstid mellom 1814 og 1870, med 1884 som et vendepunkt.¹⁰⁴ Dens fremste eksponenter gjennom hele denne perioden var embetsmennene. Hvor sterk forbindelsen mellom embetsmennene og den klassiske liberalismen var, illustreres av det faktum at den klassiske liberalismen og liberalismens hegemoniske status vokste og falt med embetsmennesenes stilling i det norske samfunnet.¹⁰⁵ En undersøkelse av liberalismen bør derfor begynne med embetsmennene og den klassiske liberalismens innvirkning på deres holdninger og samfunnssyn.

Grunnlaget for embetsmennesenes moderniseringsprosjekt var en sterk tro på liberalistisk økonomisk teori som en forutsetning for framskritt og utvikling. Den økonomiske liberalismen representerte selve veikartet i embetsmennesenes arbeid med å modernisere samfunnet. Spesielt viktig var prinsippet om den individuelle frihet. En større grad av frihet var et bevis på framskritt. Å utvide friheten var å utvikle enkeltindividets og samfunnets resurser. Den representerte vekst mot et høyere kulturtrinn. Å sette hindringer eller begrensninger på friheten var et tegn på tilbakegang til "census" og "utaalelig Despotie".¹⁰⁶ Når man snakket om frihet var det imidlertid i betydningen økonomisk frihet. Å utvide friheten var ensbetydende med å utvide individets økonomiske frihet. For eksempel mente embetsmennene at utviklingen av et fritt marked og tilrettelegging av økonomisk vekst var en

¹⁰⁴ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 68.

¹⁰⁵ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 71. Med innføringen av parlamentarismen i 1884 var både embetsmennesenes og liberalismens storhetstid omme. Vi kommer tilbake til dette senere.

¹⁰⁶ Seip 1973: 52-53.

helt nødvendig forutsetning for fortsatt framgang og utvikling mot en mer sivilisert og fredelig verden.

Den strenge aktelsen for liberalistisk teori fikk klare konsekvenser for synet på staten og statens oppgaver. Frihet i henhold til klassisk økonomisk liberalisme forutsatte ikke-inngrep. Økonomi tilhørte den private sfære, og statlig inngripen var en krenkelse av den personlige frihet.¹⁰⁷ Dette medførte blant annet at statens utgifter måtte holdes til et minimum. Av dette fulgte det at staten skulle være ikke-intervenerende, og dens oppgaver begrensede.¹⁰⁸ Dette gjaldt riktignok ikke i de sammenhenger hvor statlig inngripen fjernet økonomiske særordninger og privilegier, tilrettela for et friere marked og sikret de økonomiske friheter og det kapitalistiske samfunnets interesser.¹⁰⁹ En aktiv stat var et nødvendig onde for å gjennomføre den økonomiske moderniseringen av samfunnet.

Troen på den økonomiske teorien var så sterk at flere embetsmenn tilla dens prinsipper gyldighet på linje med vitenskapelige lover. Dette gjaldt blant annet for T.H. Aschehousgs politiske tenkning. Jo mer usikker Aschehoug var i forbindelse med et politisk spørsmål eller problemstilling, jo mer støttet han seg til den økonomiske teorien for svar.¹¹⁰ En slik vektlegging av liberalistisk teori medførte nødvendigvis at liberale økonomiske prinsipper fikk konsekvenser også utover rene praktisk-politiske beslutninger og standpunkter. Det ligger i hegemonibegrepet at liberalistiske tanker og oppfatninger påvirket alle aspekter ved samtidens tenkning, ikke bare politiske og økonomiske. Som Anne-Lise Seip poengterer, det hersket gjensidig avhengighet og indre sammenheng mellom liberalistisk økonomisk teori og sosial teori.¹¹¹ Vektleggingen av liberalistisk økonomisk teori hadde derfor en direkte innvirkning på synet på samfunnet. Siden den økonomiske liberalismen hadde en hegemonisk stilling, blir spørsmålet dermed hvordan liberalismen påvirket synet på sosiale og økonomiske forhold i samfunnet - som sosiale og økonomiske skjevheter, sosiale spørsmål og problemer, forholdet mellom de forskjellige samfunnsklassene - og hva dette får å si for forestillingen om norske likhetstradisjoner og Norge som et egalitært samfunn.

Rent teoretisk representerte idealene om ikke-inngrep, selvansvar og uavhengighet et klart brudd med det paternalistiske idealet om de sterkes moralske ansvar for de svakere i samfunnet, hvor embetsmennene aktivt skulle ta seg av de fattige, og bedriftsherrene faderlig

---

¹⁰⁷ Pryser 1999: 212.

¹⁰⁸ Seip 1973: 52; Sørensen 1995, i Lakaniemi: 68.

¹⁰⁹ Kaartvedt 1964: 470.

¹¹⁰ Seip 1973: 67.

¹¹¹ Seip 1973: 52.

skulle ta seg av sine ansatte.¹¹² Den vektlegger individet og den personlige frihet, og ikke mer eller mindre offisielle privilegier og særordninger, stand eller fødsel. I et slikt lys er det mulig å tolke liberalismen som tilrettelegger for en større grad av økonomisk og sosial likhet. Den framstår som en teori hvor de gamle formelle skillene mellom samfunnsklassene erstattes av en teori som var mer universelt egalitær i sin vektlegging av den individuelle frihet. Slik kan man i alle fall se det på et teoretisk plan. Det er imidlertid sjeldent man finner rendyrkede eksempler på ideologiske holdninger. Flere faktorer spiller som regel inn. Selv om de konservative argumenterte ut ifra en økonomisk liberalistisk horisont, eksisterte det divergerende og konkurrerende strømninger. Både Anne-Lise Seip og Øystein Sørensen understreker at til tross for liberalismens hegemoniske stilling levde den paternalistiske sosiale teori videre innenfor rammene av den liberalistiske økonomiske tenkningen. Som Seip skriver, det var en stadig ”konflikt mellom respekten for de etablerte frihetsområder, eiendomsrett, fri råderett over eiendom, kontraktsfrihet – og behovet for å beskytte den svakere”.¹¹³ Når man undersøker stemmerettsdebattene må man derfor forvente en viss grad av denne typen dobbelthet. Men i den grad paternalistiske mønstre viser seg å framstå som et stabilt trekk ved liberalistiske holdninger, og ikke som unntakstilfeller, må dette tolkes som at liberalismen ikke representerte et vesentlig brudd med paternalistisk tenkning.

Et tema hvor en slik konflikt mellom paternalismen og liberalismen er spesielt tydelig er fattigdomsspørsmålet som var et sentralt tema i den politiske debatten rundt midten av 1800-tallet. Fattighjelp var tradisjonelt både et paternalistisk ideal og en kristenplikt. Samtidig var enhver skatt til fattighjelp et inngrep i individets økonomiske frihet og imot liberale prinsipper. For eksempel måtte regjeringen på en og samme tid ivareta det paternalistiske ansvaret for de fattige, samtidig som den ivaretok rollen som forsvarer og forkjemper for de liberale friheter.¹¹⁴ I 1851 ønsket fattigkommisjonen å løse dette problemet ved å legge 1/3 av fattigskatten på matrikkelen, da man mente at jordeierne hadde et særskilt ansvar for å bære samfunnets byrder. Begrunnelsen var at siden staten garanterte for eiendomsretten, var det rimelig at eiendomsbesitterne gjorde en viss gjenytelse.¹¹⁵ Til tross for en slik rasjonalisering lå det et klart paternalistisk element bak en slik tankegang. Den slo indirekte fast det paternalistiske idealet ved at jordeierne, som landets egentlige privilegerte klasse, hadde et moralsk ansvar ovenfor de svakeste i samfunnet. Lignende paternalistiske innslag ble også

---

¹¹² Pryser 1999: 242.

¹¹³ Seip 1973: 53; Sørensen 1995, i Lakaniemi: 68.

¹¹⁴ Pryser 1999: 255; Seip 1973: 53.

¹¹⁵ Seip 1973: 132.

befestet gjennom fattigloven av 1845 som sikret et sterkere rettskrav for de fattige, og ved at de lokale fattigkommisjonene hadde plikt til å yte økonomisk støtte til fattige.¹¹⁶

Men som Seip poengterer, fattigdomsspørsmålet var først og fremst et spørsmål om hvordan man skulle møte utfordringene fra de lavere samfunnsklassene. Selv om samfunnet hadde et ansvar for de fattige ble ikke fattigdom vurdert som et sosialt problem, men som et økonomisk problem for samfunnet. Det var ikke de sosiale strukturene som ble vurdert, men de økonomiske følgene fattigdommen hadde for statens utgifter og dermed for beskatningen. Fattigdomsspørsmålet ble følgelig definert som et ordensproblem og et økonomisk problem.¹¹⁷ Det er talende at selve utgangspunktet for organiseringen av et fattigvesen var å sikre den offentlige ro og orden, og fordele de byrdene som eksistensen av fattigdom la på samfunnet.¹¹⁸

En slik sammenkobling mellom statens moralske, paternalistiske ansvar og økonomiske prinsipper som ikke-inngrep, økonomisk frihet, uavhengighet og selvansvar fikk alvorlig følger for synet på de fattige klassene i samfunnet. Man tolket fattigdommen hos de lavere klasser i stor grad som selvforskyldt, og tilla den fattige personlig ansvar for sin situasjon. Det var ikke uvanlig at man rettet oppmerksomheten mot det man oppfattet som moralsk forfall og brister hos den fattige selv.¹¹⁹ Ut fra den samme mekanismen ble uavhengighet selve beviset på moralske kvaliteter. Som Anne-Lise Seip skriver, ”God økonomi og god moral ble gjensidige beviser for hverandre. Omvendt sluttet man gjerne fra slett økonomi til svak moral.”¹²⁰ Den prinsipielle liberalismen førte således til en moralsk fordømmelse av fattige, og en moralsk nedvurdering av alle grupper som ikke stod i en økonomisk uavhengig stilling. Fattigdom representerte moralske eller åndelige mangler ved den enkelte, og var et problem hos individet. For staten og samfunnet ble fattigdom dermed et ordensproblem og et økonomisk problem, og ikke et strukturelt problem, da de fattige ble ansett som en økonomisk belastning og årsaken til innskrenkninger i den økonomiske frihet.

---

¹¹⁶ Pryser 1999: 255; Seip 1973: 47, 68. Slike tiltak vitner om betydningen av fattigdomsspørsmålet som en politisk sak i samtiden. Den var i stor grad en følge av erfaringene med thranitterbevegelsen og den sosiale uroen og de mange samfunnsendringene og utfordringene som lå til grunn for denne, blant annet befolkningsvekst, et voksende landproletariat og en rekke kriseår.

¹¹⁷ Seip 1973: 47, 54, 68, 125.

¹¹⁸ Seip 1973: 117.

¹¹⁹ Seip 1973: 62.

¹²⁰ Seip 1973: 123, 140. Det er mange eksempler på dette. Aschehoug hevdet at arbeidsherrene var arbeidere akkurat som de simple industriarbeidere. Forskjellen var at arbeidsherrene i motsetning til den simple arbeider hadde gjort slike selvpoffrelser og var i besittelse av slike personlige kvaliteter at de hadde arbeidet seg til den stillingen de nå nøt. ”De havde arbeidet mest solid, mest udholdende og fra Ungdommen af øvet mest Selvfornegtelse.” (ST 1869, Lagthinget: 58.) Man var med andre ord sin egen lykkes smed.

Den nye fattigloven av 1863 som avløste loven fra 1845 illustrerer dette. Kommunenes utgifter til fattighjelp var sterkt økende utover 1800-tallet. I 1830 utgjorde de 180 000 spd, i 1855 var de steget til 472 000. Den nye fattigloven av 1863 hadde derfor som sin fremste målsetting å få ned de kommunale utgiftene til fattigvesenet. Resultatet av loven var at fattigdom i større grad ble gjort til et privat problem og ikke et offentlig samfunnsansvar. Dette kan sees som å være i samsvar med det liberalistiske idealet om personlig selvansvar. I motsetning til loven av 1845 var 1863-loven i større grad en rendyrkning av liberal økonomisk teori anvendt på fattigdomsspørsmålet. Men som Tore Pryser poengterer, sosialt var den nye fattigloven et tilbakeskritt.¹²¹ Med tanke på fattigdomsproblematikken representerte således en mer rendyrket form for liberalisme et brudd med standssamfunnets paternalisme, men et brudd som hadde en negativ virkning når det kom til synet på fattigdom og den fattige, og statens ansvar ovenfor disse. Ved at økonomiske prinsipper ble styrende for sosiale spørsmål, underspilte den økonomiske teorien strukturelle sosiale problemer. Den økonomiske liberalismen fikk dermed store negative konsekvenser for samfunnets fattige, og alle andre som ikke stod i en økonomisk uavhengig stilling.

At den økonomiske liberalismen hadde en slik virkning kommer tydelig til syne hos de konservative i debattene om stemmeretten. Vi har allerede sett hvordan Thomas Natvig i 1851 mente at arbeiderne ikke hadde noen bruk for politiske rettigheter. Det de trengte var i stedet at man bedret deres kår.¹²² Slike holdninger går igjen også i de senere debattene. Selv så sent som i 1898 benektet for eksempel Emil Stang at en utvidelse av stemmeretten var nødvendig for å fjerne grunnlaget for den tiltagende uroen og agitasjonen hos arbeiderklassen. Ifølge Stang var det ikke politiske men økonomiske forhold som var årsaken til denne misnøyen. En utvidelse av stemmeretten ville ikke fjerne agitasjonen eller uroen.¹²³ Det var i stedet et spørsmål om å bedre arbeidernes økonomiske kår, ikke å gi dem politiske rettigheter. Steffen O. Steffensen gjorde det samme skillet mellom politikk og økonomi som Stang. Han hevdet at i den grad det eksisterte noen "Misfornøielse, er den ganske utvilsomt af økonomisk Art og ikke fremkaldt ved Mangel paa Stemmeret".¹²⁴ Stang og Steffensen avviste således politiske medbestemmelsesrett som et aktuelt middel for å bedre arbeidernes kår, men vektla i stedet en aktiv økonomisk politikk ovenfor arbeiderklassen.¹²⁵

---

¹²¹ Pryser 1999: 256.

¹²² SE 1851: 1000-1001.

¹²³ ST 1898: 490.

¹²⁴ ST 1898: 494.

¹²⁵ Dette var i tråd med Høyres offisielle partilinjé etter Høyres partidannelse i 1884.

Det var således stor grad av kontinuitet fra Natvigs syn fra 1851 til Stang og Steffensen i 1898. Man anvendte økonomiske løsninger for sosiale problemer. Men samtidig gikk en slik liberalistisk tenkning hånd i hånd med paternalismen. Det er det paternalistiske kravet om de sterkes ansvar ovenfor de svake som gjenspeiler seg hos Natvig, Stang og Steffensen. Samfunnet hadde ansvar for å bedre arbeidernes situasjon. Det var ikke snakk om utjevning av økonomiske forskjeller som sådan. Arbeiderne var ikke selvstendige subjekter men objekter i et avhengighetsforhold til en privilegert elite som hadde et ansvar i å sørge for et nødvendig eksistensminimum for de lavere klasser.

Denne koblingen mellom økonomisk teori og en moralsk, kollektiv nedvurdering av de lavere samfunnsklassene hadde direkte konsekvenser for stemmerettsspørsmålet. For eksempel gjentok Steffensen i 1898 Schweigaards argument fra 1851 om at det var så lett å få stemmeretten med de eksisterende reglene hvis man bare hadde tilstrekkelig lyst eller evne, at det ikke trengtes noen utvidelse.¹²⁶ Hvis arbeiderne selv ikke maktet å komme i en slik stilling at de ble kvalifiserte til stemmeretten, måtte dette følgelig bero på en brist eller mangel hos dem selv. De lavere klassene hadde selv ansvaret for sin situasjon. Det var deres egen skyld at de var fattige, lik det var deres egen skyld at de ikke hadde stemmerett. For Steffensen var selv ikke utdanning, et bedre skolevesen og økt allmennopplysning av betydning for spørsmålet om stemmeretten. Den ”Tid, der forløber fra Udtrædelsen af Folkeskolen og indtil det fylte 25 aar” er ”netop [...] den Tid, der gjør Ynglingen til Mand”. Da forholdene i samtiden var så gode som de var, mente Steffensen at hvis man innen fylte 25 år ikke hadde maktet å oppnå stemmeretten, måtte det være ”en eller anden uheldig Brist tilstede, der ikke netop gjør dem saa særdeles kvalificerede eller skikkede for Deltagelse i det offentlige Liv”.¹²⁷

Steffensen kunne derfor ikke se at det fantes tilstrekkelige evner, krefter eller dyktighet innenfor ”den Kreds af Landets Borgere, der nu er udestængt fra Valgurnen”, til at det ”er særlig ønskelig at skaffe dem Adgang til Deltagelse i Afgjørelse av Landets vigtigste Anliggender.”¹²⁸ Emil Stang uttrykte lignende holdninger. Stang begrunnet sin motstand mot alminnelig stemmerett med at det var den beste mulige statsform som var målet, ikke å imøtekomme forskjellige folkelige krav. Han var imot alminnelig stemmerett, da folk som ikke stod i en uavhengig stilling handlet ut ifra følelser og øyeblikkets situasjon. Nasjonen måtte ha en overveid styring, og dette oppnådde man ikke ved et folkestyre. Folket var ikke

---

¹²⁶ ST 1898: 493.

¹²⁷ ST 1898: 494.

¹²⁸ ST 1898: 493-494.

tilstrekkelig opplyste eller ansvarsbeviste nok. Det var kun grunnlovens klassesystem som kunne sørge for at man til enhver tid sikret en best mulige statsstyrelse.¹²⁹

Stang sin holdning representerte den gjennomgående oppfatningen av stemmeretten hos de konservative. Som vi har sett var det teoretiske grunnlaget for dette klassesystemet, liberalistiske ideer om frihet og personlig uavhengighet.¹³⁰ Frihet var ensbetydende med uavhengighet, og eiendom var beviset på en persons uavhengige stilling. En slik selvstendig stilling ble sett som en forutsetning for å kunne ivareta statlige og kommunale anliggender på en objektiv måte, upåvirket av kortsiktige egeninteresser. Motsatt, hvis man stod i et avhengighetsforhold var man ikke fri, og man ville la seg påvirke av umiddelbare materielle behov og egeninteresser. I tillegg var de lavere klassers fattigdom et bevis på deres manglende åndelige og moralske styrke. De kunne ikke tiltros et så viktig ansvar som det stemmeretten representerte. Uavhengighet var derfor et grunnleggende kriterium for å kunne ivareta hele samfunnets interesser på en objektiv måte, upåvirket av personlige hensyn og med hele samfunnets interesser i tankene. Det fulgte dermed logisk at oppgaven med å ivareta nasjonens og samfunnets interesser måtte forbeholdes en uavhengig og opplyst elite. Den økonomiske liberalismen førte således til at tilhengerne av den klassiske liberalismen, i første rekke embetsmenn, fra A.M. Schweigaard i 1851 til Emil Stang i 1898, motsatte seg en demokratisering av samfunnet. De var i stedet tilhengere av et elitestyre, hvor makten nettopp skulle være forbeholdt en opplyst og økonomisk uavhengig elite bestående av samfunnets fremste og beste.¹³¹

Det er mange eksempler på at denne typen tanker stod sterkt hos de konservative i stemmerettsdebattene, og at de la klare føringer for deres syn på stemmerettsspørsmålet og deres holdninger til de lavere samfunnssklassene. I debatten i 1873 forsøkte for eksempel Martin Gundersen å illustrere i hvilken grad de "løse og ledige" personers avhengighet av andre gjorde dem uskikkete for stemmeretten. Han viste til "en større Eiendomsbesidder fra Vinger" som "havde 17 husmænd og en Del Dagarbeidere, som alle vilde blive stemmeberettigede, hvis dette Forslag [det Daae-Sørenssenske forslag] gikk igjennem". Ifølge Gundersen hevdet denne eiendomsbesitteren selv at han ville komme til å disponere over alle disse stemmene like godt som sin egen, da de stod i et sterkt avhengighetsforhold til han. For Gundersen personlig ville ikke dette være en heldig sak, da ingen mann burde ha en slik makt. Men enda verre ville det være hvis "disse husmænd fratog ham al Befatning med det

---

¹²⁹ ST 1898: 487.

¹³⁰ Kaartvedt 1964: 53-54; Pryser 1999: 21.

¹³¹ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 68. Schweigaard og Stang var begge embetsmenn. Sørensen poengterer at til tross for den liberale og demokratiske grunnloven, var embetsmennene ikke interessert i å demokratisere Norge.

offentlige Liv og besatte alle Poster af sin egen Midte”.¹³² Selv om Gundersen her uttalte seg imot en ordning som han mente muliggjorde et alvorlig maktmisbruk, vitner utsagnet om en forestilling om paternalistiske forhold på landsbygda, ikke bare hos eiendomsbesitteren fra Vinger, men også hos Gundersen selv, som nettopp bruker eksistensen av et slikt paternalistisk avhengighetsforhold som argument imot å innføre et skattesystem som grunnlag for stemmeretten. Det er Gundersens forestilling om førmoderne, standspregede forhold på landsbygda som gjør at han stemmer imot skatte- og sensusforslagene.

Lignende forestillinger om paternalistiske forhold lå bak flere av de konservatives begrunnelser for å gå imot enhver utvidelse av stemmeretten de mente ville bryte med grunnlovens klassesystem. En ting var at skatte- eller sensusforslagene ville medføre at arbeiderne kom i flertall. Men i tillegg stod arbeiderne ”i et saa stærkt Afhængighedsforhold til Enkeltmand, at de ikke vilde have fuld Handlefrihed, saa at hele Kommunebestyrelsen ofte vilde blive lagt i nogle Enkeltes Hænder”.¹³³ Dette argumentet fra Jens Nicolai Selboe i 1869 ble støttet av flere, blant andre Schweigaard. Han mente de lavere klassers manglende uavhengighet kunne utsette dem for maktmisbruk. De var ikke i stand til å ta egne beslutninger i kommunale og statlige saker, og ville være avhengige av andres vilje. Han kunne derfor ikke forstå at man ville gjøre en slik person til formynder over andre, ”blot ved den Egenskab, at han hørte til Samfundet”.¹³⁴

Slike holdninger reflekterte riktignok klassisk liberalistiske ideer om uavhengighet og ansvar, men de illustrerer også med tydelighet klare forestillinger om at paternalistiske forhold fortsatt preget de sosiale strukturene mellom samfunnssklassene. Dette ble spesielt tydelig i en diskusjon mellom Aschehoug og Jakob Sverdrup i 1879. Jakob Sverdrup hevdet at de nye stemmeberettigede ikke ville utgjøre noen trussel, de ville stemme likt med de øvrige stemmeberettigede. De nåværende stemmeberettigede stod i en slik økonomisk og sosial posisjon og hadde en så sterk moralsk påvirkningskraft ovenfor de lavere samfunnssklassene, at de ville gjøre sine ”Meninger gjældende alligevel” ovenfor de nye stemmeberettigede. Aschehoug støttet Sverdrup i dette, men han mente videre at arbeiderklassen ikke bare stod i et moralsk men også et ”økonomisk Afhængighedsforhold til de høierestillede Klasser”. Disse kan derfor komme til å ”udøve en overordentlig stor Indflydelse paa Arbeiderklassen”. Arbeidernes avhengighetsforhold var derfor en betydelig

---

¹³² ST 1873: 422. Flere nærte en lignende frykt for at de lavere klasser ville la seg påvirke. For å bevise at en slik frykt var berettiget, viste for eksempel Morten D.E. Lambrecht til en episode hvor ”Småfolk” hadde blitt oppfordret til å benytte sin kommunale stemmerett – hvorpå de faktisk hadde gjort nettopp dette. (ST 1873: 492.)

¹³³ ST 1869, Odelstinget: 235.

¹³⁴ ST 1869, Odelstinget: 239.

innvending hos Aschehoug mot å gi arbeiderne stemmerett.¹³⁵ Lik Gundersen så både Jakob Sverdrup og Aschehoug klare paternalistiske bånd mellom de forskjellige samfunnsklassene. Men hvor Sverdrup kun så et moralsk avhengighetsforhold, så Aschehoug også et mer direkte, økonomisk avhengighetsforhold. Selv om Aschehoug lik Gundersen anså et slik paternalistisk forhold som en grunn til ikke å gi arbeiderne stemmerett, er dette eksempler på at den liberalistiske forestillingen om uavhengighet og selvansvar var nært knyttet til paternalistiske forestillinger.

Ikke alle fant dette problematisk. I 1873 mente for eksempel Arne H. Baggerud at: ”Den Mand, som er i Besiddelse af en saa stor Indtægt og Formue, at han kan udfolde en saadan Virksomhed og beskæftige flere Snes Arbeidere, maa forudsættes at være en fornuftig og indsigtfuld Mand, som har sat sig ind i Forholdene i den Kommune, hvor han bor og søger at handle i dens Interesse, ikke stikk derimod.”¹³⁶ Baggerud representerte kanskje ikke den gjengse holdningen hos motstanderne av stemmeretten. Men hans oppfatning om eiendomsbesitterens forbindelse til jorda som en viktig forutsetning for stemmeretten, ble delt av mange. Eiendom knyttet bonden til distriktet på en helt annen måte en tilfellet var med den eiendomsløse. Besittelsen av egen eiendom gjorde at man hadde større interesser å ivareta i sitt distrikt. Man ville ha både bedre kunnskap om og en større lojalitet til sitt hjemstrøk, samt en større interesse i å skjytte de kommunale anliggender på en best mulig måte, enn de som ikke var bundet til jorda med tilsvarende faste bånd.

Selboe støttet et slikt syn, og fant at såkalte ”løse og Ledige Folk” hadde lettere for å utvandre enn eiendomsbesittere. Dette beviste at de var mindre knyttet til jorden enn de klassene man hadde opptatt i 1814.¹³⁷ Johannes Aarflot mente videre at tanken bak grunnlovens system nettopp var at alle stemmeberettigede i størst mulig grad skulle være knyttet til samfunnet. Hvor de fleste konservative mente grunnlovens system var et klassesystem, mente Aarflot at det egentlig ikke var snakk om et klassesystem som sådant, men om de bånd som bandt en til sitt lokalsamfunn.¹³⁸ Hensikten med en slik argumentasjon var å illustrere at skatteytelse alene ikke var nok til å garantere verken økonomisk selvstendighet eller de moralske og åndelige kvaliteter man måtte forlange av alle stemmeberettigede. Følgelig ville ikke skatte- og sensusforslagene sørge for at de som ble stemmeberettigede var selvstendige, slik tilhengerne av skatte- og sensusforslagene hevdet.

---

¹³⁵ ST 1879: 320.

¹³⁶ ST 1873: 510.

¹³⁷ ST 1873: 483. Selboes og de lignende argumentene er nok et eksempel på hvordan de konservative tilskrev fattigdom og sosiale forhold individuelle og ikke strukturelle forklaringer.

¹³⁸ ST 1873: 512.

Den samme logikken lå bak David D. Swendsens argumentasjon. Swendsen erklærte seg i 1873 som en motstander av klassesystemet og all inndeling i klasser. Han respekterte ikke en mann ut fra hans klasse, men ut fra hans person, ”hans gode Kundskaber, hans gode Forstand og hans Dyder, han være [...] hvem han være vil, klædt i Pjalter eller i Purpur”. Men når det gjaldt klassesystemet slik det var oppstilt i grunnloven, samt det Aallske forslag, så han ikke ”Andet og Mere deri, end at man har nævnt de Stænder, hos hvem man troede, at den saakaldte moralske Vederhæftighed findes”.¹³⁹ Denne moralske ”Vederhæftighed” fant man kun hos den standen som grunnlovens § 50 hadde opptegnet, nemlig eiendomsbesitterne og embetsmenn.

Selv om rasjonale for et slikt standpunkt var basert på liberale forestillinger om uavhengighet og selvansvar kontra avhengighet og uansvarlighet, var dette klart farget av paternalistiske holdningsmønstre. Det var eliten som skulle styre med hele samfunnets interesser i tankene. Likeledes var det elitens ansvar å ivareta de lavere klassers interesser da disse ikke var i stand til dette selv. Det var med andre ord idealet om de sterke sitt ansvar ovenfor de svake som kom til uttrykk, sammen med en moralsk, kollektiv fordømmelse av de lavere klasser. Dette resulterte i et syn på stemmeretten der stemmeretten skulle forbli et eksklusivt privilegium, forbeholdt klart definerte samfunnsklasser. Embetsmennenes elitetenkning og anti-demokratiske holdninger var således langt på vei en videreføring av gamle tradisjoner og ideer fra det opplyste eneveldet, og sammen med grunnlovens klassesystem representerte dette standslignende elementer i det politiske Norge.¹⁴⁰

Det er også en rekke eksempler på at andre typer paternalistiske forestillinger spilte en viktig rolle for embetsmennenes og de konservatives motstand mot stemmeretten. I sin bok om Oslo bys historie beskriver Jan Eivind Myhre oppløsningen av det gamle standssamfunnet. Han illustrerer der hvordan en stadig mer kompleks yrkessammensetning passet dårlig inn med gamle standsoppfatninger. Myhre peker i denne forbindelsen på ligningskomisjonen som kanskje ”den siste formelle skansen for standssamfunnet”.¹⁴¹ Ligningskommisjonen var fast sammensatt av ”fem embetsmenn, sju kjøpmenn, fem håndverkere og fire som ikke trengte å høre til noen av de tre stendene”.¹⁴² Slik var det fremdeles i 1883 da rådmann L.A. Mastrup gikk inn for å fjerne denne kvoteringen. Han møtte kraftig motstand. Tidligere ordfører A.S.Ø. Bull ledet forsvaret av ordningen. Ifølge Bull ville et ”vist Antal Medlemmer af de forskjellige Samfundsklasser” forhindre en ensidig

---

¹³⁹ ST 1873: 535.

¹⁴⁰ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 67.

¹⁴¹ Myhre 1990: 449.

¹⁴² Myhre 1990: 449.

sammensetning av kommisjonen. Ved å forsikre en *riktig* balanse mellom samfunnssklassene, sikret man en mest mulig rettferdig og billig skatteligning.¹⁴³ Dette var en klassisk paternalistisk tenkemåte. Det gjaldt å sørge for likevekt eller balanse mellom de forskjellige klassene, slik at ingen enkelt klasse fikk for stor makt på andres bekostning.

I en diskusjon om Johan Sverdrups sensusforslag i 1873-debatten, viste Aschehoug til hvordan grunnlovens stemmerettsregler var innordnet etter en lignende tanke. Stemmerettsreglene, slik de var nedfestet i 1814, opprettholdt en stabil balanse mellom byinteressene, representert ved byborgerskapet, og distriktsinteressene, representert ved den selveiende bondestanden. Det Sverdrupske forslaget ville imidlertid bryte med dette systemet, og skape ubalanse i forholdet mellom by- og landinteressene ved å slippe til nye klasser. Som Aschehoug hevdet, ”Grundlovens Klasser stiller sig til hverandre. De ere sideordnede, [...] der er ingen af disse Klasser, som sluger alle de andre: men dette er tydelig Tilfælde med [...] Sverdrups Forslag.”¹⁴⁴

Lignende paternalistiske forestillinger gjorde seg gjeldende innen andre områder som var av stor betydning for liberalistene. Lik Selboe i 1869 var Aschehoug i 1873 og Stang i 1884 opptatte av hvordan skatte- og sensusforslagene ville påvirke sammensetningen av kommunebestyrelsen og ligningskommisjonene. Dette var en bekymring som gikk igjen i flere debatter. Lik Bulls bekymring for ligningskommisjonen i Christiania, var Aschehoug og Stang bekymret for at forslagene ikke sikret en nødvendig balanse mellom de samfunnssklassene som utgjorde kommisjonens sammensetning. De åpnet for at enkelte samfunnssklasser kunne tilrive seg en urettmessig stor andel av makten. Dette ville kunne føre til en undertrykkelse av mindretallet, samt vilkårlighet og misbruk i fastsettelsen av antallet stemmeberettigede. Kommunebestyrelsen hadde rett til å endre ligningsreglene, og ligningskommisjonene skulle fastsatte en persons endelige ligning. Ved å endre ligningsreglene eller justere ligningen litt opp eller litt ned, kunne de påvirke antallet stemmeberettigede i sin kommune. I forlengelsen av dette kunne en slik skjev sammensetning av ligningskommisjonene påvirke selve valgresultatet ved de forskjellige valg.¹⁴⁵ Det var derfor nødvendig å ha en rettferdig balanse i sammensetningen av ligningskommisjonene og kommunebestyrelsen.

En nødvendig eller rettferdig balanse var ikke ensbetydende med en likeverdig balanse. Den paternalistiske tanken om likevekt ble kun fremmet som et argument imot å

---

¹⁴³ Myhre 1990: 449.

¹⁴⁴ ST 1873: 466.

¹⁴⁵ ST 1873: 464; ST 1884: 768-769, 774.

slippe til de lavere klasser. Den riktig balansen var den som sikret den bestående maktbalansen.¹⁴⁶ For eksempel var det en grunntanke i Aschehougs argumentasjon at det skulle være klare avgrensninger mellom samfunnssklassene og deres fordeling av makt. Som Aschehoug uttalte i debatten i Lagtinget i 1869, en maktbalanse var nødvendig for å oppnå ”Fasthed i Samfundsordningen, saa at ingen enkelt Klasse faar en overveiende, alt nedtrykkende Magt. Det er denne fordring, man absolut maa stille til en retfærdig Samfundsordning”.¹⁴⁷ Men det var snakk om en negativ balanse, i den forstand at det var de lavere klassene som måtte forhindres fra å få for mye makt og dermed vippe balansen. Som Anne-Lise Seip poengterer, prinsippet om likevekt ble kun fremmet i forbindelse med de lavere klasser, noe som ga det et defensivt preg.¹⁴⁸

Selv i den helt sentrale diskusjonen om hvilke forslag en utvidelse av stemmeretten skulle utredes etter, gjorde paternalistiske forestillinger seg gjeldene. Målet for diskusjonen var å bestemme hvilket av forslagene som i størst grad samsvarte med utviklingen i samfunnet, og som dermed kunne gi de best egnede stemmerettsreglene for framtiden. Jan Eivind Myhre viser til et eksempel fra kampen om ligningskommisjonens sammensetning som er av interesse i denne sammenheng. Myhre skriver: ”Bulls konsesjon til de nye samfunnsforhold var at kvoten for dem som ikke var standsrepresentanter, kunne økes”.¹⁴⁹ Det var med andre ord ikke snakk om å forandre det paternalistiske systemet som skulle sikre balansen, men kun utvide det ved å slippe til nye, nøye utvalgte samfunnssklasser. Det er den samme logikken som ligger bak det Aallske og de andre klasseforslagene som de fleste på høyresiden sluttet seg til. Man var villig til å definere inn nye grupper, men ikke forandre selve systemet. På denne måten ville man sikre seg det man anså som en nødvendig utvidelse av stemmeretten, samtidig som man ivaretok sine interesser og unngikk en omveltning av maktgrunnlaget.

Til tross for at liberalismen representerte et klart brudd med standssamfunnet og dets privilegier når det gjaldt det økonomiske feltet, var det altså klare standslignende trekk i den sosiale og politiske tenkningen hos de konservative. Det var ikke bare snakk om tilfeldige innslag eller enkeltstående konflikter mellom liberalistiske og paternalistiske idealer. Det var et konsekvent trekk ved de konservatives motstand, at paternalistiske forestillinger utgjorde en sentral del av deres rasjonalisering for å beholde stemmerettsreglene som et eksklusivt privilegium. Således representerte ikke den økonomiske liberalismen et brudd med

---

¹⁴⁶ Et slikt syn var spesielt tydelig hos Aschehoug. Se for eksempel ST 1869, Stortinget: 735-736.

¹⁴⁷ ST 1869, Lagtinget: 33.

¹⁴⁸ Seip 1973: 265.

¹⁴⁹ Myhre 1990: 449.

standssamfunnets stenderske tenkning når det kom til forholdet mellom samfunnssklassene, annet i enn at det moralske ansvaret for den svake part ble svekket.

Følgende uttalelse av Otto J. Løvenskiold fra debatten i 1873 er treffende for holdningene som preget de konservative. Den er som hentet fra en ordboks definisjon av standssamfunnet: ”Det er en almindelig Sag, at man i Lovene knytter Retigheder og Forpligtelser til visse Grupper i Samfundsforholdene og til indre og ydre Egenskaber hos Vedkommende.”¹⁵⁰ De konservative kjempet en kamp for å bevare den sosiale ordningen som i 1814 var nedfelt i grunnlovens § 50. Satt på spissen kan denne samfunnsordningen beskrives som en norsk versjon av standssamfunnet. Ved å bekjempe enhver demokratisk utvidelse av stemmeretten videreførte de konservative en grunnleggende standsliknende ordning fram til den første utvidelsen av stemmeretten ble gjennomført i 1884. Et innlysende men allikevel viktig poeng ved dette er at ved å nekte de lavere klassene stemmerett, forhindret de konservative både en politisk og økonomisk utjevning, og opprettholdt også en strukturell sosial ulikhet. Da dette var gjort ut fra et klar liberalistisk rasjonale, er det ingen tvil om at den økonomiske liberalismens innvirkning på samfunnet må betegnes som klart anti-egalitær. Den økonomiske liberalismens stilling gjennom det meste av 1800-tallet harmonerer dermed dårlig med oppfatningen av Norge som et land med lange egalitære tradisjoner.

---

¹⁵⁰ ST 1873: 518.

Frykten for de arbeidende masser

Vi har så langt sett at den økonomiske liberalismen videreførte stenderske strukturer og holdninger som gjorde at den må karakteriseres som elitistisk og anti-egalitær. Man må imidlertid regne med at realpolitiske hensyn spilte en viktig rolle. Man vil sjelden finne rendyrkede eksempler på idologiske holdninger, da man gjerne benyttet de argumentene som var hendige. Men vi har også vært inne på at flere stortingsrepresentanter anså den økonomiske liberalismens teorier nærmest som vitenskapelige lover. Det er derfor interessant at liberalismen, på en mer direkte måte også ble brukt til å forklare og til dels forsvare skjevheter og forskjeller i samfunnet, ut ifra en streng liberalistisk teoretisk begrunnelse. Dette ble gjerne støttet opp med vitenskapelige teorier, eller ved at man tilla de økonomiske teoriene vitenskapelig status. For eksempel ga malthusiansk befolkningsteori og liberal økonomisk teori legitimitet til forestillingen om at fattigdom og store forskjeller mellom samfunnsklassene var en naturlig tilstand man ikke kunne eller burde gjøre noe med. Overbefolkning, lønnspress og konkurranse ville alltid presse arbeiderne mot et eksistensminimum.¹⁵¹ Et slikt syn kom til syne også i stemmerettsdebattene. Johannes J. Aga stemte for eksempel imot en utvidelse da han mente at en utjevning av forholdene mellom samfunnsklassene var en utopi og stred imot "de evige love".¹⁵² Lignende uttalte lagtingspresident Nils Vogt i 1869 følgende: "At mange Mennesker ikke kom i den Stand, at de kunde arbeide sig frem, det hørte til de Ting, man ikke kunde gaa i Rette med."¹⁵³

En slik holdning var utbredt hos liberalistene. Det var en naturlig konsekvens av troen på den økonomiske friheten og selvansvar. Enhver form for økonomisk omfordeling og utjevning var en innskrenkning av den personlige frihet. Det er talende at stemmerettskomiteen i 1851 fastslo økonomisk utjevning og likhet som uforenelig med det siviliserte samfunn og imot naturens lover.¹⁵⁴ Selv Søren Jaabæk som i spørsmålet om stemmeretten var tilhenger av alminnelig stemmerett ut fra en prinsipiell liberalisme, var samtidig imot enhver form for statlig omfordelingspolitikk, da dette var i strid med de liberalistiske prinsipper.¹⁵⁵ Liberalismen legitimerte således de eksisterende forskjellene i samfunnet. Den ga konservative liberalister et vitenskapelig grunnlag for å gå imot enhver

¹⁵¹ Seip 1973: 87.

¹⁵² ST 1873: 514.

¹⁵³ ST 1869, Lagthinget: 51.

¹⁵⁴ SE 1851: 4, 17.

¹⁵⁵ Sørensen 2001: 288.

form for statlig økonomisk omfordeling og utjevning av forskjeller, samtidig som den ga dem et solid teoretisk utgangspunkt for å motsette seg en demokratisering av samfunnet, og sikre makten hos den bestående eliten.

De nye utfordringene som samfunnsutviklingen og den gryende framveksten av nye samfunnsklasser førte med seg, gjorde imidlertid at flere søkte etter nye, alternative løsninger innen en liberalistisk økonomisk ramme. Aschehoug forfektet for eksempel en alternativ tolkning av liberalismen som motsats til malthusiansk befolkningsteori. Som løsning på framkomne spørsmål om utjevning av stigende forskjeller og en mer rettferdig fordeling, satte Aschehoug teorien om mer å dele.¹⁵⁶ Aschehougs utgangspunkt var harmoniliberalismen, hvor grunnprinsippet var at arbeideren og kapitalisten begge hadde sammenfallende interesser. Arbeidets verdi, altså arbeiderens lønn, var markedets uttrykk for arbeidets produktive verdi. Lav lønn og følgende fattigdom måtte forklares i selve arbeidet. For å bedre arbeiderens kår måtte man øke verdien av deres arbeid, altså øke arbeidets produksjonsverdi. Å øke arbeidets produktive verdi, og dermed arbeiderens lønn, var i både arbeiderens og arbeiderherrens interesse. Arbeideren og arbeidsgiveren måtte derfor ut ifra den økonomiske egeninteressen samarbeide om å øke produktiviteten og fortjenesten.¹⁵⁷

For at harmoni-økonomien skulle fungere etter sine forutsetninger, var det imidlertid nødvendig at partene innså at de hadde felles interesser. Dette gjorde de ikke enda, og det eksisterte derfor kunstige interessemotsetninger i samfunnet.¹⁵⁸ Det var derfor nødvendig å skolere arbeiderne. Man måtte få dem til å innordne seg og se ting på "riktig" måte. Arbeiderne måtte vise lojalitet til arbeidsgiveren, da arbeidsgiverens interesser var de samme som arbeiderens. Anne-Lise Seip finner dette påfallende: "Klassesamarbeid krevde et sinnelag hos partene i arbeidslivet som ikke lå langt borte fra det paternalistiske ideal."¹⁵⁹ Samtidig utelukket forestillingen om arbeiderens lønn som et sant uttrykk for arbeidets verdi enhver påstand om utbytting.¹⁶⁰ Arbeideren skulle være lojal, hengiven, pålitelig, pliktoppfyllende og i det hele ivareta sin arbeidsgivers interesser. Arbeidsgiveren skulle være sindig, rettferdig, lede ved eksempel og bestrebe seg på å ha sine ansattes ve og vel i sinne.¹⁶¹ Selv om avhengighetsforholdet som Seip påpeker, var basert på økonomisk egeninteresse og ikke

---

¹⁵⁶ Seip 1973: 89.

¹⁵⁷ Seip 1973: 89, 93. Harmoni-liberalismen stod spesielt sterkt i 1860-årene, og fortsatte også innover i 1870-årene. Carl Motzfeldt stemte for eksempel for det Daae-Sørenssenske forslag både i 1873 og i 1875 ut i ifra en tro på interessenes harmoni. (Danielsen 1964: 30.) Samfunnsutviklingen forskjøv imidlertid en slik tro, og Motzfeldt lik Aschehoug endte med å stemme imot en utvidelse.

¹⁵⁸ ST 1869, Lagthinget: 33.

¹⁵⁹ Seip 1973: 93.

¹⁶⁰ Seip 1973: 94.

¹⁶¹ Seip 1973: 93-94.

paternalistiske moralske normer, var harmoni-liberalismen på samme vis som bruken av malthusiansk befolkningsteori, like fullt en rasjonalisering og en legitimering av et lagdelt samfunn. Det var fortsatt et forsøk på å sikre elitens maktgrunnlag, men innfor en alternativ teoretisk ramme.¹⁶²

Samfunnsutviklingen og spesielt den tiltagende framveksten av en tallrik arbeiderklasse tvang imidlertid Aschehoug til å forlate troen på interessenes harmoni. Harmoniliberalismen var et strengt teoretisk basert standpunkt. Erfaringene fra virkeligheten gjorde at Aschehoug måtte revurderte sine tidligere analyser. Harmonitenkningen og den økonomiske egeninteressen viste seg ikke å stemme overens med samfunnsutviklingen. Han fant at de lavere samfunnslagene var mer klassebevisste enn Aschehoug tidligere hadde antatt. Den stadig voksende arbeiderklassen, og spesielt erfaringene med den sosial uroen og agitasjon som fulgte med thranitterbevegelsen, gjorde at Aschehoug adopterte et konfliktbasert syn på forholdet mellom samfunnsklassene. Han fryktet etterhvert at arbeiderne kunne komme til å representere en trussel mot samfunnsfreden.¹⁶³ Å gi arbeiderne stemmerett ville føre til en omveltning av samfunnet og masseherredømme. Dette var en utpreget frykt hos de konservative i stemmerettsdebattene.

Aschehoug og hans politiske tenkning er svært interessant for en undersøkelse av liberalismen som brudd med standssamfunnets holdninger, og liberalismens betydning for synet på samfunnet og forholdet mellom samfunnsklassene. Selv om Aschehoug på mange måter representerte en alternativ form for liberalisme som oppnådde lite støtte på Stortinget, var de tankene og bekymringene som utgjorde utgangspunktet for hans syn på stemmerettsspørsmålet delt av de fleste på den konservative siden. Men av størst betydning for denne oppaver er det faktum at Aschehoug i stor grad forholdt seg til liberalistisk teori som om de hadde vitenskapelig gyldighet, og la den økonomiske teorien til grunn for all sin politiske tenkning. Aschehoug var kanskje den representanten på høyresiden som tydeligst representerte en helhetlig politisk tenkning som konsekvent anla liberalistisk teori som sitt utgangspunkt. Dette gjør det interessant å se nærmere på hans tenkning og hans holdninger slik de kommer til uttrykk i stemmerettsdebattene. Hans holdninger vil si mye om hvorvidt liberalismen virkelig representere et brudd med paternalismen og standssamfunnet når det kom til synet på samfunnsklassene, eller om den videreførte gamle, stenderske holdninger.

---

¹⁶² Seip 1973: 54, 94, 265.

¹⁶³ Seip 1973: 167.

I utgangspunktet var Aschehoug en sterk tilhenger av grunnlovens klassesystem. For han var det selvsagt at grunnlovens system alltid hadde vært klassesystemet.¹⁶⁴ At makten lå hos de klassene som grunnloven hadde oppstilt var en naturlig orden, og en Aschehoug ønsket å bevare.¹⁶⁵ Han viste til at grunnloven utestengte eiendomsløse kapitalister og eiendomsløse arbeidere likt. Dette var ikke utilsiktet, da det hadde eksistert eiendomsløse klasser også i 1814. Det var altså fast eiendom som var ment og som fortsatt måtte være kriteriet for stemmeretten.¹⁶⁶ Lik de andre på den konservative fløy ønsket således Aschehoug å bevare grunnlovens klassesystem på et prinsipielt grunnlag. Det kan derfor virke overraskende at Aschehoug i 1869 gikk til det tilsynelatende radikale steget å fremme et forslag om alminnelig stemmerett.¹⁶⁷

Dette forslaget var del av et helhetlig, politisk program som Aschehoug konsekvent fulgte i alle debattene fra 1869 til 1879. Utgangspunktet for dette programmet var en bred analyse av samfunnsutviklingen. Hans grunntanke var at enhver utvidelse av stemmeretten som brøt med grunnlovens klassesystem, ubønhørlig måtte lede til alminnelig stemmerett. Han fant empirisk støtte for dette i den øvrige politiske utviklingen i Europa som han mente pekte i retning av alminnelige stemmerett.¹⁶⁸ I Norge var riktignok ikke kravet om en stemmerettsutvidelse rullet å bli veldig sterkt, ”slik at de som fryktet stemmerettens utvidelse nok kunne forhale den”. Men en slik ”Forhaling vil være dyrt kjøbt”.¹⁶⁹ Samfunnsutviklingen gjorde at kravet om stemmerett stadig ville vende tilbake med tiltagende styrke. Det var urealistisk og umulig for all framtid å forhindre en endring av stemmerettsreglene.

En stemmerettsutvidelse var en så omfattende reform at den ville føre til en omdannelse av hele samfunnet. Åpnet man først denne slusen ville det være vanskelig å lukke den igjen. Spørsmålet var derfor: ”vil man gjøre det første Skridt paa denne Bane, vil man udvide Stemmeretten uden at tage Forbehold, som sikre de mindre talrige Klasser mod den Overvægt, som en saadan Reform maa lægge i Arbeidernes Hænder?”¹⁷⁰ Svaret gav seg selv. Aschehougs mål var å skaffe til veie tilstrekkelige garantier som forhindret enhver omveltning av makten som kunne resultere i et masseherredømme. Dette utgjorde selve kjernen i

---

¹⁶⁴ ST 1873: 466.

¹⁶⁵ ST 1879: 263.

¹⁶⁶ ST 1879: 263.

¹⁶⁷ ST 1869, Lagthinget: 34.

¹⁶⁸ ST 1869, Lagthinget: 32; ST 1879: 265.

¹⁶⁹ ST 1869, Lagthinget: 33.

¹⁷⁰ ST 1869, Lagthinget: 33.

Aschehous program, og var et helt sentralt mål også for hans politiske støttespillere.¹⁷¹ De så den alminnelige stemmeretten som nært forestående, og noe man ikke kunne unngå. Før man gikk til en utvidelse av stemmeretten var det derfor helt nødvendig å sikre tilstrekkelige garantier som sørget for at makten i all hovedsak forble hos de som allerede hadde den, og dermed forhindre en omveltning av samfunnet i retning av masseherredømme. Dette var hovedgrunnen til at Aschehoug og hans støttespillere var imot skatte- og sensusforslagene, da disse brøt med grunnlovens klassesystem.¹⁷²

Selve grunnen til at en utvidelse av stemmeretten ville lede til alminnelig stemmerett, skyltes at kravet om en stemmerettsutvidelse var et berettiget krav. Arbeiderne hadde et rettmessig krav på en viss medbestemmelsesrett i statlige og kommunale anliggender. Aschehoug støttet et slikt syn. Det gjaldt tross alt medbestemmelsesrett over anliggender som hadde direkte virkning for dem selv og deres nærmeste. Som Aschehoug uttalte det, man kunne ikke være "blind for, at enhver Interesse krævede sin Andel i Repræsentationen af den offentlige Styrelse". Stortinget måtte ta "alle Klassers berettigede Hensyn under Overveielse", og alle interesser måtte bli "tilstrækkelig repræsenterede". Han mente dette ikke var tilfellet med de eksisterende stemmerettsreglene.¹⁷³

Men nettopp dette gjorde stemmerettsspørsmålet til et farlig redskap for agitasjon og et våpen for alle "der søgte at trykke de nuværende Ihændehavere af Magten bort".¹⁷⁴ Man måtte derfor fjerne denne kilden til agitasjon. I motsetning til de fleste andre konservative, så Aschehoug det derfor som nødvendig å gi arbeiderne stemmerett. Selv om han var tilhenger av grunnlovens klassesystem, var det fra et rent realpolitisk perspektiv helt nødvendig å endre reglene for stemmeretten slik at arbeiderne fikk en viss politisk medbestemmelsesrett. Det var imidlertid ikke aktuelt å bryte med det han anså som selve utgangspunktet for grunnlovens klassesystem, nemlig at makten skulle ligge hos dem som stod i en uavhengig og fri stilling. Han var "aldeles imod at udvide Stemmeretten paa en saadan Maade, at Magtfordelingen derved blev væsentlig forskjellig fra nu".¹⁷⁵ Arbeiderne hadde riktignok et rettmessig krav i

---

¹⁷¹ Av de som støttet Aschehous framsatte forslag i 1869 var blant andre Herman Bagger, amtmann Jensen, Johan J. Schwartz, stortingspresident Georg P. Harbitz og lagtingspresident Nils Vogt. (Se ST 1869, Lagthinget: 41-42, 47, 50-51, 59-61; ST 1873: 514-516.)

¹⁷² ST 1879: 265.

¹⁷³ ST 1869, Storthinget: 735.

¹⁷⁴ ST 1869, Storthinget: 735. Aschehoug benyttet selv stemmeretten som et rettferdighetskrav for å understreke hvordan en trinnsvis utvidelse av stemmeretten ubønnhørlig måtte lede til alminnelig stemmerett. For eksempel ville det faktum at samtlige forslag opererte med forskjellige kriterier mellom by- og landdistriktene oppfattes som urettferdig og krenkende. Inkluderte man noen ville man vanskelig i lengden kunne hindre andre fra å komme til. Aschehoug mente derfor at skulle man først slippe inn noen arbeidere, måtte man "tage Resten af Muren med det Samme" (ST 1869, Lagthinget: 57).

¹⁷⁵ ST 1869, Storthinget: 735-736.

deres ønske om en større grad av innflytelse. Dette var et krav man ikke burde nekte dem. Men man måtte samtidig sørge for foranstaltninger eller garantier som sørget for at maktens tyngdepunkt ikke på noen vesentlig måte ble forflyttet.¹⁷⁶

At alle interesser ble ”tilstrækkelig repræsenterede”, betydde nemlig ikke at alle skulle innrømmes like stor politisk innflytelse. Det var to sider ved dette. Når det gjaldt å sørge for at arbeidernes interesser ble tilstrækkelig representert, var det kun snakk om å gi dem en begrenset innflytelse. Man skulle ikke gi dem ”Bugten og begge Ender”, selve ”Herredømmet”.¹⁷⁷ De skulle få ”en passende Andel i den kommunale Styrelse”, ”kun [...] en Andel, ikke lægge Magten i dens Hænder”¹⁷⁸ De skulle få innflytelse, men ikke ”en afgjørende Indflydelse”.¹⁷⁹ Å opprettholde en riktig balanse innebar med andre ord å sikre en balanse i elitens favør.

Det fulgte dermed at når arbeiderne fikk en andel i makten måtte man ha en motvekt for å sikre at de på ingen måte kunne få en avgjørende innflytelse. De samfunnsklassene som satt med makten måtte derfor få en tilsvarende økt innflytelse.¹⁸⁰ En stemmerettsutvidelse skulle kort sagt sørge for at arbeiderne ikke fikk ”nogen betydelig Indflydelse paa Valgenes Udfald”.¹⁸¹ Dette var nødvendig for at interessene til de øvrige samfunnsklassene, altså byborgere og eiendomsbesittere, skulle ivaretas. Med andre ord, man måtte beskytte deres økonomiske frihet og den private eiendomsrett, kort og godt ivareta deres økonomiske interesser. Å sikre alles interesser forutsatte således å forhindre at arbeiderne fikk noen form for innflytelse som kunne forskyve den eksisterende maktbalansen, slik den var nedfelt i grunnlovens § 50. Alt annet ville bety eiendomsrettens undergang og oppløsningen av det borgerlige samfunn.

Grunnen til en slik bekymring var Aschehous overbevisning om at arbeiderne ikke bare var ute etter politisk medbestemmelsesrett. Aschehoug anså arbeidernes krav om politiske rettigheter som et fordekt krav om økonomisk likhet. Deres krav om stemmerett var kun et middel for å oppnå økonomisk utjevning for hele arbeiderklassen, på bekostning av de øvrige klassene. De ønsket en ”Nivelleren af Alles timelige Vilkaar”, en ”Lighed [...] i økonomisk Velvære”.¹⁸² I 1869 hevdet han for eksempel at ”Arbeiderne lod sig ikke nøie med Lighed i politiske Rettigheder; de vilde noget mere”. De hadde den oppfatning, at

---

¹⁷⁶ ST 1879: 320.

¹⁷⁷ ST 1869, Lagthinget: 200

¹⁷⁸ ST 1869, Lagthinget: 33.

¹⁷⁹ ST 1869, Lagthinget: 32.

¹⁸⁰ ST 1869, Lagthinget: 32-33; ST 1879: 265.

¹⁸¹ ST 1873: 462.

¹⁸² Seip 1973: 168; Christianiaposten 1852, nr. 1195.

”Eiendomsmanden og Kapitalisten ikke gjorde dem fuld Ret i økonomisk Henseende”. Arbejderne motsatte seg derfor de liberale prinsipper og ville ”ved Tvangslov forhindre” fri konkurranse.¹⁸³ Ut fra en lignende vurdering ilet han også den politiske venstresiden vikarierende motiver. Daae-Sørenssen- og Sverdrupleiren forsøkte ifølge Aschehoug å fremstille en stemmerettsutvidelse i tråd med deres forslag som kun en utbedring av det bestående system, en tilpasning til nye samfunnsforhold. Men dette var ikke annet enn et skinnbilde. Deres kamp for en stemmerettsutvidelse var et kamuflert steg på veien mot alminnelig stemmerett, og det en stemmerett uten garantier, hvor selv den simpleste arbeider ville få stemmerett på lik linje med de som allerede var stemmeberettigede. Det faktum at Daae-Sørenssen- og Sverdrup-gruppen ikke tok til orde for alminnelig stemmerett og inkluderte alle med en gang, var kun ”fordi man derved vilde blænde Folk for Nødvendigheden af at have Garantier”.¹⁸⁴

Trusselen mot de liberale friheter og det bestående samfunn var derfor høyst reell. Arbeiderklassen var så tallrik at den ville utgjøre et overveldende flertall. Aschehoug kjempet derfor for å skaffe til veie tilstrekkelige garantier som ville bevare elitens maktgrunnlag, før utviklingen ubønhørlig ledet til alminnelig stemmerett og en omveltning av samfunnet. Det var nødvendig å sikre at flertallet ikke kunne komme i en posisjon hvor de var i stand til å undertrykke mindretallet.¹⁸⁵ Staten hadde en hellig plikt i å sørge for at flertallet ikke krenket de individuelle rettigheter og friheter, og at intet ble ervervet ”paa Andres Bekostning”. Det var således både moralsk riktig og rettferdig å nekte arbeiderne en uinnskrenket stemmerett.¹⁸⁶

Under debatten i 1869 fremmet Aschehoug et eget forslag til endringer av stemmerettsreglene som skulle sørge for det han anså som nødvendige garantier.¹⁸⁷ Forslaget var ment å skulle gi arbeiderne stemmerett og det han anså som en tilstrekkelig representasjon, samtidig som den skulle styrke og konsolidere den bestående elitens maktgrunnlag som en motvekt mot arbeidernes økte innflytelse. På denne måten søkte han å bevare en balanse og en stabil samfunnsordning. Løsningen var en ordning med alminnelig stemmerett, men hvor stemmeretten var gradert etter verdien av ens eiendom og ens formue. Et slikt prinsipp skulle ”forbeholde de større Skatteydere forholdsvis større Indflydelse paa Valget af Bestyrelsens Medlemmer”.¹⁸⁸ Vekten av ens stemme, eller graden av medbestemmelsesrett, skulle bestemmes ut ifra størrelsen på ens jord eller ens formue. Ved

---

¹⁸³ ST 1869, Lagthinget: 33.

¹⁸⁴ ST 1869, Lagthinget: 31-32, 56-57; ST 1873: 467.

¹⁸⁵ ST 1869, Lagthinget: 34.

¹⁸⁶ ST 1869, Lagthinget: 33; ST 1879: 266. Se også Solheim 1976: 25-26; Seip 1973: 169.

¹⁸⁷ ST 1869, Lagthinget: 34.

¹⁸⁸ ST 1869, Lagthinget: 34; ST 1879: 265.

en slik formuedifferensiert stemmerett ville arbeiderne få en viss innflytelse, samtidig som systemet bevarte og konsolidere makten hos den eksisterende eliten.

Aschehousgs samfunnsanalyse, hans frykt for de lavere klasser og hans kamp for å beskytte de liberalistiske verdier, tvang Aschehoug i en konservativ retning hvor han endte opp med å innta en defensiv stilling ovenfor samfunnsutviklingen og de nye kreftene i samfunnet. Han gikk således fra å være en prinsipiell tilhenger av en harmoni-liberalisme hvor samfunnsklassenes økonomiske interesser samsvarte med hverandre og det ikke eksisterte reelle interessemotsetninger, til å anlegge en grunnleggende konfliktmodell hvor den voksende arbeiderklassen ble ansett som en trussel mot det bestående samfunn, og mot liberalismens prinsipper. Det ble derfor Aschehousgs anliggende å sikre makten hos de herskende samfunnsklasser og stenge de lavere klasser ute. Den økonomiske teori ble i realiteten et redskap til å avvise alle politiske krav fra arbeiderne.

Som Anne-Lise Seip skriver, liberalismen ble til ”en ideologi som tok sikte på å bevare maktfundamentet for visse klasser ved å utelukke andre eller beskytte seg mot deres numeriske overvekt ved forfatningsgarantier”.¹⁸⁹ Aschehousgs oppfattet situasjonen som en kamp mellom de få mot de mange, de innsiktsfulle mot de uvitende, de sindige mot de ansvarsløse og de moralsk høyerestående mot de misunnelige.¹⁹⁰ Til tross for at hans samfunnsanalyse berodde på det han anså som vitenskapelig teorier, endte han opp med løsninger som lå nært opp til det stenderske privilegiesamfunnet. Selv om hans program ikke var basert så mye på standstenkning som på liberalistiske teorier, opprettholdt og videreførte disse teoriene en ideologisk forskjellsbehandling som tok sikte på å sementere forskjellene mellom samfunnsklassene.

Aschehousgs forslag oppnådde ingen stor støtte under debatten i 1869 og han la etter hvert fra seg alle forestillinger om å få gjennomført en slik omordning av stemmeretten.¹⁹¹ Men Aschehousgs program er allikevel relevant for denne oppgaven. Hans tanker om samfunnsutviklingen og nødvendigheten av tilstrekkelige garantier for å sikre makten hos de bestående ble delt av mange på den konservative siden. Spesielt delte mange Aschehousgs frykt for en omveltning av makten, hvis arbeiderne fikk stemmerett før man fikk tilstrekkelige

---

¹⁸⁹ Seip 1973: 166, 171.

¹⁹⁰ Seip 1973: 305. Det er flere eksempler i debattene på at de konservative hadde en slik oppfatning. Vi har allerede sett Natvigs beskrivelse fra 1851 av arbeiderforeningsledere som ”bære sig ad som Børn, der bære sammen til Baal, som de kunde tænde, men ikke slukke” (SE 1851: 1001).

¹⁹¹ Til tross for at han etter 1869 forlot alle tanker om å få gjennomført en alminnelig formuedifferensiert stemmerett, forlot han ikke sin overordnede analyse og program. Hans mål var fortsatt å skaffe til veie det han anså som tilstrekkelige garantier, da arbeiderne ville røre ved de liberale friheter. (Se for eksempel ST 1873: 462; ST 1879: 320.)

garantier på plass. Lauritz Johnsen viste for eksempel til at arbeiderne som regel tjente så godt at de ikke vil ha problemer med å få stemmerett etter skatte- og sensusforslagene. De ville danne et overveiende flertall i de fleste distrikter, og kunne ”enten ved Opmuntringer fra Andre eller af egen Drift, opkaste sig til Eneherskere”. Man måtte derfor ha ”bedre Garantier for, hvorledes det vil stille sig med Hensyn til de nye Stemmeberettigede”.¹⁹² Dette var en gjennomgående bekymring hos de konservative. Det var derfor mange som viste til statistiske beregninger for å illustrere hvordan skatte- og sensusforslagene ville føre til at den ”kompakte Masse af [...] eiendomsløse arbeidere” ville komme i flertall i de forskjellige distriktene hvis man ikke hadde tilstrekkelige garantier.¹⁹³

Aschehoug er derfor interessant, da han på en slående måte illustrerer hvordan de konservative hadde problemer med å tilpasse seg overgangen fra et førmoderne til et moderne samfunn. Som Seip poengterer, Aschehoug forsøkte å bruke historiske og samfunnsvitenskapelige ideer til å fremme en dynamisk samfunnsoppfatning. Men fra og med 1860-årene fant han seg drevet stadig lengre inn i tankekonstruksjoner som hadde én funksjon: ”å forsvare en statisk maktstruktur, og dermed bevare en statisk samfunnstilstand.”¹⁹⁴ Den økonomiske liberalismen og dens teorier førte således til en reaksjonær motstand mot den faktiske samfunnsutviklingen. Den befestet sterkt elitistiske holdninger, opprettholdt eksklusive privilegier ut fra et vitenskapelig rasjonale, og motarbeidet enhver form for økonomisk, politisk og sosial utjevning.

Liberalistisk økonomisk teori ga således en vitenskapelig forklaring på hvorfor det var og måtte være forskjeller i samfunnet, på samme tid som den legitimerende elitens maktposisjon.¹⁹⁵ I et slikt lys framstår liberalismen som et middel for å bygge opp under embetsmennesenes elitisme og forsvare deres egen maktposisjon ut ifra et vitenskapelig rasjonale, i motsetning til en førmoderne, paternalistisk begrunnelse. Fra å representere modernisering og radikale impulser i brudd med det førmoderne standssamfunnets eksklusive privilegier, ender liberalismen opp som et våpen for de konservative i en kamp mot en demokratisering av samfunnet, hvor deres mål er å beskytte den eksisterende

---

¹⁹² ST 1873: 522.

¹⁹³ Johan H. Dyblie, ST 1873: 530.

¹⁹⁴ Seip 1973: 305.

¹⁹⁵ Dette gjaldt uavhengig av om man tilnærmet seg de liberale prinsipper som naturgitte lover, eller om man som Schweigaard, var mer pragmatisk i sitt forhold til liberalistisk ideolog. Resultatet var like fullt det samme. Schweigaard var inspirert av Jeremy Bentham, utilitarismens far. Det var således den funksjonelle og den pragmatiske som var av betydning for Schweigaard. (Jf. Liedman 1995, i Lakaniemi: 43.) Utilitarismen og liberalismens antrekk av vitenskapelig gyldighet gjorde at liberalismen representerte et ideologisk ”frikort” for Schweigaard til å fordømme alle andre filosofiske eller idealistiske holdninger som brøt med hans egne maktpåliggende, elitistiske hensyn.

samfunnsordenen og bevare makten hos de bestående samfunnsklasser.¹⁹⁶ Dette resulterte i klart anti-egalitære og elitistiske holdninger, hvor demokrati, likhet og utjevning ikke bare ble ansett som en trussel mot det bestående, men som unaturlig, utopisk og imot den naturlige orden.

---

¹⁹⁶ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 72; Seip 1973: 166.

Liberalisme, økonomi, og egeninteresse

Så langt har vi fokusert på den økonomiske liberalismen og hvordan denne førte til en konservativ holdning ovenfor stemmerettsspørsmålet. Men det var ikke bare klassiske liberalister innen embetsmannsstanden som var motstandere av skatte- og sensusforslagene. Vi har sett at økonomiske hensyn spilte en betydelig rolle for liberalistene. Spesielt gjorde hensynet til den økonomiske friheten at mange stemte imot en utvidelse av stemmeretten, eller imot skatte- og sensusforslagene. Men betydningen av økonomiske hensyn var ikke nødvendigvis knyttet til en prinsipiell økonomisk liberalisme. Selv om den klassiske liberalismen hadde en hegemonisk status, var langt fra alle stortingspolitikere prinsipielle liberalister. Embetsmannsstanden utgjorde riktignok den politiske eliten under den klassiske liberalismens epoke. Men det var bondestanden som utgjorde den klart største gruppen på Stortinget.¹⁹⁷ Som stemmeberettigede hadde den norske bondestanden en usedvanlig sterk stilling i det norske samfunnet, sammenlignet med bønder i andre europeiske land. Et gjennomgående trekk ved bøndenes politikk var at den i stor grad var drevet av økonomiske egeninteresser. Til tross for sitt flertall på Stortinget benyttet imidlertid verken bøndene eller byborgerne seg av sin potensielle makt til å rive til seg maktgrunlaget fra embetsmennene.¹⁹⁸

Den tradisjonelle forklaringen på dette forholdet har vært at bøndene i stor grad var prinsipielle liberalister, og at bøndenes og embetsmennenes interesser således var sammenfallende. Bøndene var bevisste liberalister, hvis stilling som eiendomsbesitterere gjorde dem uavhengige, og dermed i stand til å styre med hele samfunnets beste interesser i tanke, og ikke ut av kortsiktige egeninteresser. Historikeren Arne Bergsgård var en framtrødende representant for et slikt syn. Ifølge han fantes det ingen politikk som var mindre preget av klasseinteresser enn bøndenes politikk, da den representerte ”den alt overveiende delen av befolkningen”. Det har også vært lagt vekt på at bøndene var utpreget individualistiske i sitt grunnsyn, og at deres politikk og deres holdninger var forankret i tanker

¹⁹⁷ I 1851 var det 26 embetsmenn og 41 gårdbrukere på Stortinget. I 1868 var det 27 embetsmenn og 50 bønder. I 1873 var tallet 32 embetsmenn og 50 bønder, og i 1879 var forholdet 28 og 54. Etter valget i 1882 var det 29 embetsmenn og 52 bønder, og i 1897 var forholdet 23 embetsmenn og 59 bønder. (Kaartvedt 1964: 148; Danielsen 1964: 83.)

¹⁹⁸ Pryser 1999: 14-15. Bøndene og byborgernes innordning under embetsmennenes styre, og det faktum at de ikke utfordret embetsmennenes posisjon, er en sentral problemstilling for Tore Pryser. Han forklarer dette i stor grad ut fra eksistensen av gamle paternalistiske bånd i samfunnet som knyttet vertikale lojalitetsbånd mellom de forskjellige klassene. Et viktig unntak var imidlertid thranitterbevegelsen.

om de liberale, individuelle friheter.¹⁹⁹ Som Øystein Sørensen skriver, forestillingen om bonden som bærer av liberale opplysningsideer har vært hegemonisk i den norske nasjonsbyggingen.²⁰⁰ Tradisjonelt har derfor bøndene og den norske bondestanden vært ansett som bærere av liberalistiske verdier.

Selv om et slikt bilde av den norske bondestanden langt på vei er en kulturell konstruksjon, er den ikke uten forankring i faktiske forhold. Som Sørensen påpeker, embetselitens avskaffelse av økonomiske privilegier og deres liberale reformer var kun mulig som en følge av bonderepresentantenes støtte. Dette skyltes imidlertid ikke noen prinsipiell oppslutning om de liberale idealer fra bøndenes side, men at de i stor grad hadde økonomiske interesser som sammenfalt med embetsmennenes reformpolitikk. En av bondeopposisjonens største seiere var for eksempel avskaffelsen av direkte statsskatt, og Formannskapslovene, to reformer som var ledet i bresjen av embetsmennene.²⁰¹ Det var med andre ord stor grad av felles interesser mellom bondestanden og embetsmennene.

Flere historikere har påpekt et slikt forhold. En av de som kanskje har lagt mest vekt på et slikt perspektiv er Francis Sejersted. Der J.A. Seip så embetsmennene som en ”herskende klasse”, ser Sejersted embetsmennene som et redskap for borgerskapet og bondestanden.²⁰² Sejersteds hypotese er at embetsmennene fremmet en borgerlig rettstat som støttet opp om og beskyttet interessene til de eiendomsbesittende klasser, som i retur støttet opp om embetsmennenes styre. Embetsmennene satte stort sett kun rammene, i form av et lovverk som sikret den økonomiske frihet og den private eiendomsrett, for så å trekke seg tilbake. I tråd med liberalistisk teori styrte de hovedsakelig byråkratisk, ikke politisk.²⁰³ De styrte den norske stat som en vekterstat, der det offentlige la til rette for kapitalismen og sørget for ro og orden i samfunnet. Den holdt seg i stor grad borte fra det økonomiske felt, da økonomi ble regnet til privatsfæren. Rettstaten og embetsmennene bygget dermed opp om og beskyttet bøndenes samt borgerskapets interesser. Siden bøndene og borgerskapet ifølge Sejersted var mer interessert i økonomisk enn politisk makt, kunne de derfor overlate det byråkratiske styret av den norske stat til embetsmennene. Et annet viktig element var at som eiendomsbesittere utgjorde de selveiende bøndene, selv i det relativt egalitære Norge, et øvre sjikt. Ifølge Sejersted gjorde dette at de identifiserte seg med embetsregimet framfor den lavere delen av bondestanden. Disse forholdene mener Sejersted er forklaringen på at bøndene

---

¹⁹⁹ Sørensen 2001: 131; Sørensen 1998, i Sørensen: 24.

²⁰⁰ Sørensen 1998, i Sørensen: 23.

²⁰¹ Sørensen 2001: 283; Sørensen 1995, i Lakaniemi: 70; Kaartvedt 1964: 501.

²⁰² Pryser 1999: 213.

²⁰³ Pryser 1999: 14.

og borgerskapet aldri utgjorde noen politisk trussel mot embetsmenneses stilling som politisk maktelite.²⁰⁴

Historikeren Sverre Steen har imidlertid påvist at bøndernes politikk ofte brøt med embetsmenneses liberalistiske politikk. Bøndernes støtte til embetsmennene var på ingen måte utslaget av noen prinsipiell oppslutning om liberalismen. Steens analyser av bøndernes politikk på Stortinget viser at denne i all hovedsak var drevet av snevre egeninteresser.²⁰⁵

Bonderepresentantene på Stortinget var for eksempel opptatt av å forhindre statlige inngrep i bøndernes økonomiske anliggender, redusere statlige utgifter, og redusere de kommunale skattebyrdene.²⁰⁶ Sann sett var det en stor grad av samsvar mellom bøndernes egeninteresser og embetsmenneses økonomiske liberalisme. Men bønderne var opportuniste og hadde et instrumentelt forhold til de liberale prinsipper og verdier.²⁰⁷ Øystein Sørensen fremmer også en slik analyse og viser til bondelederen Ole Gabriel Ueland som skal ha sagt: ”Man talte om Frihed, men var der nogen Frihed saa naturlig som Næringsfrihed?”. Dette utsagnet har blitt tolket rent instrumentelt, hvor det var bøndernes interesser som forsvartes i skinn av liberale frihetsidealer. J.A. Seip så for eksempel dette kun som et uttrykk for at Ueland ”hadde bruk for et argument”, og ikke som et uttrykk for en liberalistisk overbevisning.²⁰⁸

Bønderne støttet embetsmenneses politikk i den grad den samsvarte med deres interesser, noe den ofte gjorde. Men så fort embetsmenneses økonomiske politikk stred imot bøndernes egne økonomiske interesser, var de raskt i opposisjon. Det kanskje klareste eksempelet på dette var bøndernes motstand mot å avskaffe odelsretten. Etter at odelsretten ble svekket i 1811 ble den slått fast i grunnloven av 1814 og ytterligere styrket i 1821 etter press fra bønderne. Odelsretten representerte imidlertid et standsprivilegium i strid med liberalismens prinsipper. På 1850-tallet gikk derfor Schweigaard i bresjen for et nytt forsøk på å avskaffe denne førmoderne anordningen. Bondepolitikere motsatte seg imidlertid ethvert forsøk på svekkelse av odelsretten, og selv om Schweigaard i 1857 oppnådde et enkelt flertall på Stortinget, ble odelsretten stående i grunnloven.²⁰⁹ Det er en rekke andre eksempler på at bøndernes interessepolitikk brøt med liberale prinsipper. Dette var spesielt synlig i bøndernes

---

²⁰⁴ Pryser 1999: 212-213; Sørensen 2001: 283. En slik syntese har blitt kritisert av flere, blant andre Per Maurseth, som mener Sejersteds tolkning i for stor grad er preget av en harmonisering som overser grunnleggende sosiale forhold, utbytting og undertrykking. (Pryser 1999: 14.)

²⁰⁵ Steen 1932: 325-340.

²⁰⁶ Steen 1932: 325-340; Sørensen 1995, i Lakaniemi: 69; Sørensen 2001: 282. Alf Kaartvedt viser også til at en av bondestandens viktigste saker, kommunalt selvstyre – og i forlengelsen av det, formannskapslovene - først ble en sak av interesse for bønderne etter at de innså at kommunalt selvstyre innebar frihet fra byråkrati, og muliggjorde en større grad av sparepolitikk i kommunene. (Kaartvedt 1964: 502-503.)

²⁰⁷ Sørensen 2001: 131; Sørensen 1995, i Lakaniemi: 70.

²⁰⁸ Sørensen 2001: 131.

²⁰⁹ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 70; Sørensen 2001: 283.

holdning ovenfor tollbestemmelser. Ut ifra sterke egeninteresser stemte østlandske kornprodusenter gjennomgående for toll på korn og imot toll på smørprodukter, mens bøndene på Vestlandet som i større grad var avhengig av innkjøp av korn og salg av smør, stemte imot toll på korn og for toll på smør.²¹⁰

Tilsvarende forhold gjenspeiler seg med tydelighet i stemmerettsdebattene. Det er i det hele tatt mange eksempler i stemmerettsdebattene på at snevre, økonomiske hensyn for mange hadde prioritet over de prinsipielle aspektene ved stemmerettsspørsmålet. Dette gjaldt ikke bare bøndene, men også representanter for byinteresser og borgerskapet. Det var særlig hensynet til de kommunale skattene og fordelingen av skattebyrdene som førte til at mange stemte imot det Daae-Sørenssenske og Sverdrupske forslag og for det Aallske, eller imot en utvidelse overhodet.²¹¹ Et gjennomgående argument var at siden det ikke eksisterte direkte kommuneskatt eller statsskatt i Norge, men de kommunale skattene hvilte på matrikkelen, var det både risikabelt og urettferdig å inkludere de tallrike klassene som ikke bar skattebyrdene, og som dermed ikke følte det samme ansvaret og den samme byrden når gjaldt de kommunale utgifter. Hvis de eiendomsløse klassene fikk stemmerett, kunne de velte store skattebyrder over på matrikkelen i sin iver for å gjennomføre egne hjertesaker.²¹² Dette ville være et overgrep mot det mindretallet som allerede måtte bære betydelige økonomiske byrder. Det var derfor kun de som bar byrdene som burde ha stemmerett, og med det ansvaret for beskatningen.

Olai P. Wiig mente derfor at en "Omregulering av Skattereglerne maatte gaa forud, før man indlemmede andre og store Klasser til Stemmeret, der kunde have ganske andre Interesser og kunde komme til at dominere og ubillig trykke Jordbrugerne, som ene bærer de Byrder, der hviler paa Matrikulen til Kommune-Indretningen".²¹³ Kirkesanger Ole Brandt var av en lignende oppfatning. Han mente at "Udvidelsen af Stemmeretten var et Tidens Krav, der visselige maate imødekommes" Men før man kunne gjøre dette måtte skattespørsmålet først løses for å forhindre at stemmeretten ble misbrukt i "bevægede Tider". Han var derfor

---

²¹⁰ Sørensen 2001: 283.

²¹¹ Det siste var spesielt tydelig i 1884, hvor det ikke eksisterte noe konservativt alternativ.

²¹² Ole C. Walstad var en av flere som nærte en slik frykt: "Nu var der i de forskjellige Distrikter mange Ting, som Enhver erkjendte det kunde være godt at faa istand, men som kostede for mange Penge. Naar de, som skulde beslutte dette, selv bar sin Del af Byrderne, betænkte de sig vel, før de besluttede Noget, men annerledes vilde nok Forholdet blive, naar de, som havde at afgjøre disse Ting, ikke selv skulde betale Noget; thi det var ingen Sag at skjære brede Remmer af Andenmands Hud." (ST 1869, Lagthinget: 40.) Andre som delte et slikt syn var Olaus O. Færden (ST 1869, Lagthinget: 42), amtmann Jensen (ST 1869, Lagthinget: 47), og Wiig (ST 1869, Odelstinget: 244).

²¹³ ST 1869, Odelstinget: 237. Lauritz Johnsen var en av flere som støttet et slikt syn. I 1873 gikk han derfor imot ethvert forslag, inkludert det Aallske, da han mente man først måtte få vedtatt en ny skattelov for å gi stabilitet og hindre at de tallrike, lavere klassene ville dominere helt (ST 1873: 522).

imot en utvidelse inntil man fikk på plass nye skatteregler.²¹⁴ Carl Sibbern delte disse bekymringene. Han var særlig opptatt av faren for en økning av fattigskatten, da mange av de som ville få stemmerett ville være fattige, eller kunne komme i en situasjon hvor de ville trenge understøttelse fra fattigkassen.²¹⁵ Christian A. Selmer viste til statistiske beregninger for å illustrere hvor urettferdig en ordning med skatt som grunnlaget for stemmeretten ville slå ut. Han fant ”at paa den konstitutionelle Stemmeret ville de Personer i Byerne, som kun have 1/17 Part at svare i Skat, faa dobbelt Indflydelse mod de, der svare de 16/17 Dele af Skaten.”²¹⁶

Selv innføringen av nye skatteregler i 1882 og 1885, som gjorde at en stadig mindre andel av skattebyrdene hvilte på matrikkelen, og at de eiendomsløse klassene i større grad delte skattebyrdene enn tidligere, var ikke nødvendigvis et argument av betydning.²¹⁷ I 1884 brukte Emil Stang nettopp innføringen av nye skatteregler med direkte kommuneskatt som et argument imot en utvidelse i henhold med det innstilte Sverdrupske forslaget. Siden skattene ikke lenger hvilte på matrikkelen i like stor grad som før, var langt flere nå blitt skatteyttere, og dermed ville en utvidelse gi langt flere stemmerett enn man tidligere hadde antatt. Resultatet ville bli ”at man ved dette Forslag flytter Magten over i ganske andre Klassers Hænder end dem, som Grundloven tillægger den, og som jeg tror er berettiget til at have Magten.”²¹⁸

Beskatningen ble således også brukt ut fra en mer prinsipielt motstand mot stemmeretten. Dette illustreres også av Selboe som benyttet det samme argumentet mot skatteforslagene som Schweigaard brukte i 1851. Ifølge konstitusjonskomiteen i 1869 skulle det ha vokst fram nye klasser av skattepliktige borgere som således burde ha krav på stemmerett. Men Selboe bestred dette argumentet ved å vise til at alle norske borgere hadde vært skattebetalere lenge, uten at det medførte at de fikk stemmeretten av den grunn. Selboe viste til at allerede i 1739 ble samtlige av Norges borgere skattepliktige til skolekassen i sitt tilhørende sogn. Videre måtte man anta at skattebyrdene den gangen veide tyngre enn de gjorde på det nåværende tidspunkt. Det burde følgelig allerede den gang ha eksistert et behov for å endre betingelsene for stemmereglene. Når dette ikke var tilfellet, og grunnlovsfedrene gjorde stemmeretten snever ved å sette eiendom som kriterium, fant han liten grunn til å endre

---

²¹⁴ ST 1869, Lagthinget: 46.

²¹⁵ ST 1869, Lagthinget: 39.

²¹⁶ ST 1873: 442.

²¹⁷ I 1882 ble det innført en ny skattelov for byene og i 1885 en ny skattelov for resten av landet (Danielsen 1964: 40). Thomas Fasting brukte faren for økt skattebyrde som argument imot en utvidelse av stemmerett så sent som i 1898. (ST 1898: 495.)

²¹⁸ ST 1884: 768.

på stemmerettsreglene, langt mindre forandre på selve grunnlovens system.²¹⁹ Bakgrunnen for et slikt syn var selvfølgelig at erleggelsen av skatt for Selboe ikke utgjorde noen tilstrekkelig garanti for en persons uavhengige stilling. Dette gikk igjen hos flere på høyresiden. Martin Gundersen fant det rett og rimelig at arbeidere ”ilignes nogle skilling aarlig i Skat om Aaret”, da de stort sett tjente godt. Men han fant at de som etter skatte- og sensusforslagene ville få stemmerett, var ”løse og ledige Personer, som finder sig Udkomme ved at arbeide for Andre”. De hadde derfor verken tilstrekkelig økonomisk eller moralsk selvstendighet til å kunne erkjennes stemmerett.²²⁰

Uavhengig av om det var ut fra en prinsipiell liberalisme eller av hensyn til snevre egeninteresser, førte således vektleggingen av økonomiske hensyn til en sterk motstand mot å gi de eiendomsløse klasser politisk medbestemmelsesrett. Da den økonomiske liberalismen i tillegg førte til en kollektiv nedvurdering av de eiendomsløse samfunnsklasser, tyder dette på at egalitære holdninger og verdier hadde trange kår under den klassiske liberalismens hegemoniske stilling i Norge. Før man gjør en endelig dom er det imidlertid nødvendig å se på holdningene og argumentasjonen til tilhengerne av skatte- og sensusforslagene. Som kjent argumenterte også disse innen en liberalistisk horisont, men for en utvidelse av stemmeretten, ikke imot.

---

²¹⁹ ST 1869, Odelstinget: 234.

²²⁰ ST 1873: 422.

Rettferdighet, framskritt og egalitet

Det faktum at liberalismen hadde hegemoniske status gjennom det meste av 1800-tallet innebærer at også venstresidens tenkning var styrt av liberalistiske ideer og forestillinger. Som vi så i kapitel 1 tydet 1851-debatten på at det ikke bare var en sterk konflikt mellom paternalistiske og liberalistiske ideer, men at det også var en brytning mellom paternalisme og modernitet i forskjellige utlegninger av liberalistisk teori. Stemmerettsradikalismen og den prinsipielle støtten til tanken om alminnelig stemmerett antydte et brudd med standssamfunnets paternalistiske tenkning. Som kjent hvilte denne på liberalistiske prinsipper om personlig frihet, framskritt og utvikling. Dette tegner et mer sammensatt bilde av liberalismens betydning for stemmerettsspørsmålet og norske egalitære tradisjoner.

Som vi har sett forsvant stemmerettsliberalismen utover på 1860-tallet, delvis som en følge av disse motsetningene også innenfor venstresiden. Likevel forble slike liberalistiske prinsipper helt grunnleggende elementer ved venstresiden kamp for en utvidelse av stemmeretten. Prinsippene om individuelle, ukrenkelige rettigheter, vektleggingen av individet framfor stand, arv og privilegier, og troen på framskrittet og samfunnets utvikling mot et høyere sivilisasjonstrinn, er trekk som går igjen som en rød tråd hos venstresiden i samtlige debatter om stemmeretten, fra 1851 til 1898. Disse ideene ble fremmet i klar opposisjon mot det venstresiden anså som førmoderne og reaksjonære ideer og anordninger. Lik Sverdrup og Holst i 1851, anså man grunnlovens klassesystem som eksklusive, standspregede privilegier. Klassesystemet og alle forslag som støttet dette brøt med de liberalistiske prinsipper, innskrenket friheten og var et hinder for utvikling og framgang. Kontinuiteten og den konsekvente vektleggingen av slike liberalistiske prinsipper taler for at dette var holdningene som stod sterkt hos venstresiden i stemmerettsdebattene.

Det var spesielt to sentral argumenter som gikk igjen. Det ene var at en utvidelse av stemmeretten var et rettferdighetskrav hvis rettmessighet betinget en endring av stemmerettsreglene. Det andre var at samfunnsutviklingen hadde gjort en endring av stemmerettsreglene til en påtrengende nødvendighet. Stemmeretten som et rettferdighetskrav fulgte en klar logikk som tok utgangspunkt i liberalismens vektlegging av individet og tanken om individuelle rettigheter og personlig frihet. Det var personen, og ikke vedkommendes stand, fødsel eller arv som måtte utgjøre grunnlaget for stemmeretten. Som Lerche insisterte allerede i 1851, ved et valg skulle man velge de beste, og dette oppnådde man ikke ved å

”overlade Valget til de Formuede, da Kundskab og Evner ikke følge med Besiddelsen av 100,000 Spd”.²²¹ Det var mannen og ikke hans formue eller eiendom som måtte være bestemmende for adgangen til stemmeretten.

Dette prinsippet var et helt grunnleggende utgangspunkt for Søren Jaabæk, kanskje Stortingets mest prinsippfaste liberalist. Ifølge han var det selvsagt at stemmeretten ikke skulle være en eksklusiv rett forbeholdt de få. Det var ikke ”Guldet, som burde have Stemmeret, det var Mennesket som saadant”. Det fulgte derfor at når tanken om stemmerettens utvidelse først var vekket, måtte de som hadde stemmeretten gi slipp på sitt eneherredømme.²²² En slik holdning gikk igjen som en rød tråd hos venstresiden i stemmerettsdebattene. Både Daae-Sørenssen- og Sverdrupleiren gikk til angrep på eiendom som kriterium for stemmeretten. Som Ludvig Daae poengterte: ”Det er ikke Gaarden men Manden, som stemmer, og der følger ikke altid det største Vid med den største Gaard.”²²³ Lignende kunne ikke Aanen O. Bergsager forstå at en at en ”Mands Forstand og Skjønnsomhed voxede med Gaardens Størrelse”.²²⁴ Hva skulle man svare alle de som selv sørget for livets opphold, spurte Sverdrup, når de krevde medbestemmelsesrett i de anliggender som berørte dem selv og deres familier? Hva skulle man svare dem, når man nektet dem dette, men samtidig ga denne retten til alle som kun eide et hus på landet til verdi av 150 spesidaler. Sverdrup kunne ikke forstå at verdien av et slikt hus ”kunne sammenlignes med den Kapital, der ligger i en Mands Dygtighed og Arbeidskraft”. Det var en dyp urettferdighet at man kunne ”repræsentere en sjelden Arbeidskraft og en hæderlig karakter” og allikevel aldri få en ”Andel i det største Samfundsgode”.²²⁵

Der embetsmennene kjempet imot økonomiske privilegier og særstillinger for enkelte grupper, framstår venstresiden som å kjempe ikke bare imot politiske privilegier, men i forlengelsen av dette også imot sosiale privilegier og anordninger som opprettholdt sosiale skiller og skjevheter. Sivert A. Nielsen fant det ”underlig, at man lægger mer Vægt paa det Tilfældige Hos Individet end det Væsentlige”, at man ”saa ofte betragter Menneskene i forhold til deres Stilling og ikke i forhold til det at være Menneske”.²²⁶ Som Peder C. Bjørnsgaard sa, ”Man skal ikke bedømme Mennesker efter Klasser, men efter deres

---

²²¹ SE 1851: 997.

²²² ST 1869, Stortinget: 730. Jaabæk gjentok dette argumentet blant annet ti år senere i 1879, da han uttrykte sin undring over hvem det egentlig var de konservative mente hadde stemmerett - mannen eller jordlappen. (ST 1879: 318-319.)

²²³ ST 1873: 438.

²²⁴ ST 1869, Lagthinget: 65.

²²⁵ ST 1873: 448.

²²⁶ ST 1873: 424.

Intelligents og efter deres økonomiske Uafhængighed”.²²⁷ Ole S.M. Welde delte dette synet. Det var klart ”at de Folk, som Skaberen har sat ind i denne Verden, ikke skulle indeles efter Klasser, men efter Dygtigheden hos vedkommende Individ”.²²⁸ Johannes Steen var av samme mening. For han var det selvsagt at stemmeretten ikke skulle være avhengig av en persons stilling eller stand, men av mannens personlige kvalifikasjoner. De kvalitetene man virkelig søkte hos de stemmeberettigede var ”åndelig Dygtighed og moralsk Vederheftighed”. Begge disse egenskapene hadde det fortrinn at de inkluderte alle mennesker uavhengig av stilling eller stand.²²⁹

Venstresidens kamp om stemmeretten som et rettferdighetskrav synes således å føre til et langt mer inkluderende og egalitær holdning også ovenfor de lavere samfunnsklassene. Som Halvor O. Christensen, stemmerettskomiteens formann i 1869 hevdet, det man egentlig ønsket var at de som fikk det tillitsvervet som stemmeretten representerte, var ”retskafne brave og hæderlige Mænd”. Men, som Christensen påpekte, slike kvaliteter var ikke forbeholdt kun de som allerede hadde stemmeretten. Man fant en like betydelig grad av hederlighet og dyktighet hos de fleste arbeidere. Ikke minst var det en stadig større andel av samfunnet som både med ”Hensyn til Oplysning og økonomisk Uafhængighed ikke alene kunde stilles ved Siden af, men ogsaa langt over mangfoldige af dem, der nu havde eller kunde have den konstitutionelle Stemmeret”. Han kunne derfor ikke forstå den frykt og den motstand man viste mot å inkludere disse menneskene blant de stemmeberettigede.²³⁰

Det andre argumentet som gikk igjen hos venstresiden, var at utviklingen i samfunnet gjorde en endring av stemmerettsreglene til en nødvendighet. Dette reflekterte framskrittstanken. Samfunnet hadde utviklet seg i en så betydelig grad at en endring av stemmerettsreglene var nødvendig. Utviklingen hadde gjort at alle landets innbyggere befant seg på et høyere trinn enn tidligere, både økonomisk, moralsk og åndelig. Dessuten var en utvidelse av stemmeretten en nødvendighet for å sikre fortsatt fremskritt og framgang. Selve samfunnsutviklingen fordret en endring av stemmerettsreglene. Å hindre en utvidelse av stemmeretten, eller utvide den i tråd med klasseforslagene var et skritt i feil retning. Som Lerche formulerte det allerede i 1851, samfunnet måtte gå framover dersom det ikke skulle forråtne.²³¹

---

²²⁷ ST 1873: 431.

²²⁸ ST 1873: 460.

²²⁹ ST 1879: 307.

²³⁰ ST 1869, Lagthinget: 35, 37.

²³¹ SE 1851: 997.

Argumentet om samfunnsutviklingen var nært knyttet til tanken om stemmeretten som et rettferdighetskrav. Samtidig som stemmeretten måtte være knyttet til personen og ikke gården eller gullet, stand eller arv, forsterket samfunnsutviklingen og framskrittet dette poenget. Slike gamle anordninger var et hinder for utviklingen og hadde ingen plass i et moderne samfunn. En slik tanke kom spesielt klart til syne i Sverdrups argumentasjon. Helt siden 1851 var Sverdrup en av de som sterkest fremmet samfunnsutviklingen som argument for en utvidelse av stemmeretten. Hans holdning var at den gjeldende anordningen av stemmerettsreglene var ”utidsmessig og uforenelig med den raske Udvikling, hvori Nationerne for Tiden befinder sig”.²³² Man kunne ikke lenger la adgangen til stemmeretten være forbeholdt ”Indehaverne af høie Poster og af nedarbede Livsforholde”, av ”Eiendom og Stilling”. Det var ikke tilhørigheten til ens stand som skulle bestemme om en fikk stemmeretten eller ikke. Den tid var forbi. Man måtte ta utgangspunkt i personen og hans dyktighet og hederlighet.²³³

Sverdrup støttet seg til konstitusjonskomiteens innstilling i 1873. Den slo fast at det hadde skjedd en så betydelig økonomisk utvikling og fremgang i opplysning siden 1814 at forholdene mellom samfunnsklassene var betydelig endret sammenlignet med den gang. Kunnskap og inntekt var fordelt på en annen måte, og de lavere klassene ble daglig løftet opp til ”en mer menneskeværdig Tilværelse”.²³⁴ Arbeiderne var allerede på et nivå like høyt eller høyere enn mange av de som allerede nøy stemmeretten. Dette gjaldt både med tanke på opplysning, moral og i økonomisk selvstendighet. Det var derfor en rettferdig ordning å utvide stemmeretten til også å inkludere disse.

Ved siden av Sverdrup var Steen blant dem som la størst vekt på samfunnsutviklingen og framskrittet i sin begrunnelse for en endring av stemmerettsreglene. Steen mente utviklingen hadde gjort samfunnet så sammensatt og dets oppgaver så omfattende at de gjeldende reglene for stemmeretten ikke lenger svarte til samtidens forhold og behov. De eksisterende stemmerettsreglene fra 1814 tilhørte et langt enklere og mer primitivt samfunn. Det hadde siden den gang inntruffet en så gjennomgripende utvikling innen industri, økonomi og i åndelig modenhet, at det var helt nødvendig å inkludere så mange som mulig for å løse

---

²³² ST 1869, Odelstinget: 235; ST 1873: 448, 450.

²³³ ST 1869, Odelstinget: 235; ST 1873: 448, 450.

²³⁴ ST 1873: 445-446.

samfunnets oppgaver.”²³⁵ Å ikke anerkjenne et slikt behov for en stemmerettsutvidelse stred imot tiden og imot utviklingen.²³⁶

At samfunnsutviklingen hadde skapt et behov for en endring av stemmerettsreglene var en utbredt oppfatning på Stortinget. Selv den konservative Selmer mente i 1873 at ”Forholdene her har faaet en saadan udvikling, at det maa ansees ønskelig, om muligt, at udvide de Stemmeretsregler, som for Tiden gjælder”.²³⁷ Det gikk imidlertid et klart skille mellom venstresiden og høyresiden. Når man i 1851 siktet til samfunnsutviklingen, var det som tidligere vist, utviklingen innen middelklassen man hadde i tankene. Fra og med debatten i 1869 var det imidlertid hvorvidt man skulle gi stemmeretten til arbeiderne som utgjorde det store stridstemaet. Man ønsket fremdeles å inkludere de nye middelklassene, slik målet hadde vært i 1851. Men disse utgjorde ikke lenger noe stridsspørsmål. Den stadig tiltagende framveksten av en tallrik, eiendomsløs samfunnsklasse hadde forskjøvet oppmerksomheten. Den gryende industrialiseringen og utviklingen av en arbeiderklasse var tydelige endringstegn i samfunnet som skapte utfordringer og vakte bekymringer. Både Sverdrup og Steen, lik de fleste på venstresiden, mente denne utviklingen gjorde at samfunnets fremste oppgave lå ovenfor arbeidet og arbeiderne.²³⁸ Å utestenge arbeiderne var ikke bare urettferdig, det ville være direkte uforsvarlig. Det ville skape en splid mellom arbeid og kapital, og lede til agitasjon og uro.²³⁹ Det var nettopp dette som var faren med de gjeldende stemmerettsreglene og klasseforslagene.

All utvikling tilsa at betydningen av eiendom stadig ble mindre, mens betydningen av arbeid og økonomi tiltok.²⁴⁰ Mannen var ikke lenger representant for eiendom og stilling i samme grad som han var ”Repræsentant for den Dygtighed og Hæderlighed, der bor i ham”. Ifølge Sverdrup hadde man endelig ”begyndt at skjønne, at den største Kapital et Land eier, ligger i dets Befolkning.”²⁴¹ En utvidelse av stemmeretten, i tillegg til å være en nødvendighet med hensyn til utvikling og framgang, var således også et rettferdighetskrav. Problemet var at

---

²³⁵ ST 1873: 500.

²³⁶ ST 1873: 500; ST 1879: 302. En slik tolkning av samfunnsutviklingen ut fra et liberalistisk ståsted var et grunnleggende trekk ved venstresidens syn på stemmerettsspørsmålet. Ekseplene er mange. Jaabæk (ST 1869, Stortinget: 732), Christensen (ST 1869, Lagthinget: 35), Baard M. Haugland (ST 1873: 531), Halvor A. Bentsen (ST 1873: 533), Nielsen (ST 1873: 423) og Swendsen (ST 1879: 271) var kun noen av de som mente at utviklingen hadde frambrakt mange nye klasser som nå befant seg på et slikt nivå med henhold til opplysning, dannelselse og økonomisk uavhengighet, at de hadde et rettmessig krav på stemmeretten.

²³⁷ ST 1873: 441.

²³⁸ ST 1873: 501; ST 1879: 281.

²³⁹ ST 1873: 503-504; ST 1879: 280-281.

²⁴⁰ Sverdrup, ST 1879: 280-281. Denne utviklingen gjorde at hvis man ikke endret stemmerettsreglene, ville mange som allerede hadde stemmeretten miste den. Flere og flere jordeiere endte opp som arbeidere, og deres betydning som jordeiere avtok. Dette var kun én grunn til at det var nødvendig å endre stemmerettsreglene til bedre å samsvare med samfunnsforholdene og samfunnsutviklingen.

²⁴¹ ST 1873: 450.

grunnlovens klassesystem satte eiendom som kriteriet for stemmeretten, og det Aallske forslaget ikke bare videreføre dette systemet, men styrket det. Det opptok eiendommen og utelukket arbeidet. Dette ville ikke minst føre til at arbeiderne ble utestengt fra samfunnet, gjort til en pariakaste. Dette var stikk i strid med samfunnsutviklingens fordringer. ”Intet vilde være uklogere”, hevdet Steen, ”Intet farligere end om man [...] tog sit Udgangspunkt for den fremtidige Udvikling ikke i Nutiden, i de nu bestaaende Forhold, men i en Fortid, som jo er forgangen ogsaa i den Forstand, at den ikke længere har nogen Afbildning.”²⁴² Sverdrup støttet dette. Han anklaget de konservative for å tviholde på det gamle i stedet for å ta utgangspunkt i det nye. De konservative ønsket kun forsiktig å tillate utvalgte deler av ”det nye”, og kun innenfor rammene av det gamle klassesystemet. De ønsket kun kortvarige løsninger, i stedet for ”udjævnende, ligegjørende Forholdsregler” som kunne bidra til en ”jevntvirkende Udvikling af den hele Tilværelse”.²⁴³ De konservative forslag gikk derfor imot utviklingen, og la ikke et tilstrekkelig grunnlag for framtiden. Som Halvor A. Bentsen uttrykte det i 1873, klasseforslagene og de eksisterende stemmerettsreglene representerte ”ubestridelige Hindringer for Udviklingen”.²⁴⁴

For Sverdrup var det hele til syvende og sist et spørsmål om Norges framtid. Det var et spørsmål om hvordan man ville løse de mange utfordringene i møtet mellom ”Gammelt og Nyt”. Det var et spørsmål om hvordan man ville forholde seg ”overfor nye Næringer, Formuer, Interesser, overfor nye Udviklinger og sociale Dannelser, kort overfor nye økonomiske, moralske og intellektuelle Magter i Samfundet”, overfor ”oppkomne Modsætninger, der forlange Udjævning”.²⁴⁵ Det var med andre ord snakk om hvordan man skulle møte utfordringene som framveksten av klassesamfunnet representerte for den gamle samfunnsordenen. For Sverdrup var dette den største styrken i hans forslag, da dette forslaget nettopp var ”et Udtryk for den stigende Agtelse for Arbeidet og Arbeiderne”. I motsetning til det Aallske forslaget tok det hensyn til den industrielle utviklingen, den voksende arbeiderklassen og den økte graden av materiell velstand og opplysning.²⁴⁶

Nielsen, medlem av konstitusjonskomiteen, oppsummerte i 1873 de fleste aspektene ved venstresidens syn på samfunnsutviklingen. Hans utgangspunkt var velkjent. Samfunnet hadde gjennomgått en så betydelig utvikling siden 1814 og samfunnsforholdene var så endrede at en utvidelse av stemmeretten måtte til. Nielsen la vekt på at ”Folkeopplysningen er

---

²⁴² ST 1873: 502.

²⁴³ ST 1873: 446.

²⁴⁴ ST 1873: 533.

²⁴⁵ ST 1873: 445.

²⁴⁶ ST 1873: 450.

stegen, Næringsveiene have utviklet sig, og med dem en større Velvære indtraadt". De nye klassene som stod uten stemmerett var ofte bedre stilt enn de som fikk stemmeretten etter reglene fra 1814.²⁴⁷ Nielsens poeng var at samfunnet og det samfunnssynet som la grunnlaget for stemmerettsreglene i 1814 ikke lenger var anvendelige på forholdene slik de var i 1873. Samfunnet hadde gjennomgått en voldsom utvikling, og holdninger som hadde sin naturlige plass i 1814, hadde ikke lenger livets rett. Mot en slik bakgrunn kritiserte han det Aallske forslag. Nielsens hovedinnvending var at det Aallske forslaget videreførte "klassesystemet". Dette ville være å gå stikk i strid med historiens utvikling:

"Jeg troede, at man nu var kommen saa langt, at man kunde lade det [klassesystemet] dø en stille, rolig og vakker Død. Thi jeg kan ikke frigjøre mig fra den Tanke, at alt Klassevæsen er en affødning av Kastevæsenet, og jeg skulde tro, at man her ikke længere burde holde paa det. Der var en Tid, da det gjorde Tjeneste, men den Tid er nu forbi, og man faar dog ikke staa stille, men følge med Tiden."²⁴⁸

Vektlegging av samfunnsutviklingen, synet på stemmerettsspørsmålet som et rettferdighetskrav, og de argumentene som lå til grunn for dette, vitner om utbredte og grunnleggende holdninger hos venstresiden som må karakteriseres som egalitære. I motsetning til de konservative framstår liberalismen hos venstresiden som mer inkluderende og solidarisk. De argumenterte for stemmeretten som et prinsipielt rettferdighetskrav som måtte gjelde uavhengig av klasse eller stand. Det var individet som var tellende, og ikke hans formue eller eiendom. I tråd med dette førte venstresiden en politikk som var politisk og sosialt inkluderende, og i sin konsekvens utjevne.

Det var imidlertid elementer i venstresidens argumentasjon som synes å forstyrre bildet av en egalitær ideologi. Etter stemmerettsradikalismen på 1850- og 60-tallet var verken Sverdrup, Steen, Daae eller de fleste andre på venstresiden lenger talsmenn for alminnelig stemmerett. På samme måte som den klassiske liberalismen vektla personlig uavhengighet, mente man også på venstresiden at det måtte settes garantier for at kun ansvarlige, aktive borgere fikk stemmerett. Man måtte garantere at de som ble stemmeberettigede besatt en tilstrekkelig grad av åndelig modenhet og økonomisk Selvstendighet. Andreas O. Sæhlie fastslo i 1873 at man kun ønsket en utvidelse innen den krets hvor man "antager at finde den

---

²⁴⁷ ST 1873: 423.

²⁴⁸ ST 1873: 425. Mange støttet et slikt syn, blant andre Mathias E. Øvrom (ST 1873: 428), Halvor K. Eika (ST 1873: 534) og Bjørnsgaard (ST 1873: 431).

aandelige Modenhed og økonomiske Selvstændighed, som kan være Borgen for, at Stemmeretten bliver benyttet paa den Maade, der skal virke til Held for Samfundet”.²⁴⁹ Dette var den gjeldende oppfatningen på Stortinget, på tvers av politiske linjer. Men i motsetning til de konservative mente venstresiden at det ikke var eiendom som sørget for dette. Det var en persons økonomiske evne som garanterte vedkommendes selvstendighet og egnethet. På samme vis som de konservative, anvendte således også venstresiden økonomisk teori på sosiale forhold. Det var klassiske liberalistiske tanker om uavhengighet og selvansvar som var utslagsgivende også for venstresidens syn på hvem som skulle være stemmeberettigede. Økonomisk evne ble ikke bare kriteriet for en persons økonomiske selvstendighet, men utgjorde selve målestokken for åndelig modenhet, opplysning, intelligens og en persons generelle egnethet som stemmeberettiget.²⁵⁰ Således endte også venstresiden opp med å knytte økonomiske forhold direkte til personlige egenskaper, her som garanti for en persons selvstendighet, dannelse og egnethet.

Ved siden av Sverdrup var kanskje Steen den på venstresiden som la størst vekt på økonomi som garanti. Lik Sverdrup poengterte han ettertrykkelig at det på ingen måte var snakk om å innføre alminnelig stemmerett. Det skulle være en utvidelse med begrensning. Det man ønsket var å utvide kretsen av de stemmeberettigede litt etter litt, som det tjente samfunnet. Det var kun de man anså som økonomisk selvstendige som skulle få stemmerett. Det var for eksempel snakk om å inkludere de ”virkelig gode Arbeidere, produktive Arbeidere, som i den økonomiske Selvstændighed ogsaa har et Grundlag for en vis Intelligents og moralsk Styrke”.²⁵¹ Det var derfor ikke et spørsmål om styrken i kravet om en stemmerettsutvidelse, men i rettmessigheten av dette kravet., ”d.v.s. det beror paa, hvorvidt de, der stiller Kravet, har de økonomiske, sociale, intellektuelle og moralske Forudsætninger, der bør give Adgang til som aktiv Borger at deltage i Samfundslivet.”²⁵² Sånn sett ligger Steens og venstresidens argumentasjon nært opptil den man finner hos tilhengerne av det Aallske forslaget, som kun ønsket å inkludere nye klasser ved gradvis å utvide systemet, ikke endre det.

De konservative visste også å påpeke slike reservasjoner hos Daae-Sørenssen- og Sverdrupleiren. De kritiserte venstresiden for å snakke om rettferdighetskrav, samtidig som de selv ikke ønsket å inkludere alle. De stengte ute flere elementer av samfunnet som ut ifra

---

²⁴⁹ ST 1873: 506.

²⁵⁰ Steen anså for eksempel økonomisk selvstendighet som kriterium for både ”Intelligents og moralsk Styrke”. (ST 1873: 505.)

²⁵¹ ST 1873: 500, 505; ST 1879: 302.

²⁵² ST 1879: 305.

venstresidens egen logikk, kunne ha et vel så berettiget krav på stemmeretten. Selv ikke i 1898, da spørsmålet var om alminnelig stemmerett, ville de inkludere alle.²⁵³ Venstresiden imøtekom således ikke det rettferdighetskravet de selv satte så høyt.²⁵⁴ For Emil Stang beviste dette at heller ikke venstresiden anså stemmeretten som en menneskerett.²⁵⁵ Det var dermed andre hensyn som lå bak. Flere konservative brukte dette som en innvending mot venstresidens argumenter om stemmeretten som et rettferdighetskrav, og antydte at det var en dobbeltmoral hos venstresiden.

Men venstresidens vektlegging av økonomisk evne som kriterium, var et klart ledd i en strategi som støttet opp om deres overordnede mål – å utvide stemmeretten i tråd med enten skatte- eller sensusforslagene. Venstresiden anså disse forslagene som de eneste som kunne imøtekomme de mange utfordringene og ta opp i seg de nye kreftene som samfunnsutviklingen førte med seg. Det var følgelig en grunnleggende forskjell mellom venstresiden og høyresiden i deres tilnærming til økonomiske hensyn. Der økonomiske hensyn utgjorde selve grunnvollen i de konservatives motstand mot en utvidelse, benyttet venstresiden økonomiske argumenter som motargumenter mot de konservative, og for å bygge opp skatte- og sensusforslagene som en logisk nødvendighet.

Mange på venstresiden plukket for eksempel opp skattelovene, kommunebeskatningen og skattebyrdene som argumenter, men som argumenter *for* en utvidelse, ikke imot. Peter A. Sæther hevdet for eksempel allerede i 1869-debatten at en rekke lovendringer hadde ført til at de offentlige byrdene var fordelt på flere.²⁵⁶ Ikke minst utgjorde den universelle fattigskatten og skoleskatten en større skattebyrde for flertallet, enn de kommunale skattene som hvilte på matrikkelen hadde gjort for de som fikk stemmerett i 1814. Siden flere bar byrdene men allikevel var uten innflytelse på de kommunale anliggender, var det strengt tatt rettferdig at flere fikk stemmeretten.²⁵⁷ Hjalmar A. Løberg benyttet det samme argumentet i 1873, og hevdet videre at de små skatteytterne hadde ”ligesaa ondt ved at betale sine Skatter som de store, der betale af sin Overflod”. Selv om de betalte mindre i skatt, følte de byrdene vel så godt som de større skatteyttere. ”Rigmændene tage af sin Overflod, men disse tage af, hva de behøve til et tarveligt Livsophold.” De bar derfor like store byrder og følgelig burde man gi dem de samme Rettigheder som de øvrige skatteyttere.²⁵⁸

---

²⁵³ Verken kvinner, menn under 25 år eller alle som hadde mottatt fattigunderstøttelse i løpet av det siste året før valget skulle få stemmerett.

²⁵⁴ President i Lagtinget Nils Vogt, ST 1869, Lagthinget: 50.

²⁵⁵ ST 1898: 486.

²⁵⁶ ST 1869, Lagthinget: 44.

²⁵⁷ ST 1869, Lagthinget: 45.

²⁵⁸ ST 1873: 521-522.

Det var mange som benyttet en slik solidarisk tolkning av skattebyrdene som argument for stemmeretten. Men dette var ikke alt. I tillegg til slike byrder, måtte de lavere klassene bære en byrde som langt overgikk alle andre byrder man påla landets borgere, nemlig verneplikten og plikten til å gi sitt blod og sitt liv for fedrelandet. Man kunne ikke i rettferdighetens navn pålegge noen en slik byrde, og samtidig nekte dem stemmeretten.²⁵⁹ Sverdrup var en av de som gikk i bresjen for et slikt syn på beskatningen og økonomiske forhold. Han gikk blant annet hardt ut mot Selboes argument om at det allerede siden 1739 hadde vært mange som betalte skatt uten at de fikk stemmerett av den grunn. Ifølge Sverdrup hadde Selboe rett og slett ikke gjort seg godt nok kjent med den tids forhold og de senere tiders utvikling:

”Dengang var næsten al Beskatning, udenfor Tolden, knyttet til fast Eiendoms Besiddelse eller visse faste personlige Stillinger. Matrikulen var efter Lov eller Sædvane den regelmæssige Maalestok og kunde under de daværende mere simple og primitive Forholde være det, uden i væsentlig Grad at krænke Ret og Billighed. Men dette har siden i høieste Maade forandret sig; den bevægelige Formue vinder mere og mere felt.”²⁶⁰

Sverdrup var her inne på noe som var helt sentralt i forbindelse med venstresidens bruk av økonomi som garanti for en persons selvstendighet og egnethet. Både høyresiden og venstresiden var i utgangspunktet enige om at en person måtte være i en selvstendig stilling for å få stemmeretten. Men definisjonen av hva som utgjorde selvstendighet, og hva som garanterte dette, var som vi har sett vidt forskjellig. For høyresiden var det eiendom, med den konsekvens at grunnlovens stemmerettsregler måtte forbli et klassesystem basert på besittelsen av privat eiendom. For venstresiden derimot, representerte eiendom en avleggs måte å legitimere stenderske privilegier på, uavhengig av personens individuelle kvaliteter og egenskaper. I en tid da utviklingen gjorde betydningen av eiendom mindre og betydningen av økonomi og kapital stadig tiltok, var det nødvendig med en annen anordning av stemmeretten. Samfunnsutviklingen gjorde færre og færre til selveiere, og flere til arbeidere og eiendomsløse. Det ble stadig flere folk, men ikke mer jord, og antallet huseiere avtok ettersom

---

²⁵⁹ Det var mange som fremmet et slikt argument, blant andre Johan Sverdrup (ST 1879: 279), Johan Castberg (ST 1879: 300) og Halvor Bentsen (ST 1879: 290). Den moderat-konservative liberalisten Carl Motzfeldt benyttet også dette som argument for en utvidelse (ST 1873: 480).

²⁶⁰ ST 1869, Odelstinget: 235.

byene vokste.²⁶¹ En stemmerett basert på fast eiendom ville i stadig større grad framstå som et eksklusivt privilegium ettersom den tilfalt en stadig mindre elite. Man måtte i stedet gjøre stemmerettsreglene mer dynamiske, slik at de kunne tilpasses den raske samfunnsutviklingen. For venstresiden forutsatte dette at individets deltagelse i det økonomiske liv ble kriteriet for stemmeretten.

Skatte- og sensusforslagene var et uttrykk for dette. Ut ifra disse forslagene ville det være den økonomiske evnen som avgjorde om man fikk stemmerett, og ikke eksklusive klasseregler. Økonomisk evne representerte en universell standard som var likt tellende for alle. Den bandt ikke stemmeretten til tilhørighet til visse klasser eller stender, slik eiendom gjorde. På denne måten representerte venstresidens vektlegging av økonomi et mer inkluderende og relativt egalitært syn, ikke bare på den politiske medbestemmelsesrett, men på selve samfunnet generelt. Man skal kanskje ikke trekke dette poenget for langt, men skatte- og sensusforslagene muliggjorde en større grad av både sosial, politisk og økonomisk utjevning, og var mer dynamiske med tanke på muligheten for sosial mobilitet. Dette gjorde at skatte- og sensusforslagene var i stand til å ta opp i seg de store endringene som samfunnsutviklingen førte med seg.

Venstresidens kamp for stemmeretten som ett rettferdighetskrav, og som et nødvendig skritt for å imøtekomme samfunnsutviklingens utfordringer, tyder således på at venstresidens holdninger representerte et brudd med det førmoderne samfunnets paternalistiske standsstenkning. Venstresiden framstår i det hele tatt som utpreget egalitære og moderne orienterte. Der utviklingen drev de konservative til å innta defensive stillinger, førte venstresidens mer egalitære samfunnssyn til at de i større grad hadde en positiv holdning til, og et ønske om å ta opp i samfunnet, de nye tendensene og kreftene som samfunnsutviklingen førte med seg. Det påfallende er imidlertid at mens den klassiske liberalismen lå til grunn for embetsmennesenes motstand, var venstresidens mer egalitære samfunnssyn støttet opp av liberalistisk argumentasjon. Dette har så langt gitt et bilde av venstresidens mer egalitære holdninger som nært knyttet til en liberalistisk orientering, og liberalismen som utslagsgivende for venstresidens brudd med standssamfunnets paternalisme. Som vi skal se, var det imidlertid et annet forhold som lå til grunn for venstresidens egalitære holdninger, og som virket førende for dens mer egalitære anvendelse av liberalistiske prinsipper.

---

²⁶¹ Sverdrup, ST 1879: 279, 281 og Roll, ST 1879: 285. Tore Pryser's statistikk over utviklingen innen det norske jordbruket støtter et slikt bildet. (Pryser 1999: 59-60.)

Konflikt og harmoni

Det kanskje mest påfallende trekket når man leser stemmerettsdebattene med fokus på egalitære holdninger og uttrykk, er den grunnleggende forskjellen mellom venstre og høyresiden når det kom til synet på arbeiderne. En ting er at både Daae-Sørenssen- og Sverdrupleiren ønsket å gi store deler av arbeiderklassen stemmerett.²⁶² Men samtidig anla de i samtlige debatter en gjennomgående positiv vurdering av arbeiderne og deres betydning for samfunnet. Jørgen Olafsen mente for eksempel at den norske arbeiderstanden var den største rikdommen det norske samfunnet hadde. Uten arbeiderne ville det gå særdeles ”daarligt med de konservative Interesser”.²⁶³ Lignende spurte Welde hvem det var som bidro mest til samfunnets velvære. Var det ”Folk der gaa i Finfrakken” eller ”Folk, som gaa i sine Arbeidsklæder og virke i sin daglige Dont, som de kunne?” For Welde ga svaret seg selv. Det var arbeiderne, og det ville være ”en Skam ikke at lade disse Folk komme til at Forsvare sine Interesser i Statens Anliggender ligesaavel som vi.”²⁶⁴

Fra og med debatten i 1869 gikk arbeiderne igjen som et helt sentralt tema, både når det gjaldt venstresidens kamp for stemmeretten som ett rettferdighetskrav, og i deres vektlegging av samfunnsutviklingen. Vi har allerede sett hvordan Sverdrup og Steen hevdet at samfunnets fremste oppgave lå ovenfor arbeiderne, og at Sverdrup hevdet at dette nettopp var styrken ved hans forslag. Synet på arbeiderne og det faktum at venstresiden i større grad ønsket å inkludere arbeiderne blant de stemmeberettigede, er i det hele tatt et av de trekkene ved venstresidens argumentasjon som i størst grad framstiller den som egalitær, og deres holdninger som et brudd med det førmoderne samfunnets paternalisme og standstenkning.

Dette skyldes ikke minst at klassesamfunnet representerte det endelige bruddet med standssamfunnets paternalisme. Overgangen til klassesamfunnet var en overgang til et mer dynamisk og egalitært samfunn. Det at venstresiden la økonomisk evne som kriterium for stemmeretten gjorde at skatte- og sensusforslagene tok opp i seg denne utviklingen. Som Pryser påpeker, framveksten av klassesamfunnet åpnet for en større grad av sosial mobilitet og sosial utjevning, nettopp fordi at det var ens økonomiske evne som avgjorde hvor på

²⁶² Her var det forskjeller mellom tilhengerne av det Daae-Sørenssenske og det Sverdrupske forslaget. Ifølge statistiske beregninger ville som kjent det Sverdrupske forslaget øke antallet stemmeberettigede med 27.5 %, mens med det Daae-Sørenssenske forslaget ville tallet være 88 %. (Se Danielsen 1964: 27.) Disse tallene ble imidlertid heftig debattert på Stortinget.

²⁶³ ST 1879: 310.

²⁶⁴ ST 1873: 460.

samfunnsstigen man stod.²⁶⁵ Framveksten av klassesamfunnet medførte et endelig brudd med de vertikale, paternalistiske avhengighetsbåndene. I stedet for statiske sosiale strukturer ble det i større grad individets sosioøkonomiske stilling som avgjorde ens posisjon i samfunnet. Det var individets egeninnsats og ikke kun nedarvet sosial og kulturell bakgrunn som tellende. Økonomisk deltagelse ble således en avgjørende faktor for hvorvidt man tilhørte overklassen, middelklassen eller arbeiderklassen.²⁶⁶

Når det gjaldt de konservative har vi allerede sett hvordan den økonomiske liberalismen og vektleggingen av økonomiske hensyn førte til en nedvurdering av de lavere klasser. Vi har også sett hvordan den tiltagende veksten av arbeiderklassen skjerpet slike holdninger, og gjorde at de konservative i stadig større grad fryktet for sine interesser. Dette gjaldt både økonomiske interessehensyn og bekymringen for skattebyrdene, og en frykt for at arbeiderne ville innskrenke den økonomiske friheten og berike seg på andres bekostning. Som Johan Schaanning hevdet, i gode tider kunne man lett la seg friste ”af en i sig selv agtværdig Agtelse for og ideell Anerkjendelse af de almindelige Menneskerettigheder at gaa vel vidt” i en utvidelse av stemmeretten. Men det var muligheten for kommende urolige og trange tider med arbeidsløshet og dyrtid man måtte ha i tankene, og da stilte saken seg helt annerledes.²⁶⁷ Det var også en uttalt frykt for trusselen fra sosialisme og kommunisme, slik den kom til syne ute i Europa, og den likhetstenkning som disse ideologiene forfektet.²⁶⁸ Som vi har sett var en rekke prinsipielle liberalister imot enhver form for økonomisk utjevning, da dette var et inngrep i den personlige friheten. Men det var først og fremst arbeidernes antall som vakte bekymring. De var tallmessig så mange at hvis de fikk stemmerett uten tilstrekkelige garantier, ville de utgjøre et overveldende flertall og tilrane seg makten og innføre et ”masseherredømme”.

Denne frykten gjorde at tilhengerne av klasseforslagene forsøkte å fremme solidaritet og samhold mellom store og små eiendomsbesittere, i opposisjon mot de eiendomsløse klasser.²⁶⁹ De mente det gikk et grunnleggende skille mellom eiendomsbesittere og eiendomsløse, og at alle eiendomsbesittere derfor måtte stå samlet for å beskytte sine interesser. De konservative anla således et klart konfliktbasert syn på forholdet mellom samfunnsklassene. De opererte med en todeling av samfunnet, hvor det gikk en grunnleggende interessekonflikt mellom eiendomsbesittere og eiendomsløse. Embetsmennene

---

²⁶⁵ Pryser 1999: 23.

²⁶⁶ Pryser 1999: 75.

²⁶⁷ ST 1873: 527. Schaanning stemte derfor på det Aallske forslaget, men han uttalte også at han ikke fant noen stor trang til en utvidelse og han hadde heller ikke noe imot at ingen av forslagene ble vedtatt.

²⁶⁸ ST 1869, Odelstinget: 242; ST 1873: 517.

²⁶⁹ Solheim 1976: 60, 65.

og andre liberalister på høyresiden forlot således sin individualistiske orientering og grep til en tydelig klassetenkning, hvor arbeiderne ble ansett som å utgjøre en samlet klasse med sammenfallende interesser. Det gjaldt å stå samlet mot denne trusselen.

De konservative argumenterte derfor for at alle eiendomsbesittere, store som små, utgjorde én enhetlig klasse med de samme grunnleggende interessene. Som Øvrom uttalte det i 1873: ”Man har talt om store og smaa Jordbrugere men mellem dem er der ingen virkelig Interessecforskjel i denne Henseende, men kun mellem de egentlige Jordbrugere og andre her nævnte Klasser.”²⁷⁰ Dette forholdet, med jord og eiendom som et grunnleggende skille, hadde i følge Løvenskiold allerede fra gammel tid utgjort ”den allervigtigste sociale Forskjel”. Men ikke bare det. ”Forskjellen mellem de besiddende og ikkebesiddende er nok en af de dybestliggende sociale Forskjelligheder, som noget Land kan opstille, og som nogen Theori har kunnet vedkjende sig.”²⁷¹ De mest konservative, lik Løvenskiold var imidlertid ikke villige til å inkludere selvhjulpne husmenn: ”Husmanden, som sidde paa jord, overladt til Brug, og Dagarbeidere danne efter naturlige og sociale Forhold en modsætning til Jordeierne, der er Modsætning mellom dem med Hensyn til deres Opfatning og Ønsker.”²⁷² Men ikke alle var av denne mening. Aga var blant dem som mente at alle som satt på eiendom delte de samme interessene, til og med husmenn og de større gårdbrukere. Det kunne være forskjeller i formuen, men ellers var det ingen betydelig forskjell.²⁷³

Venstresiden delte ikke et slikt konfliktorientert syn på samfunnet. Når man leser stemmerettsdebattene er det påfallende at både Daae-Sørenssen- og Sverdrupleiren konsekvent nedspilte konfliktelementer og klassemotsetninger. I stedet anla de et utpreget harmoni-orientert syn på samfunnet og på forholdet mellom samfunnsklassene. Denne harmonitenkningen gjennomsyret alle trekk ved venstresidens argumentasjon og holdninger, fra stemmeretten som et rettferdighetskrav, deres holdning til samfunnsutviklingen, til synet på arbeiderne. Som Johan Sverdrup spurte i 1869, hva var det beste for samfunnet, ”enten at lade det komme til Kamp om, hvem der i Tidens Længde blev den Stærkeste, eller at den stigende Dannelse og Formuen rækker hinanden Haanden?”²⁷⁴ Svaret ga seg selv. Som Sverdrup uttalte i 1879, målet var å gjøre samfunnet til en ”organisk Helhed”. Dette oppnådde man ikke ved å underkaste folket en privilegert klasse, men ved å gjøre ”alle selvhjulpne Mænd i Landet [...] medberettigede, medinteresserede og medansvarlige”. Dette ville styrke

---

²⁷⁰ ST 1873: 525.

²⁷¹ ST 1879: 295.

²⁷² Solheim 1976: 67.

²⁷³ ST 1873: 514.

²⁷⁴ ST 1869, Odelstinget: 244.

samholdet og solidariteten som bandt folket og klassene til hverandre, og demme opp mot agitasjon og strid.²⁷⁵

Sverdrup var ikke blind for de konservatives bekymringer. Allerede i 1851 viste han til Europa for eksempel og erfaring, hvor man kunne se en tiltagende strid mellom forskjellige samfunnsinteresser og klasser. Sverdrup mente imidlertid at en slik strid best kunne løses ved å knytte disse samfunnsklassene ”til de samme Interesser, som forene de øvrige Borgere”. På denne måten ”kan man fremkalde en Forsoning mellem Samfundets stridige Interesser”.²⁷⁶ Også Jakob Sverdrup viste til Europa. Han viste spesielt til revolusjonene i Frankrike og konsekvensene av at man hadde satt ”haardt mod haardt mod Tredjestandens berettigede Krav”. Han mente det ville være ”ligesaa skjæbnsvangert og uklogt [...] om Tredjestanden nu sætter haardt mod haardt ligeoverfor Fjerdestandens Krav”.²⁷⁷ Disse eksemplene er talende. Der de konservative anla en klar konflikttenkning hvor det var nødvendig å holde arbeiderne ute for å sikre et stabilt samfunn og bevare den gamle maktbalansen, mente venstresiden det var nødvendig å inkludere arbeiderne, nettopp for å sikre at man også i framtiden ville ha et stabilt, fredelig og harmonisk samfunn.

Det var å hindre arbeiderne fra å få del i deres naturlige rettigheter og stenge dem ute fra samfunnet som ville skape uro og strid. Som Bjørnsgaard hevdet i 1873, ”Tingen er den, at den største Del af den Agitasjon som findes i Samfundet, skriver sig virkelig fra, at man ikke har øvet fuld Retfærdighed ligeoverfor sine Medmennesker.”²⁷⁸ Castberg delte en slik oppfatning. Det var å holde arbeiderne utenfor stemmeretten som skapte en fare, da en utvidelse av stemmeretten var et tidmessig og berettiget krav som ikke kunne nektes.²⁷⁹ Olafsen hevdet lignende at den største faren for agitasjon var når den hadde en ”bred Platform at staa paa og en stor Uret at hævne”. Utvidet man stemmeretten derimot, gjorde man dem som stod utenfor solidarisk medansvarlige.²⁸⁰ Lignende mente Løberg at den viktigste grunnen til å gi arbeiderne stemmerett var at det ville løftet dem opp på en slik måte at de fikk ”en Følelse af sit Ansvar”. Dette ville skape ”et Samarbeide, et Sambaand mellem de forskjellige Folk”.²⁸¹

Erik A. Riisnæs hadde framsatt et lignende argument i 1869. Han viste til de konservatives frykt for at tilsvarende bevegelser som thranitterbevegelsen igjen skulle vokse

---

²⁷⁵ ST 1879: 282.

²⁷⁶ SE 1851: 1001.

²⁷⁷ ST 1879: 315.

²⁷⁸ ST 1873: 432.

²⁷⁹ ST 1879: 302.

²⁸⁰ ST 1879: 309.

²⁸¹ ST 1873: 521.

fram. Den beste måten å forhindre dette på var å gi folket større politisk myndighet. Dette ville gi dem både rettigheter så vel som ansvar, og ville ”berolige og afvende Faren med Hensyn til saadanne befrygtede Tider”.²⁸² Bentsen gikk av lignende hensyn så langt som å ville innføre alminnelige stemmerett. Han mente dette ville være den beste måten til å ta ”Braadden af Opvigleriet og Mistænksomheden”, og at det ville ha en forsonende og opdragende virkning på nasjonen.²⁸³ Selv så sent som i 1898 da klassemotsetningene for alvor hadde begynt å tilta, hevdet Johannes Steen at det nettopp var unnlatelsen av å utstrekke stemmeretten til arbeiderne som hadde ført til den strid som var oppstått mellom arbeidet og kapital.²⁸⁴ Det var ”Udelukkelse af andres og de almene Interesser” som skapte ”kunstige Modsætningsforhold”. Det var unnlatelsen av å erkjenne dette og å gjøre noe med det som ”skaber al den Fordom og Frykt, hvorpaa saa meget bygges af Innvendinger, al den Sondring og Klassekrig, som vil være en Virkning deraf, al den Mistilid og Splittelse, som vi desværre har saa meget af”.²⁸⁵

Denne typen argumentasjon var utbredt både i Daae-Sørenssen og Sverdrupleiren. Det påfallende er imidlertid at venstresidens argumenter om oppdemning ikke primært synes å skyldes noen utbredt frykt for arbeiderne. Oppdemningspolitikken framstår i stedet målrettet, som et taktisk mottrekk mot høyresidens framstilling av arbeiderne som en trussel, og som en del av et politisk program. Oppdemningen ble ikke brukt defensivt som en siste skanse mot en voksende trussel, men aktivt, for å underbygge en stemmerettsutvidelse i tråd med det Daae-Sørenssenske og det Sverdrupske forslag som en nødvendighet. Harmonitenkningen gjorde at venstresiden nedspilte interessekonflikten i samfunnet. Derfor anla venstresiden et helt annet syn på arbeiderne enn det de konservative gjorde. Dette bidro på en direkte måte til en mer inkluderende og positiv vurdering av arbeiderne og deres stilling i samfunnet. Dette igjen styrket venstresidens kamp om stemmeretten som et rettferdighetskrav. Venstresidens oppdemningspolitikk gjenspeilte og støttet opp om dette.

Følgelig kritiserte venstresiden også de konservative sin framstilling av arbeiderne. Et eksempel på dette er Hans L. Saakvitne som i 1898 anklaget motstanderne av de innstilte forslagene for å ”betragte disse 175 000 Personer som ikke er stemmeberettigede, som en fiendtlig Arme, - som en Flok, der staar færdige til at overfalde os paa enhver Kant”. Selv kunne ikke Saakvitne forholde seg slik til disse folk, lik en general forholdt seg til en fiendtlig armé. Selv om deres arbeid kastet lite av seg, var det like viktig ”som det Arbeide som de

---

²⁸² ST 1869, Lagthinget: 52.

²⁸³ ST 1879: 290.

²⁸⁴ ST 1873: 504.

²⁸⁵ ST 1898: 496.

Folk udfører, der tjener mange penge”. Han fant det derfor besynderlig at disse folk skulle ”betragtes som noget Pak”. Han anså dem tvert imot vel så hederlige og skikkete som ”de Folk der ved et Kup eller en Spekulation tjener 50 á 100 Kroner paa en Dag”.²⁸⁶ Heller ikke Reiar N. Leer kunne forstå de konservatives syn på arbeiderne som en fiendtlig armé. De var selvhjulpne menn som bar sin del av samfunnets byrder og som elsket sitt folk og sitt fedreland like sterkt som noen andre.²⁸⁷

Jakob Sverdrup hadde tidligere fremmet lignende betraktninger. Han mente det Aallske og alle klasseforslag var å regne som en krigserklæring mot alle arbeidere og husmenn. De ville i grunnloven stemple arbeidere og husmenn som samfunnsfiendtlige klasser, og så ”Tvist, Splid og Uenighed, der hvor der burde være Samhold og Enighed”.²⁸⁸ Også Søren T. Aarstad kritiserte høyresiden for å betrakte ”Disse store Masser af nye Stemmeberettigede [...] som et fast Konglomerat af ensartede Elementer, som vil styrte sig over os og ødelegge os”. Han mente derfor det var snakk om to grunnleggende forskjellige syn på tilværelsen. I motsetning til de konservative anså hans side disse folk som brødre og medborgere som ”i alt væsentligt deler vor Betragtning”.²⁸⁹

Med et slikt syn på arbeiderne var det også en naturlig følge at man i større grad ønsket å inkludere dem blant de stemmeberettigede. Castberg viste til den kjente tanken at kapital og arbeid forutsatte hverandre. Castberg mente imidlertid at arbeidernes samfunnsinnsats var av en langt større betydning og viktighet for samfunnet enn kapitalistenes Hvis det stemte som man mente, at arbeid og kapital gjensidig betinget hverandre, så ga det seg selv at begge burde ha politiske rettigheter. Han kunne ikke forstå at man så på arbeiderne ”som om man staar ligeoverfor en Terrorisme”. Ifølge Castberg hadde man ikke noe grunnlag for å oppfatte arbeiderne som en fare, eller frykte at de vil forsøke å berike seg på andres bekostning. Det var riktig at de eiendomsløse samfunnsklassene var blitt tallrike og utgjorde en betydelig del av samfunnet. Men nettopp dette gjorde at Castberg fant det påfallende at det verken i ”kommunale Bestyrelser” eller i Stortinget fantes én eneste arbeider.²⁹⁰

Selv den mer moderate Carl Motzfeldt fremmet et tilsvarende syn på arbeiderne. Ifølge Motzfeldt var arbeiderne vel så egnede som mange av de som allerede hadde stemmerett. Han mente at hvis en simpel arbeider hadde opparbeidet seg en slik inntekt som Sverdrups

---

²⁸⁶ ST 1898: 492.

²⁸⁷ ST 1879: 291.

²⁸⁸ ST 1879: 315-316.

²⁸⁹ ST 1898: 499.

²⁹⁰ ST 1879: 300-302.

sensusforslag satte som kriterium for stemmeretten, var det hos han ”samlet en saadan Sum af Arbeidsdygtighed, Uafhængighed, Tarvelighed og Stræbsomhed, at man sandelig maate ønske at have en saadan Mand ind i hvilkensomhelst økonomisk og kommunal Bestyrelse”.²⁹¹ Men ikke bare det, en slik arbeider ”maatte i Sandhed sættes lige med om ikke over Kapitalisten i enhver Henseende; thi en saadan Arbeider havde vist en saadan Dygtighed, Selvfornegtelse og en moralsk Styrke”.²⁹² En husmann eller arbeider som i tre sammenhengende år hadde betalt direkte skatt, hadde ”vist sig at være i Besiddelse af saadan Respektabilitet i flere Retninger, at det vilde være en Uretfærdighed at udelukke ham fra Nydelsen af de statsborgerlige Rettigheder”.²⁹³ Samtidig var dette et bevis for at arbeiderne respekterte andres rettigheter, og at det dermed ikke var noen grunn til å frykte at de ville berike seg på andres bekostning, skulle de få stemmeretten.²⁹⁴

Castberg og Motzfeldt sitt syn på arbeiderne gjenspeilte harmoniliberalismens lære om samfunnssklasses interessellesskap. Dette gjaldt spesielt Bjørnsgaard som mente at både husmenn, gårdbrukere, arbeidere og arbeidsgivere alle delte de samme interessene. Det var ingen reelle motsetninger. Det var derfor viktig og riktig å utvide stemmeretten. ”Vil man have Folk kultiverede, skal man lade dem være med; derved ville de faa sit Syn udvidet, og de ville forstaa og fatte, at deres Interesser til Syvende og Sidst ere de Samme som alle Andres, at de smaa Skatteborgeres Interesser ere de samme som de store Skatteborgeres.”²⁹⁵ Som vi har sett hadde Aschehoug og andre konservative delt denne troen om klassenes felles interesser. Men for Aschehoug viste hans egne analyser at kløften mellom samfunnssklossene økte. Den faktiske samfunnsutviklingen svekket troen på at interessene ville lede til politisk og økonomisk harmoni. Som Anne-Lise Seip skriver, ”Drømmen fra 1850-årene om det integrerte samfunn svant.”²⁹⁶ Lik Aschehoug forlot også de fleste andre konservative troen på interessenes harmoni. Carl Motzfeldt var således i et mindretall da han på 1870-tallet fortsatt forfektet tanker om klassenes felles interesser.²⁹⁷ Det påfallende er derfor at mens samfunnsutviklingen gjorde at de konservative forkastet harmoniliberalismen som teori, utgjorde harmonitenkningen en rød tråd hos venstresiden gjennom samtlige debatter. Venstresidens sterke forestilling om harmoni mellom samfunnssklossene er således en

---

²⁹¹ ST 1869, Lagthinget: 42-44.

²⁹² ST 1869, Lagthinget: 67.

²⁹³ ST 1873: 480.

²⁹⁴ ST 1869, Lagthinget: 67.

²⁹⁵ ST 1873: 433.

²⁹⁶ Seip 1973: 176.

²⁹⁷ Danielsen 1964: 30.

grunnleggende forklaringsfaktor for at de, i motsetning til de konservative, kunne gå til det skritt å inkludere arbeiderne, uten at de så noen fare i det.

Christian M. Havig mente for eksempel at det var ingen ting som tilsa at de forskjellige klassene ikke ville arbeide godt sammen, og man trengte ikke frykte noen skade ved å utvide stemmeretten.²⁹⁸ Halvor T. Skjerkholt hadde ”den Tro til vor Arbeiderklasse, at den, selv om den skulde blive overlegen inden Kommunebestyrelsen, alligevel vilde handle med Sindighed og Maadehold, og at det ikke vilde gaa saa ilde som fremstildt fra mange Kanter.”²⁹⁹ Steen var av samme oppfatning. Å inkludere arbeiderne blant de stemmeberettigede ville riktignok føre til en endring i fordelingen av makt. Dette gav seg selv, da makten så langt hadde vært forbeholdt eksklusive klasser. Men at ”denne Fordeling af Magten paa nogen Maade skulde føre den over i Hænder, som var mindre skikkede og gav mindre Garanti for at kunne udøve denne Magt med Rette og til Alles Bedste”, det ville Steen på det sterkeste benekte.³⁰⁰ Even Rejerson fant i det hele tatt frykten for å gi arbeiderne stemmerett som ulogisk. ”Det ligger i et demokratisk Samfunds Forfatning, at Enhver nærer den Tanke og Forhaabning, at han skal kunne stige i Samfundet, at kunne forbedre sine Vilkaar, og han kan da slet ikke have nogen Interesse af at være med at give Love eller fatte Beslutninger, som kunne være ham eller hans Børn til Skade.”³⁰¹

Akkurat hvor avgjørende harmonitenkningen var for venstresidens holdninger og samfunnssyn kommer kanskje tydeligst til syne i argumentasjonen til Johan Sverdrup. Sverdrup hevdet at det ikke eksisterte noen dyptgående konfliktlinjer i det norske samfunnet, slik det fantes i andre europeiske stater, og slik de konservative mente å se også i Norge. Han avfeide alt snakk om klassesmotsetninger, klassehat og interessemotsetninger som skremselsretorikk fra de konservative, og han utfordret sine politiske motstandere til å frambringe vitnesbyrd om slike forhold. De konservatives klassefrykt var rett og slett grunnløs. Norge var ikke et land preget av sterke klasseinteresser. For å tilhøre en klasse, poengterte Sverdrup, måtte man ha et sterkt interessefellesskap og en sosial samhörighet som gjorde at man ”kunne fremme sine Interesser med Magt og med Indsigt”. Dette var ikke tilfellet i Norge og Norge kunne derfor knapt kalles et klassesamfunn, ifølge Sverdrup.³⁰²

---

²⁹⁸ ST 1873: 472.

²⁹⁹ ST 1869, Lagthinget: 59.

³⁰⁰ ST 1879: 308.

³⁰¹ ST 1873: 537.

³⁰² ST 1873: 453; ST 1879: 277, 280. I 1873 uttalte Sverdrup blant annet at ”saa afsondrede ere vi da heller ikke i Klasseinteresser, at naar 1, 2, 20 eller 30 af en Klasse gjør Noget, opretholdes det af de Andre, som om det var deres eget.” (ST 1873: 453.) Han gjentok dette argumentet i 1879. Interessene var så sammenflettede og det var så mange forbindelsesledd mellom samfunnslagene og en slik økende grad av solidaritet, at det for ham var

For å underbygge dette forsøkte Sverdrup å vise hvor urimelig det var å snakke om eiendomsbesittere som en enhetlig klasse med sammenfallende interesser. Ifølge Sverdrup var det så store avstander mellom de små og de store eiendomsbesittere, at de små hadde langt flere interesser til felles med arbeiderne.³⁰³ Selv ikke blant gårdbrukerne kunne man snakke om en enhetlig klasse med sammenfallende interesser. Som Sverdrup sa, ”25 Skylddalers-Manden og 12 Dalers-Manden staar uendelig langt mer fjernet fra 1 eller ½ Skylddalers-Manden end ½ Skylddalers-Manden fra Arbeideren.”³⁰⁴ Heller ikke borgerskapet i byene kunne anses å høre til noen egen klasse, da de stod så langt fra hverandre både sosialt, økonomisk og i opplysning, at ”deres viktigste Interesser snarere krydse hinanden end de falde sammen”. I den grad det kunne sies å være noen form for enhet mellom byborgerskapet, var dette kun unntakstilfeller.³⁰⁵ Det eksisterte således ingen klar todeling mellom samfunnssklassene, eller sterke interessemotsetninger.

Sverdrup avfeide derfor også de konservatives frykt for at det skulle ”gaa saaledes, at de lavest Stillede skulde føre Herredømmet paa de mer Bemidledes Bekostning, for selv rigtig at føre et Herreliv”. Den slags var kun grunnløse skrekkbilder ment for å skremme.³⁰⁶ Den store mengden av selveiere hadde ifølge Sverdrup flere interesser til felles med den jevne arbeider enn med den store eiendomsbesitter. Han viste til at det overveldende flertallet av bondestanden i Norge var små gårdbrukere hvis livsvilkår ifølge Sverdrup hovedsakelig var de samme som arbeidernes. De sørget riktignok for sine livsopphold på forskjellige måter, men deres kår var de samme. Men i motsetning til arbeiderne hadde de små eiendomsbesittere stemmerett. Til tross for dette hadde de aldri benyttet sin stemmerett til å gripe makten eller fremme sine egne interesser til andres skade, noe de kunne ha gjort når enn de måtte ha ønsket. Man kunne ikke få et mer tydelig bevis enn dette på ”Folkets Forstand, Sindighed og Modenhed”. Det var derfor heller ingen grunn til å frykte at arbeideren ville handle annerledes.³⁰⁷ De menn man ønsket å gi stemmerett var vel så gode menn som noen av de som allerede hadde stemmerett. De var på et nivå like høyt eller høyere enn mange av de som allerede nøt stemmeretten, både i opplysning, moral og i økonomisk selvstendighet. I tillegg

---

umulig å snakke om forholdet mellom klassene på en slik måte som man hørte fra de konservative. (ST 1879: 280.)

³⁰³ ST 1879: 277.

³⁰⁴ ST 1873: 453. Daae delte dette synet. Lik Sverdrup mente han at det var mindre forskjell ”paa en Smaabruget og paa en Husmand, der er selvhjulpen, end paa en Smaabruget og en kakse” (ST 1879: 289).

³⁰⁵ ST, 1879: 277.

³⁰⁶ ST 1869, Odelstinget: 244.

³⁰⁷ ST 1869, Odelstinget: 243; ST 1879: 279. Daae delte også denne oppfatningen med Sverdrup. Han påpekte videre at heller ikke håndverkerne, den mest tallrike borgerklassen i byene, noen gang hadde benyttet sin stemmerett til å ta makten fra de øvrige byborgerne (ST 1879: 289).

løftet samfunnsutviklingen stadig arbeidernes stilling og betydning i samfunnet. Det var derfor "en skrigende Uret" ikke å inkludere disse blant de stemmeberettigede.³⁰⁸

Sverdrups argumentasjon var representativ for holdninger hos brede lag av Daae-Sørenssen- og Sverdrupleirene. Hans uttalelser vitner tydelig om at harmonitenkningen var grunnleggende for venstresidens mer egalitære holdninger i forbindelse med stemmerettsspørsmålet, og med tanke på forholdet mellom samfunnsklassene generelt. Dette illustreres ikke minst av følgende kommentar fra Saakvitne i debatten i 1898:

"Mit Haab er, at den Stemmeretsudvidelse, vi i dag er i færd med at gaa paa, virkelig vil samle Nationen. Jeg har den tro, at den netop vil blive til Nytte for os, som har Stemmeret, ogsaa derved, at vi bliver nødte til at tage Hensyn til de Folk, som staar paa et andet socialt Trin, end vi gjør. De, som staar paa Samfundets Høider, de, som staar høit paa Trinstigen, vil blive nødte til at tage Hensyn til de Folk, som er beskjæftigede med det daglige Arbeide og kanske lever i trange Kaar – mere Hensyn til dem, end tilfældet kanske vilde være, dersom man ikke lavde almindelig Stemmeret."³⁰⁹

Så langt har vi sett at det gikk et grunnleggende skille mellom holdningene til høyresiden og venstresiden. Den klassiske liberalismen og den økonomiske egeninteressen gjorde at de konservative i praksis videreførte stenderske holdninger. De anså den framvoksende arbeiderklassen som en trussel mot deres interesser, mot de liberalistiske friheter og mot den eksisterende maktbalansen. Samfunnsutviklingen og framveksten av en tallrik, eiendomsløs samfunnsklasse førte derfor til at de konservative anla et sterkt konfliktorientert syn på samfunnet, med en todeling av samfunnet mellom eiendomsbesittere og eiendomsløse. Denne konflikttenkningen gjorde at høyresiden søkte å holde arbeiderne utenfor stemmeretten, i et forsøk på å bevare et stabilt samfunn og unngå en omveltning av maktbalansen.

Motsatt forfektet venstresiden holdninger og meninger ut fra en liberalistisk argumentasjon som brøt med standssamfunnets tenkning. Både isolert og sett over tid framstår venstresidens holdninger som påfallende moderne og egalitære. Det er spesielt venstresidens forhold til samfunnsutviklingen og framveksten av arbeiderklassen som bygger opp under dette inntrykket. Venstresidens harmonitenkning gjorde at den anså det som helt nødvendig og riktig i større grad å gi arbeiderne stemmerett, nettopp for å sikre at samfunnet forble

---

³⁰⁸ ST 1869, Odelstinget: 244; ST 1879: 279-281.

³⁰⁹ ST 1898: 500.

stabilt og harmonisk. Mens samfunnsutviklingen gjorde at de konservative anla et konfliktpreget syn på samfunnet, og drev dem i en mer konservative retning, gjorde harmonitenkningen at venstresiden kunne gå lengre i sine innrømmelser av politiske rettigheter enn det de konservative var villige til. Dette gjorde at tilhengerne av skatte- og sensusforslagene langt på vei var i stand til å inkludere den voksende arbeiderklassen i sitt politiske program og dermed ta opp i seg endringstendensene i samfunnet.

Som vi har sett var harmonitenkningen grunnleggende for venstresidens holdninger. Den var en forutsetning for deres syn på arbeiderne, og for deres syn på stemmeretten, de to trekkene som klarest markerer venstresiden som egalitært orienterte. Venstresidens harmonisyn og deres egalitære holdninger gikk imidlertid forut for framveksten av arbeiderklassen. Den lå til grunn for Sverdrup og Holst sitt forslag allerede i 1851. Som vi har sett hadde dette forslaget, samt stemmerettsradikalismen på 1850 og 1860-tallet, sin forutsetning i et enklere, førindustrielt samfunn uten de store interessekonfliktene som kom til å prege samfunnet utover mot slutten av århundret. Det er derfor interessant at Klaus Frode Solheim hevder at venstresidens harmonitenkning betinget et førmoderne, statisk syn på samfunnet. Som Solheim skriver: "Denne harmoniske tilstand forutsatte et statisk samfunn. Man skulle ikke strebe etter sosial mobilitet eller omveltninger, men akseptere den rådende tilstanden som riktig og naturlig. Dette var noe både bønder og husmenn lærte i sin oppdragelse."³¹⁰ Siden harmonitenkningen var selve forutsetningen for venstresidens mer egalitære politikk i forbindelse med stemmerettsspørsmålet, problematiserer dette bildet av venstresidens holdninger som moderne, og som et brudd med paternalismen og standssamfunnet. Men hvis Solheims påstand er korrekt, hvordan forklarer man de mange egalitære uttrykkene i stemmerettsdebattene, og hvordan kunne venstresiden så konsekvent nedspille de stadig voksende motsetningene i samfunnet, selv utover mot slutten av 1800-tallet da klassekonfliktene gjorde seg gjeldende for alvor?

---

³¹⁰ Solheim 1976: 104.

Det egalitære Norge

Så langt har venstresidens egalitære holdninger slik de kom til uttrykk i stemmerettsdebattene tydet på et brudd med standssamfunnets paternalisme. Det faktum at venstresiden førte en mer egalitær og inkluderende politikk, og at skatte- og sensusforslagene framstår som mer framtdorienterte enn de konservative klasseforslagene, har gitt et bilde av venstresiden som representanter for et mer moderne samfunnssyn. Ser man nærmere på logikken bak venstresidens harmonisyn, blir bildet ikke fullt så enkelt. Klaus Frode Solheim peker nemlig på noe vesentlig når han hevder at venstresidens harmonitenkning forutsatte et statisk samfunn med lite mobilitet mellom samfunnssklassene. Det er mye i stemmerettsdebattene som gir støtte til Solheims påstand.

Et eksempel er Jaabæks uttalelser i debatten i Odelstinget i 1869. Jaabæk vektla det prinsipielle ved spørsmålet om en stemmerettsutvidelse ut fra en liberalistisk overbevisning. Samtidig hadde han et klart harmoni-orientert syn på samfunnet. Han fant det besynderlig at de konservative nærte en så sterk frykt til de nye samfunnssklassene at de nektet å slippe dem inn, men i stedet kjempet for å holde dem stengt ute fra stemmeretten. Han stilte seg undrende til at man anså disse som fiender og motstandere, og han spurte om man virkelig betraktet ”disse nye Elementer, som Sydstaterne betragtede de Sorte?”.³¹¹ For Jaabæk var dette en uholdbar holdning. Det var en naturlig sak at de nye klassene ville slutte seg opp om gårdbrukerne og vice versa. Man hadde de samme interesser. Å hevde noe annet ville være som å sette ”Hungeren” ”op imod Brødet som en Fiende af dette”. De fattige var avhengige av de rikere for sin understøttelse. ”Hvis de Rligere behandlede dem godt, betragtede de de Rligere netop som naturlige Venner”. Mye berodde derfor på de rikere klasser, og hvordan disse behandlet de ringere klasser. ”Det gode Forholde vilde derfor tiltage, naar de mer ubemidlede Klasser fik mer af Gaardbrugernes Rettigheder.”³¹² På den ene siden er dette et typisk eksempel på venstresidens harmonitenkning. På den andre siden vitner Jaabæks harmonitenkningen om klare paternalistiske forestillinger. Det var de lavere klassers avhengighetsforhold til de over seg, og de sterkes ansvar ovenfor de svake som garanterte at det ikke var noe å frykte ved å utvide stemmeretten.

Tilsvarende paternalistiske holdninger kom til syne i harmonitenkningen til både Johan Sverdrup og Ludvig Daae. Sverdrup fant det innlysende at de nye stemmeberettigede

³¹¹ ST 1869, Odelstinget: 242.

³¹² ST 1869, Odelstinget: 242.

ikke ville utgjøre noen trussel for de gamle stemmeberettigede hvis de fikk stemmerett. De gamles stemme ville ha en slik tyngde hos de nye stemmeberettigede, at de nytilkomne i all hovedsak ville stemme i tråd med dette. De vertikale, paternalistiske lojalitetsbåndene ville med andre ord gjøre at de lavere klassene kom til å akte og stemme likt med de høyere klasser.³¹³ Daae var av en lignende mening: ”Disse nye Klasser vilde naturligén føle sig knyttede til de ældre stemmeberettigede og dele deres Interesser”. Påstander om en interessekonflikt mellom jordbrukere og arbeidere var ubegrunnet, da arbeiderne i mange deler av landet hadde til hensikt å bli jordbrukere. Det var det som var målet for deres arbeid.³¹⁴ Videre var det ikke slik, hevdet Sverdrup, ”at de Høiere eller Lavere ligge på Krigsfod. De ere ved Sædvane, Arbeide og Forholdene i det Hele saaledes bundne til hinanden, at man ikke kan gaa ud fra en saadan Interessestrid dem imellem.” Sverdrup fant at ”...naar man ræsonerer anderledes, tager man altfor lidet Hensyn til Solidariteten i Interesserne”.³¹⁵

Venstresidens harmonitenkning hadde således en forankring i paternalistiske idealer. Dette setter venstresidens syn på samfunnsutviklingen og framveksten av klassesamfunnet i et noe annet lys. Som vi har sett var klassesamfunnet et dynamisk samfunn med en større mulighet for sosial mobilitet mellom samfunnsklassene. Men det ligger også i klassesamfunnet at det eksisterer klart adskilte klasser med motstridende interesser. Venstresidens harmoniske samfunn derimot, var et statisk samfunn hvor det ikke eksisterte dyptgående interessekonflikter. Det er derfor betydningsfullt at venstresiden forfektet et slikt harmonisyn gjennom samtlige av stemmerettsdebattene, selv utover på 1890-tallet da klassesamfunnet for alvor var i ferd med å etableres. Dette skyldtes et særskilt forhold ved det norske samfunnet som var helt avgjørende, både for harmonitenkningen og for venstresidens holdninger. Dette forholdet utgjorde selve utgangspunktet for hva som kan sees som et alternativt moderniseringsprosjekt hos venstresiden.

Venstresidens harmonitenkning var nemlig uløselig knyttet til en klar forestilling om at Norge stod i en særstilling sammenlignet med de øvrige europeiske nasjoner. Det var en sterk bevissthet om at Norge var et land med små forskjeller og en tradisjon for likhet.³¹⁶ Det

---

³¹³ ST 1879: 280. Som vi har sett framsatte både Jakob Sverdrup og Aschehoug lignende forestillinger. (Jf. kapittel 2: 37-38.)

³¹⁴ ST 1875: 368.

³¹⁵ Stortingestidene sitert i Solheim 1976: 104.

³¹⁶ Dette var en utbredt forestilling på tvers av politiske skillelinjer. Vi har allerede sett at selv konservative politikere som Aschehoug hadde lite til overs for aristokrati og adel. Se Innledning: 16. Men dette bildet av Norge strakk seg til og med utenfor Norges grenser. Ivar Sagmo viser blant annet til tysk reisebeskrivelse fra 1779, hvor det heter om Norge: ”Dertil kommer en følelse av menneskeverd, selv blant de ringeste, eller en viss edel stolthet som kommer av den større likhet mellom stendende og den ubegrensede frihet. Det er dette som

er karakteristisk at Lerche allerede i 1851 i sterke ordlag kritiserte Schweigaard og Natvig for å besitte særdeles aristokratiske holdninger som verken var i tråd med utviklingen eller hørte hjemme under norske forhold. Han mente deres ytringer var av en type man kunne vente å høre i det russiske eller østerrikske hoff, men ikke i Norge.³¹⁷ Like talende er det at Ivar C.S. Geelmuyden viste til at storbøndene i Norge tradisjonelt hadde levd på samme vis som småbøndene, de hadde ”selv gaaet bag Plougen og personlig deltager i alt Arbeide”. Dette hadde ikke vært tilfellet i Danmark. ”Herremændene havde der staaet som en skarpt afsondret Klasse ligeoverfor Bønderne, der for den allerstørste Del blot havde været Fæstere, ikke Selveiere.”³¹⁸

Slike forestillinger om Norge som et mer egalitært land var sterkt befestet i den politiske bevisstheten. Et godt eksempel på dette er de mange og sterke reaksjonene på Aschehoug sitt forslag fra 1869 om formuedifferensiert stemmerett. Som kjent skulle dette forslaget sørge for det Aschehoug mente var nødvendige garantier for at maktbalansen ikke ble forrykket av at arbeiderklassen fikk stemmerett. Forslaget ble kraftig kritisert for å være særdeles unorsk og i utakt med den norske karakter. Riisnæs kritiserte forslaget for å være aristokratisk og inneholde en tanke som aldri ville vinne sympati hos det norske folk.³¹⁹ Christensen var av samme mening. Aschehougs forslag ville danne ”en privilegeret Kaste i vort Land” og ”istandbringe en Rangforordning blant Medborgere, som alene var grundet paa Penge. Man dannede et Pengearistokrati, idet man sagde; disse Personer er de Udvalgte, de øvrige derimod er udenfor de Udvalgte”.³²⁰ Også Carl Motzfeldt støttet denne oppfatningen. Lik Christensen mente han at Aschehoug ønsket å innføre et pengearistokrati. Dette ville skape en kløft i det norske samfunnet hvis like aldri hadde vært kjent i Norge, da det her var personen og ikke ”Daleren” som var det tellende. Forslaget ville derfor ”være utaalelig for det norske Folk”.³²¹ Både Geelmuyden og Sæther støttet et slikt syn, og mente den største innvendingen mot Aschehougs forslag var at det ville skape et dypt skille i det norske samfunnet som ikke tidligere hadde eksistert.³²² Tilsvarende innvendte Welde mot det Aallske forslaget i 1873: ”Er der Nogen i denne Forsamling, som tror, at Landsfolket i Almindelighed

---

gjør dem i stand til å utføre store handlinger og til trofaste og verdige undersåtter for sin konge.” (Sagmo 1998, i Sørensen: 77.)

³¹⁷ SE 1851: 1000.

³¹⁸ ST 1869, Lagthinget: 64.

³¹⁹ ST 1869, Lagthinget: 51.

³²⁰ ST 1869, Lagthinget: 48. Aimar A. Sørenssen støttet også en slik kritikk. Ifølge Sørenssen innebar Aschehougs forslag at den ”som representerer 200 Spd.s Skat, skulde have et Par hundrede Stemmer og den, som repræsenterede 1 Spd.s. Skat, kun een Stemme”. Stemmeretten til de rike skulle således veie 100 ganger mer enn stemmen til de uten videre økonomisk betydning (ST 1873: 468; ST 1879: 267-268).

³²¹ ST 1869, Lagthinget: 53, 67.

³²² ST 1869, Lagthinget: 64, 68.

vil modtage en Forandring i Stemmeretten, en Udvidelse baseret paa Stænder? Nei, de, som tro og sige dette, have ikke Kjendskab til Folket i dette Land.”³²³

Det hersket altså en klar forestilling om Norge som et særskilt egalitært land med små forskjeller og tradisjoner for likhet. Dette gjorde at flere mente at man i Norge hadde unike forutsetninger som muliggjorde et moderniseringsprosjekt hvor man i Norge kunne unngå den samme utviklingen av skarpe konflikter og interessemotsetninger som man så i en rekke andre europeiske land. Et slikt syn ble tydelig uttalt av Olafsen som fant at Norge stod i et særdeles heldig situasjon. Det var nemlig spesielt lett å innrette det norske samfunnet på et slikt vis, at det ikke behøvde å oppstå noen stor misnøye i samfunnet. En ting var at Norge var et lite land og hovedsakelig en nasjon av bønder. Men, påpekte Olafsen, Norge hadde ”ingen privilegerte Samfundsklasser, omgivet af den Historiens, Traditionens og Ærens straalende Glands, som mange ældre og større Samfund har”. Selv det lille som Norge hadde av aristokrati, var kun en historisk etterlevning og nedstammet direkte fra bønder eller innvandrere fra Tyskland eller Danmark. Det norske samfunnet var derfor slikt anlagt at hvis man slapp inn de ”som nu staar udenfor og banker paa Døren for at komme ind”, ville disse ”blive vore Samfunds Støtters Jævnbyrdige baade i Rigdom, Magt og Dannelse.”³²⁴ Det norske egalitære samfunnet og den egalitære tradisjonen som fantes hos det norske folk gjorde det derfor mulig å bevare dette samfunnet, selv om man ellers i Europa så tegn til at klasseinteresser tiltok og skapte kløfter og strid i samfunnet. Bentsen delte et slikt syn. Han påpekte ”at vore økonomiske Forhold er mere lige end i de fleste andre Lande, hvilket igjen trækker de økonomiske Interesser mere i samme Retning, end man i de fleste andre Samfund tør gjøre Regning paa”.³²⁵

Selv så sent som i 1898 var slike tanker sentrale hos venstresiden. Ferdinand C. Prahl mente for eksempel at styrken ved den alminnelig stemmerett, hvis den ble innført i Norge, var at den ville bidra til å forsterke den tradisjonen, den retningen ”som er den naturlige for vort Statssamfunds Udvilking”. I land hvor ”en aristokratisk Opfatning gjør sig gjældende i Statssamfundet vil almindelige stemmerets Indførelse uvægerlig føre til, at det Moment og den Retning vil blive styrket”. Men i Norge hadde denne retningen aldri hatt noen styrke. Norges historie hadde aldri beveget seg i aristokratisk retning, men ”i Retning av Folkestyre

---

³²³ ST 1873: 459.

³²⁴ ST 1879: 309.

³²⁵ ST 1879: 290.

eller Demokrati.” Det var derfor Prahl's overbevisning ”at dersom man nu indfører almindelig Stemmeret, vil denne Retning faa en langt større Magt, en den hidtil har havt”.³²⁶

Selv om harmonitenkningen hentet sine idealer fra det førmoderne bondesamfunnet, gjorde bevisstheten om Norge som et særskilt egalitært land, at man anså det som både mulig og ønskelig å bevare disse elementene ved samfunnet. Framveksten av arbeiderklassen endret ikke på dette, men snarere styrket denne oppfatningen. Det å nekte arbeiderne stemmerett ville forsterke interessemotsetningene i samfunnet. Å utvide stemmeretten, og dermed forhindre at sterke klasseinteresser og konfliktlinjer fikk etablere seg, ville derimot sørge for at samfunnet forble harmonisk og stabilt. Det var en tidsmessig nødvendighet å endre stemmerettsreglene, men hensynet var delvist konservativt, delvis proaktivt: å bevare samfunnets grunnleggende harmoni ved å demokratisere samfunnet. Venstresidens kamp for stemmeretten var således del av et opposisjonelt moderniseringsprosjekt hvor målet var et åpnere samfunn, der man opprettholdt Norge som et stabilt, harmonisk og demokratisk land uten de store interessemotsetningene og konfliktene man så i de øvrige europeiske nasjonene. For at dette skulle være mulig var det nødvendig å inkludere arbeiderne blant de stemmeberettigede, slik at de ble en del av det integrerte samfunnet.

For å få gjennomslag for sitt opposisjonelle program var det nødvendig å oppnå tilstrekkelig støtte om kravet om en stemmerettsutvidelse. Det var nødvendig å fremme stemmerettssaken som en liberalistisk prinsippsak. Som vi nå har sett var det ikke liberalistiske prinsipper som lå til grunn for venstresidens egalitære holdninger. Kampen for stemmeretten var ikke en prinsipiell kamp for liberalistiske prinsipper. Men den liberalistiske argumentasjonen var både en naturlig følge av liberalismens hegemoniske stilling, og en forutsetning for å gi venstresidens kamp for stemmeretten nødvendig legitimitet og tyngde. Liberalismens hegemoniske stilling medførte at den utgjorde en naturlig del av venstresidens diskursive verden. Ved å argumentere for stemmeretten som en liberalistisk prinsippsak, gjorde venstresiden det vanskelig å avfeie det prinsipielle ved stemmerettsspørsmålet. Dette går tydelig fram av stemmerettsdebattene.

De liberalistiske prinsippene bak stemmeretten som et rettferdighetskrav og som en nødvendighet for utvikling og framskritt, synes å ha gitt kravet en tyngde som var vanskelig å ignorere. Dette illustreres av det faktum at selv den konservative høyresiden ettertrykkelig uttalte sin støtte til behovet for en endring av stemmerettsreglene. Til tross for at stemmeretten ikke ble utvidet før i 1884, hersket det fra og med debatten i 1869 tilnærmet full konsensus

---

³²⁶ ST 1898: 501.

om behovet for å foreta en endring av stemmerettsreglene, enten som et rettmessig krav, eller grunnet samfunnsutviklingen.³²⁷ I 1873 var det kun noen få representanter som stilte seg imot enhver form for utvidelse.³²⁸ Selv konservative representanter som Selmer, Richter, Schwartz og Løvenskiold ga sin støtte til tanken om en stemmerettsutvidelse.³²⁹ Det påfallend er således at det var en uttalt støtte til nødvendigheten av en stemmerettsutvidelse, men en manglende vilje blant de konservative til å følge opp sine forsikringer. Det er en rekke eksempler på dette. I 1869 ga Lagtingspresident Vogt sine forsikringer om at lagtingets flertall på ingen måte var imot en utvidelse av stemmeretten selv om de ikke gikk inn for å endre stemmerettsreglene på daværende tidspunkt.³³⁰ Sorenskriver Kildal ga i samme debatt sine sympatier til Odelstingets forslag, men stemte imot fordi det ville føre til praktiske vanskeligheter. Han ville derfor ha saken utbedret til neste Storting.³³¹ J. Schwark mente at kravet om en stemmerettsutvidelse var vel berettiget, og han erkjente at det trengtes en utvidelse. Men han hadde fått slike betenkeligheter at han måtte stemme imot Odelstingets forslag.³³² Og Albert Bøhn uttalte i 1879 at hans sympatier lå med ”den mindre Mands Tarv”, men da komiteens innstilte forslag brøt med grunnlovens system, måtte han stemme imot.³³³

Det var således ikke liberalismen, men harmonitenkningen og bevisstheten om Norge som et særskilt egalitært samfunn som var avgjørende for venstresidens politiske tenkning i forbindelse med stemmerettsspørsmålet, og for den politiske utviklingen i Norge. De egalitære tradisjonene og troen på at Norge hadde helt spesielle forutsetninger, gjorde at venstresiden kunne gå lengre i sine innrømmelser av politiske rettigheter enn det de konservative var villige til. Venstresiden ønsket å bevare og videreføre det norske samfunnet som et egalitært og samtidig stabilt og harmonisk samfunn. Dette gjorde det nødvendig å nedspille klassemotsetningene og inkludere arbeiderne. Venstresiden endte dermed opp med å føre en mer inkluderende politikk som i større grad gikk de gryende tendensene til klassemotsetninger i møte. På denne måten la venstresiden til rette for en mindre smertefull forløsning av klassesamfunnet enn tilfellet var i en rekke andre land.

---

³²⁷ For eksempel gikk konstitusjonskomiteen i 1873 og i 1875 enstemmig inn for en utvidelse (ST, 1898: XXIV; ST, 1879: 267). Sverdrup tiller en slik oppslutning stor vekt, da ”det er ganske sjelden hendt i Konstitutionel Henseende, at vi have staaet ligeoverfor en Reform af stor Betydning og Bærevidde, med den Erklæring af komiteen, at Alle tiltraadte den i Tanken” (ST 1873: 444).

³²⁸ I 1873 motsatt Jacob Kielland og Hedevar C. Norderhaug seg alle framsatte forslag inkludert det Aallske, da de mente alle brøt med grunnlovens system. (ST 1873: 420, 457)

³²⁹ ST 1873: 441, 476, 514 og 516.

³³⁰ ST 1869, Lagthinget: 51.

³³¹ ST 1869, Lagthinget: 53.

³³² ST 1869, Lagthinget: 59.

³³³ ST 1879: 310.

Men det kanskje viktigste poenget i denne sammenheng, er selve betydningen av at venstresiden kjempet fram en stemmerettsutvidelse. Dette gjelder ikke minst da det er vanskelig å snakke om reell egalitet uten politisk medbestemmelsesrett. Ved å kjempe gjennom en utvidelse av stemmeretten, ikke bare fjernet venstresiden det siste virkelige standsprivilegiet i det norske samfunnet, men kjempet igjennom en reform som virket utjevne på en helt grunnleggende måte. En ting er det innlysende poenget at stemmeretten virket politisk utjevne, og til en viss grad sosialt utjevne ved at skillet mellom de med og uten stemmerett ble borte. Men det vesentlige poenget er at en større del av samfunnet fikk politisk medbestemmelsesrett. Dette var en grunnleggende forutsetning for en større grad av sosial og økonomisk utjevning. Venstresiden videreførte således ikke bare eksisterende egalitære verdier, men styrket de strukturelle rammene som gjorde Norge til et egalitært land.

Det at Norge var et relativt egalitært land uten store klassekonflikter innebar imidlertid at det heller ikke eksisterte dyptgripende konfliktlinjer i den norske politikken i samme grad som man kunne finne i andre europeiske stater.³³⁴ Selv om stemmerettsdebattene tidvis kan gi et annet inntrykk, utgjorde ikke klasseinteresser og klassestrid et primært stridstema i den politiske debatten. Norsk politikk var i stedet preget av et annet forhold: motsetningene mellom by og land.³³⁵ Denne konfliktlinjen dominerte norsk politikk i store deler av 1800-tallet, og spesielt mot slutten av århundret. Hovedskillene gikk mellom byene, Østlandet og Trøndelag på den ene siden, og Sørlandet, Vestlandet og Nord-Norge på den andre.³³⁶

Det interessante for denne undersøkelsen er at dette motsetningsforholdet sammenfalt med en klar oppfatning av Vestlandet som mer egalitært, i motsetning til Østlandet, hvor man mente det eksisterte større sosiale og økonomiske forskjeller, og hvor standspregede holdninger hadde et sterkere feste. Denne oppfatning eksisterte uavhengig av politiske skillelinjer. Nielsen mente for eksempel at det Aallske forslaget ville skape kløfter som man ikke var kjent med i Norge. Det kunne nok være, mente han, ”at man her paa Østlandet distingerer mellem store og smaa Gaardbrugere, og at de store ansees for at staa noget foran de smaa”. Men forholdene var ikke slik i Nord-Norge hvorfra han var kjent, eller Vestlandet, hvor ”Forholdene ere mindre og jevnere”, og husmennene i regelen eide sine egne hus.³³⁷

---

³³⁴ Solheim 1976: 103.

³³⁵ Myhre 1999, i Rognan: 108; Seip 1998, i Sørensen: 104.

³³⁶ For enkelthets skyld vil det her bli operert med en mer generell innledning mellom Østlandet og Vestlandet som de sentrale skillelinjene, eller innlandet og fjord- og fjell-Norge. Dette reflekterer også vektleggingen av de sentrale skillelinjene slik de kommer til uttrykk i debattene, hvor det hovedsakelig er motsetningsforholdene mellom byene og distriktene og mellom Østlandet og Vestlandet som benevnes.

³³⁷ ST 1873: 426; ST 1873: 488.

Tilsvarende kunne Aschehoug innrømme at en endring av stemmerettsreglene nok ikke ville ha så store konsekvenser for Vestlandet, ”fordi Forskjellen der mellem Arbeidsmanden og Eiendomsmanden i de Landsdele ikke er saa stor”, men det samme var ikke tilfellet i ”Østlandsdistrikterne og Byerne”.³³⁸

Dette motsetningsforholdet mellom byene og Østlandet på den ene siden og Vestlandet på den andre, ble av flere brukt som forklaring på hvorfor det syntes så vanskelig å komme til enighet om stemmerettsspørsmålet. Som Ole T. Lindstøl treffende bemerket i 1873: ”...det er saare vanskelig at faa ordnet denne Sag, fordi intet af de foreliggende Forslag passer for Landet i det Hele, da Forholdene er saa høist forskjellige i de forskjellige Landsdele.”³³⁹ Det er en rekke eksempler som støtter opp om Lindstøls påstand. De egalitære forholdene på Vestlandet førte til at Lasse Ellingsen av konservative hensyn måtte stemme imot det Aallske forslaget i 1873. Ellingsen fant at det Aallske forslaget var for ”Vestlandets Vedkommende det videstgaaende af alle de foreliggende Forslag; da næsten enhver Husmand og Strandbesidder paa de Kanter af Landet eie sit Hus, vil Størstedelen af disse Folk faa Stemmeret.”³⁴⁰ Gundersen derimot, valgte samme år å støtte det Aallske forslaget ut i fra tilsvarende konservative hensyn, da det i Hedmark som var hans kant av landet, ikke var så mange husmenn som eide sine egne hus. Det Aallske forslaget ville derfor føre til at færre fikk stemmerett enn tilfellet var med det Daae-Sørenssenske og det Sverdrupske.³⁴¹ Daae fant imidlertid slike forskjeller en viktig grunn til å gå til en utvidelse av stemmeretten. ”Jeg forstaar nok af de Debatter, som have fundet Sted, at der existerer en ganske betydelig Forskjel med hensyn til Huseierne og deres Stilling paa Østlandet, i Indlandet og langs Kysten.” Men ved å utvide stemmerettsreglene mente Daae at man la til rette for en utvikling hvor også de lavere klassene på Østlandet kunne komme i en bedre stilling, og forholdene ville utjevnes.³⁴²

Det påfallende er at dette motsetningsforholdet mellom et mer egalitært fjord- og fjell-Norge og det sentrale innlandet og byene, gjenspeilte seg i de politiske grupperingene i stemmerettsspørsmålet. Etter at stemmerettsspørsmålet ble reist for alvor fra og med 1869, hadde Daae-Sørensen-leiren og Sverdrup-leiren sin største oppslutning blant bonderepresentanter fra Vestlandet og Nord-Norge, mens det var embetsmenn og storbønder

---

³³⁸ ST 1879: 265.

³³⁹ ST 1873: 490.

³⁴⁰ ST 1873: 479. Lindstøl delte denne innvendingen mot det Aallske forslaget (ST 1873: 490).

³⁴¹ ST 1873: 423. Det finnes en rekke tilsvarende eksempler, blant annet Lindstøl (ST 1873: 490) og Daniel C. Danielsen (ST 1873: 529) som begge brukte regionale forskjeller som argument imot det Aallske forslaget, og Motzfeldt som brukte dette som innvending mot det Sverdrupske forslag (ST 1873: 525).

³⁴² ST 1873: 498-499.

fra Østlandet og Trøndelag, samt representanter for byinteressene som i hovedsak støttet opp om det Aallske forslaget, eller stemte imot ethvert forslag. Dette kommer klart fram av Klaus Frode Solheims undersøkelse av stemmeavgivningen i stemmerettsdebatten i 1873. Han finner at blant de 62 stortingsrepresentantene som stemte på Daae-Sørenssens og/eller Sverdrups forslag, tilhørte 42 av disse bondestanden. Av disse igjen var 31 Vestlandsrepresentanter. Av de 49 som stemte på det Aallske eller imot alle forslag, var 22 bonderepresentanter, og av disse var hele 16 Østlandsrepresentanter. Kun 4 Vestlandsrepresentanter stemte for det Aallske eller imot alle forslag.³⁴³ Det var hovedsakelig embetsmenn, byrepresentanter og østlandske storbønder som stemte for de konservative forslag eller imot enhver utvidelse av stemmeretten. Storparten av den norske bondestanden, først og fremst småbønder fra Vestlandet og husmenn, stemte imidlertid for en utvidelse av stemmeretten i tråd med enten skatte- eller sensusforslagene.³⁴⁴ Voteringen i 1873-debatten avspeiler således de store regionale interesseforskjellene som eksisterte i det norske samfunnet. Men den illustrerer også det påfallende trekket at det Daae-Sørenssenske og det Sverdrupske forslaget hadde sin støtte i de delene av landet hvor forestillingen om det egalitære Norge stod sterkest og hvor de sosiale forskjellene var mindre. Johan Sverdrup fant dette betydningsfullt: ”Jeg ser en sterk anbefaling for forslaget deri, at Vestlandet i det Hele taget er mest stemt for det videstgaaende af Forslagene.”³⁴⁵

Men de regionale motsetningsforholdene, og de forskjellene som Solheims undersøkelse viser, illustrerer også et annet viktig poeng. Det viser at selv i det relativt egalitære Norge gikk det et betydelig skille innad i den norske bondestanden, spesielt mellom storbøndene på Østlandet og Trøndelag, og småbøndene på Vestlandet og kystdistriktene. For eksempel hadde storbøndene på Østlandet og i Trøndelag betydelige økonomiske interesser knyttet til stemmerettsspørsmålet. I motsetning til Vestlandsbøndene som i stor grad arbeidet på egen jord, drev storbøndene i større grad handelsjordbruk og administrerte sine gårder som arbeidsherrer.³⁴⁶ De hadde dermed sterke økonomiske interesser til felles med handelsborgerskapet i byene, samtidig som deres status som en øvre elite innad i bondestanden gjorde at de kulturelt og sosialt identifiserte seg mer med embetsstanden enn med sine vestlandske standsbrødre. Dette drev dem til en politikk som i stor grad førte dem sammen med embetsmennene og byrepresentanter, noe stemmerettsdebattene vitner om.

---

³⁴³ Solheim 1976: 11-12.

³⁴⁴ Solheim 1976: 60.

³⁴⁵ ST 1873: 455.

³⁴⁶ Pryser 1999: 76.

Dette illustrerer et helt sentralt poeng, nemlig at det i tillegg til regionale motsetningsforhold også eksisterte ”tendenser til lagdeling i høyere og lavere skikt, og denne lagdeling åpnet muligheter for politiske kombinasjoner på tvers av stenderdelingen”.³⁴⁷ Dette var et helt avgjørende forhold for framveksten av den politiske venstresiden som en opposisjonell maktfaktor. De regionale interessekonflikten og lagdelingen innad i bondestanden muliggjorde en politisk sammenkobling mellom venstreliberale byrepresentanter og bonderepresentanter. Dette la grunnlaget for en bred politisk samling i opposisjon mot embetsstaten, hvor forestillingen om Norge som et egalitært samfunn utgjorde en sentral del av deres forestillingsverden. Bøndene spilte her en nøkkelrolle. Som kjent utgjorde bøndene den største gruppen på Stortinget.³⁴⁸ Akkurat som embetsmennenes liberalistiske moderniseringsprogram hadde vært betinget av bøndenes politiske støtte, var således bøndenes oppslutning en grunnleggende forutsetning for venstresiden og partiet Venstres politiske gjennombrudd.

Utover på 1800-tallet økte den norske bondestanden kraftig i antall. I 1801 var det 78 000 bønder i Norge, mens dette tallet hadde steget til 115 000 i 1875. Tiløkningen gjaldt hovedsakelig småbønder, mens tallet på storbønder var synkende. I 1819 fantes det 2400 gårder som man regnet som storgårder. I 1879 var dette tallet sunket til 1960. På samme tid steg antallet småbruk, fra 45 500 i 1819 til 83 900 i 1879. Samtidig økte antallet husmenn, fra 39 000 i 1801, til 65 000 i 1865 da antallet antas å ha vært på det høyeste.³⁴⁹ Videre økte som kjent antallet bonderepresentanter på Stortinget i forhold til antallet embetsmenn. Den delen av bondestanden som for alvor vokste utover på 1800-tallet var således den samme gruppen hvor det Daae-Sørenssenske og det Sverdrupske forslaget hentet sin største støtte.

Dette forholdet bidro til at det politiske styrkeforholdet gradvis endret seg i venstresidens favør. Dette illustreres tydelig av voteringsresultatene fra de forskjellige stemmerettsdebattene. Allerede i 1869 ble et forslag om en utvidelse av den kommunale stemmerett vedtatt av Odelstinget og Lagtinget, men ikke sanksjonert.³⁵⁰ I 1873 var både det Daae-Sørenssenske forslaget og det Sverdrupske forslaget kun få stemmer fra å oppnå et enkelt flertall, mens det Aallske forslaget ble forkastet med 69 mot 42 stemmer.³⁵¹ I 1879-debatten ble det Daae-Sørenssenske forslaget forkastet med kun 2 stemmer, mens Sverdrups

---

³⁴⁷ Seip 1974: 64. Dette kom også til uttrykk i debattene. Bjørnsgaard hevdet for eksempel at de små gårdbrukerne på Østlandet støttet opp om en utvidelse av stemmeretten, mens det kun var ”hvad man i daglig Tale kaldte Bondearistokratiet” som var imot en stemmerettsutvidelse (ST 1869, Odelstinget: 240).

³⁴⁸ Se kapittel 4: 53.

³⁴⁹ Pryser 1999: 59-60.

³⁵⁰ ST 1898: XXIV.

³⁵¹ ST 1873: 544-545.

forslag³⁵² ble forkastet med 54 mot 54 stemmer.³⁵³ I 1881 ble et alternativ av det Sverdrupske forslaget vedtatt med 74 mot 34 stemmer og oppnådde dermed det nødvendige 2/3 flertall.³⁵⁴ Det manglet imidlertid sanksjon. Denne kom etter at det Sverdrupske forslaget med mindre modifikasjoner på nytt ble vedtatt i 1884, denne gangen med 81 mot 30 stemmer.³⁵⁵ Så, i 1898 ble stemmerett for alle menn, den gang omtalt som alminnelig stemmerett, vedtatt med 78 mot 36 stemmer.³⁵⁶

Lagdelingen og interessemotsetningene innad i bondestanden og mellom de forskjellige regionene førte således til et brudd med de vertikale standsbåndene, forut for framveksten av klassesamfunnet. Grupper med noen lunde sammenfallende interesser søkte sammen, på tvers av regionale skillelinjer og på tvers av gamle standsskiller. Utviklingen av de politiske partiene utover på 1880-tallet forsterket dette. Det var spesielt venstresiden og bondestanden som tjente på dette forholdet. Som Pryser poengterer, majoriteten av den norske bondestanden regnet seg til middelklassen, og Venstre ble et samlingspunkt for de stadig mer mangfoldige middelklasseinteressene.³⁵⁷ Som Pryser skriver, Venstre ble et ”verkemiddel for den nye middelklassen: bønder, lærarar, funksjonærar og mindre næringsdrivende”.³⁵⁸ Ser man dette sammen med venstresidens opposisjonelle moderniseringsprosjekt, berører dette et annet viktig aspekt ved stemmerettsdebattene.

Både Alf Kaartvedt og Rolf Danielsen påpeker at det lå klare realpolitiske og strategiske hensyn bak venstresidens kamp for stemmeretten. Ifølge Kaartvedt ble forslaget om en utvidelse av stemmeretten i 1851 fremmet ut fra et ønske om å skape en bredere folkelig basis for en opposisjon mot embetsmannsregjeringen.³⁵⁹ Det eksisterte ikke noe folkelig krav om en stemmerettsutvidelse. Også Danielsen påpeker at stemmerettssaken i all hovedsak ble fremmet av grupper innad i Stortinget, og at det først var med striden om stemmeretten i 1884 at stemmerettsspørsmålet for alvor ble et folkelig krav.³⁶⁰ Videre påpeker Danielsen at Venstres programfesting av alminnelig stemmerett på 1890-tallet skyldtes at en stadig større del av Venstres Stortingsrepresentanter var byrepresentanter, mens partiet mistet oppslutning i distriktene. Dette gjorde at Venstre ble nødt til å appellere til potensielle byvelgere, og da spesielt blant de lavere lag. Alminnelig stemmerett var således en strategisk

---

³⁵² Sverdrups forslag, alternativ B og E.

³⁵³ ST 1879: 323-326.

³⁵⁴ Danielsen 1964: 37.

³⁵⁵ ST 1884: 787; Danielsen 1964: 37.

³⁵⁶ ST 1898: 508.

³⁵⁷ Pryser 1999: 77.

³⁵⁸ Pryser 1999: 292.

³⁵⁹ Kaartvedt 1964: 59.

³⁶⁰ Danielsen 1964: 35, 45.

programsak for å oppnå bredere folkelig støtte og dermed politisk styrke.³⁶¹ Tilsvarende var stemmerettsspørsmålet en sentral del av venstreopposisjonens kamp mot embetsstaten og dens liberalistiske politikk.

Det endelige politiske gjennombruddet for venstresiden kom etter det første ”partivalget” i 1882, og innføringen av parlamentarismen i 1884. Det er treffende at stemmerettsspørsmålet var den første saken på Stortingets agenda da Johan Sverdrups venstre regjering som den første regjeringen i norsk historie møtte fram til debatt i Stortingssalen.³⁶² Med innføringen av parlamentarismen var embetsmennesenes tid omme, og med det den klassiske liberalismens hegemoniske stilling. Venstresidens endelige gjennombrudd førte til et maktpolitisk og ideologisk hegemoniskifte, og la veien åpen for deres alternative moderniseringsprosjekt. Det vokste i større grad fram en vilje til å føre en politikk som brøt med liberalistiske økonomiske teorier og forestillinger. Spesielt førte venstresidens maktovertagelse til et nytt syn på statens rolle, hvor staten skulle være et aktivt instrument for å løse sosiale og økonomiske problemer i samfunnet.³⁶³ Selv om liberale verdier og tanker om de personlige friheter forble viktige, vant nye ideer om politisk demokrati og aktiv statlig inngripen større oppslutning. På mange områder overtok disse nye tankene plassen til de liberalistiske ideene om individuelle rettigheter. Som Sørensen skriver: “An entirely new task for the state became more and more dominant in political thinking: the creation of social equality through direct and systematic transfers of wealth between members of society”.³⁶⁴

Venstresidens kamp for en utvidelse av stemmeretten var således grunnleggende for utviklingen mot en større grad av politisk, sosial og økonomisk egalitet. Ved at stemmeretten ble utvidet ble den politiske makten forskjøvet i en mer folkelig retning, noe som førte til et politisk og ideologisk hegemoniskifte hvor synet på samfunnet og statens oppgaver endret seg. Samfunnet ble mer demokratisk, og det ble en større aksept for aktiv statlig inngripen og utjevning. Det ble i større grad ført en aktiv utjevningpolitikk, og det ble tatt viktige skritt mot å befeste institusjonelle rammer som sikret reell politisk, sosial og økonomisk utjevning.

En annen konsekvens av venstresidens gjennombrudd og embetsstatens fall var at selve forestillingen om Norge som et egalitært land ble en integrert del av den norske

---

³⁶¹ Danielsen 1964: 45-46. Det eksisterte også en slik oppfatning på Stortinget. Selboe hevdet for eksempel at det kun var personer som ønsket å slå seg fram på den politiske arena, men som ikke var i stand til dette uten en vid utvidelse av stemmeretten, som forfektet stemmerettssaken som et krav med bred tilslutning (ST 1879: 270).

³⁶² ST 1884: 770; Danielsen 1964: 37.

³⁶³ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 71; Sørensen 2001: 341. Det nye synet på statens oppgaver var spesielt synlig i Venstres skolepolitikk, som hadde en uttalt sosialt utjevneende målsetning (Sørensen 2001: 339, 341).

³⁶⁴ Sørensen 1995, i Lakaniemi: 71; Sørensen 2001: 341.

nasjonale identitet. Denne forestillingen ble ikke nødvendigvis eksplisitt uttrykt, men lå som et helt sentralt element bak det kulturelle nasjonsbildet som venstresiden fremdyrket. Som vi har sett gikk det et dypt skille mellom by og land i Norge, med en klar forestilling av kyst- og fjell-Norge som mer egalitært, og det sentrale innlandet og byene som i større grad preget av forskjeller. Dette gjenspeiler det kulturelle skillet som eksisterte i Norge, mellom en bykultur og en mer folkelig bondekultur. Som kulturell elite hadde embetsmennene lagt et grunnlag for en norsk elitekultur. Venstresidens tiltagende politiske styrke gjorde imidlertid at denne elitekulturen kom under press.³⁶⁵ Med venstresidens framvekst ble det kulturelle skillet mellom by og land styrket. Det vokste fram en teori om at det eksisterte to kulturer, ja, til og med to nasjoner i Norge; en utenlandsk, dansk bykultur, og en ekte, norsk kultur som man fant hos den norske bonden, og da spesielt på Vestlandet. Denne forestillingen ble styrket av venstresiden utover siste halvdel av 1800-tallet, ikke minst av Ernst Sars historiske syntese om den norske bonden som bæreren av den ekte norske kulturen i motsetning til en fremmed, dansk elitekultur. Denne forestillingen fikk også et radikalt uttrykk gjennom Arne Garborgs teori om at det eksisterte to separate nasjoner i Norge.³⁶⁶

Venstres politiske gjennombrudd førte til et nytt kulturelt hegemoni hvor dyrkningen av bondekulturen og "folket" utgjorde et helt sentralt element, og hvor elitekultur og bykultur ble oppfattet som fremmed og unorsk.³⁶⁷ Venstres gjennombrudd medførte således en form for kulturell og sosial utjevning, samtidig som de egalitære tradisjonene og forestillingen om Norge som et egalitært samfunn, ikke bare ble videreført men også styrket. Det ideologiske og kulturelle hegemoniet som vokste fram med Venstre befestet den norske likhetskulturen, hvor nedvurdering av elitekultur og dyrkning av det folkelige var sentrale trekk. Denne likhetskulturen ble ytterligere styrket under sosialdemokratiet i tiårene etter 1945, og har i det hele tatt forblitt et stabilt trekk ved den norske identiteten fram til i dag.³⁶⁸

---

³⁶⁵ Danielsen 1998: 75, 85. I tillegg til en voksende kulturell opposisjon, bidro embetsmennenes egen dyrkningen av den norske bondestanden til å underminere deres egen elitekultur.

³⁶⁶ Seip 1998, i Sørensen: 104.

³⁶⁷ Sørensen 2001: 144, 219, 348; Sørensen 1998, i Sørensen: 32.

³⁶⁸ Gulbrandsen m.fl. 2002: 14.

Oppsummering

I denne avhandlingen har vi undersøkt hvilken rolle egalitære forestillinger spilte i stemmerettsdebattene på 1800-tallet. Målet har vært å si noen om det egalitære Norge i liberalismens århundre. Vi har derfor undersøkt hvilken betydning liberalismens hegemoniske stilling hadde for utviklingen av norske egalitære tradisjoner og for utviklingen av et moderne og egalitært samfunn. I forbindelse med dette har vi undersøkt hvorvidt liberalismen representerte et brudd med standssamfunnets paternalistiske og statiske sosiale strukturer og holdninger.

Vi har sett at det i stemmerettsdebattene vokste fram to hovedgrupperinger på Stortinget. Disse gjenspeilte i all hovedsak det dyptgående skillet som eksisterte i det norske samfunnet, mellom byene og det sentrale innlandet på den ene siden og fjord- og fjell-Norge på den andre. Representantene for byene og innlandet støttet i all hovedsak opp om de konservative klasseforslagene, eller de gikk imot enhver endring av stemmerettsreglene. Representantene fra Vestlandet og Nord-Norge samt venstreliberale byrepresentanter gikk inn for de mer vidtgående skatte- og sensusforslagene. Disse to leirene samsvarte i stor grad med de politiske opposisjonsgruppene som i 1884 organiserte seg i partiene Høyre og Venstre.

Høyresiden var i stor grad dominert av embetsmennene. De baserte sin motstand mot en vidtgående endring av stemmerettsreglene ut i fra prinsipper hentet fra økonomisk liberalistisk teori. Den økonomiske liberalismens idealer om uavhengighet og økonomisk frihet førte til en nedvurdering og moralsk fordømmelse av de lavere samfunnsklassene. Tilsvarende førte den til en utpreget elitetenkning hvor stemmeretten skulle være forbeholdt nøye utvalgte samfunnsklasser hos hvem man kunne garantere den nødvendige uavhengighet og moralsk og åndelig styrke. Selv om rasjonale var hentet fra liberalistisk teori, gjenspeilte de konservatives holdninger klare stenderske trekk, og mye av deres argumentasjon var tydelig preget av paternalistiske forestillinger. Embetsmennesenes motstand fikk støtte fra flere hold, først og fremst storbøndene i innlandet hvis økonomiske egeninteresser i stor grad sammenfalt med embetsmennesenes politikk, og som så sine økonomiske interesser truet av de framvoksende, eiendomsløse samfunnsklassene.

Ved at de konservative konsekvent og standhaftig kjempet imot en utvidelse av stemmeretten, enten det var ut fra et prinipielt liberalistisk ståsted eller drevet av snevre egeninteresser, videreførte de en sosial differensiering som opprettholdt standsliknende skiller i det norske samfunnet. Spesielt da den klassiske liberalismens hegemoniske stilling

ble utfordret av en fremvoksende arbeiderklasse og en politisk styrket venstreside, grep de konservative liberalistene i sterkere grad til paternalistiske forestillinger i en kamp for å forsvare den eksisterende samfunnsordenen og sitt eget maktgrunnlag.

Den klassiske liberalismen videreførte således gamle paternalistiske sosiale mønstre, med en klar elitistisk og statisk lagdeling mellom samfunnsklassene basert på stemmeretten som et eksklusivt privilegium. Når det gjaldt holdninger og mentalitet representerte altså ikke den klassiske liberalismen et grunnleggende brudd med standssamfunnets paternalisme. Det var mange av de samme strukturene og ideene som ble videreført, selv om det rasjonale som lå til grunn var utpreget liberalistisk. Istedet forsterket og videreførte den klassiske liberalismen holdninger som var sterkt anti-egalitære. Til tross for at de konservative kjempet en tapende kamp og deres oppslutning var synkende, stod den klassiske liberalismen så sterkt i det norske samfunnet at den utgjorde en uovervinnelig hindring mot enhver endring av stemmerettsreglene i 70 år.

Sammenlignet med høyresiden fremsto venstresiden som langt mer egalitære i sine holdninger og argumentasjon. Et helt sentralt poeng er at det var venstresiden som kjempet fram en mer vidtgående utvidelse av stemmeretten, og dermed en større grad av politisk likhet, og i forlengelsen av det, sosial og økonomisk utjevning. Men det er spesielt argumentene og holdningene som preget venstresiden som vitner om egalitære verdier og holdninger. Det påfallende er imidlertid at mens liberalismen hos de konservative videreførte stenderske forestillinger og strukturer, synes den hos venstresiden å ha vært helt sentral for deres mer moderne og egalitære orientering. Venstresiden anvendte nærmest konsekvent en liberalistisk argumentasjon. Blant annet gikk tradisjonelle liberalistiske idéer om framskritt, utvikling, selvstendighet, personlig frihet og rettferdighet igjen som en rød tråd hos venstresiden i samtlige av stemmerettsdebattene, fra debatten i 1851 til debatten i 1898. Dette forholdet gjør at venstresidens liberalisme framstår som et brudd med standssamfunnets paternalisme, et brudd som gikk forut for framveksten av klassesamfunnet. Liberalismen framstår derfor som nært knyttet til venstresidens mer egalitære samfunnssyn, og deres kamp for utvidelsen av stemmeretten.

En nærmere analyse av venstresidens holdninger og argumentasjon gir imidlertid et mer sammensatt bilde. Argumentasjonen til Daae-Sørensen og Sverdrup-gruppen var karakterisert av en utpreget harmonitenkning. I motsetning til de konservative som i økende grad anla et konfliktorientert syn på samfunnet, hvor de oppererte med et grunnleggende skille mellom eiendomsbesittere og eiendomsløse, mente venstresiden at det ikke eksisterte noen interessekonflikter av betydning i det norske samfunnet, og at Norge ikke var et

samfunn preget av klasser eller klassemotsetninger. Denne harmonitenkningen var et konstant trekk ved venstresidens samfunnssyn i samtlige av stemmerettsdebattene. Den hadde sitt utgangspunkt i klare forestillinger om Norge som et særlig egalitært samfunn, med relativt små forskjeller og konflikter mellom samfunnsklassene, og en sterk sans for likhet. Dette harmoniske samfunnssynet var imidlertid preget av paternalistiske forestillinger, og avspeilet et stabilt og statisk samfunn hvor det ikke eksisterte dyptgående interessekonflikter eller avgjørende klassemotsetninger. Gjennom sin harmonitenkning forsøkte venstresiden å bevare og videreføre dette samfunnet. Man kan således se det som at venstresiden, lik høyresiden, forsøkte å bevare et statisk samfunn som hadde mye til felles med det førmoderne standssamfunnet. Men der høyresiden så det nødvendig å bevare grunnlovens klassesystem og stenge arbeiderne ute fra samfunnet for å forhindre at de forskjøv maktbalansen, mente venstresiden at den eneste måten å bevare samfunnets grunnleggende harmoni var ved i større grad å gi de nye samfunnsklassene stemmerett. Denne mer integrerende tilnærming til nye klasser motsa standssamfunnets tendens til å definere grupper inn i et statisk mønster, og representerte således et moderne element i venstresidens tenkning.

Forestillingen om Norge som et harmonisk og egalitært samfunn stod så sterkt hos venstresiden at de holdt fast ved denne harmonitenkningen selv mot slutten av 1800-tallet da klassesamfunnet og industrialiseringen tiltok for alvor. Mens samfunnsutviklingen og framveksten av en arbeiderklasse førte de konservative i en defensiv posisjon, gjorde harmonitenkningen at venstresiden i større grad ønsket å inkludere arbeiderne blant de stemmeberettigede, for på den måten å gjøre dem til en integrert og medansvarlig del av det norske samfunnet. Dette mente de var nødvendig for å bevare den grunnleggende harmonien i det norske samfunnet, og unngå klassemotsetninger av typen man kunne finne i andre europeiske land. Harmonitenkningen og forsettlingen om det norske folket som egalitært anlagt, var dermed en forutsetning for at venstresiden kunne gå til et slikt skritt. Man mente at en slik harmonisk utvikling av samfunnet var mulig i Norge nettopp fordi Norge stod i en særstilling som et relativt egalitært land med små forskjeller og tradisjoner for likhet. Den grunnleggende harmonitenkningen gjorde dermed at venstresiden kunne gå lengre enn de konservative i sine innrømmelser av politiske rettigheter. Dette førte til at venstresiden i større grad gikk framveksten av klassesamfunnet i møte, noe som er en viktig årsak til at overgangen til det moderne klassesamfunnet ble relativt mykere i Norge enn tilfellet var i en rekke andre land.

Siden liberalismen hadde hegemonisk status på 1800-tallet var all politisk debatt farget av liberalistiske tanker og forestillinger. Det at venstresiden argumenterte ut ifra et

liberalistisk rasjonale selv i 1851, mens det norske samfunnet i stor grad fortsatt var et paternalistisk standssamfunn, gjør at den liberalistiske argumentasjonen lett kan framstå som et brudd med standssamfunnets paternalisme. Dette gir et tvetydig inntrykk av liberalismen når man ser den opp mot høyresidens liberalistiske holdninger. Denne undersøkelsen har imidlertid vist at det var harmonitenkningen som lå til grunn for venstresidens egalitære holdninger. Den var en konstant faktor ved venstresidens samfunnssyn og argumentasjon i hele perioden fra 1851 til 1898. I et samfunn hvor liberalistisk ideologi betinget all politisk debatt, dikterte harmonitenkningen et liberalistisk uttrykk som støttet opp under og ga legitimitet til venstresidens politiske målsetninger. Det var dermed ikke liberalismen hos venstresiden som sådan som la grunnlaget for eller videreførte norske egalitære verdier, men venstresidens harmonitenkning. Det var harmonitenkningen som gjorde at venstresidens liberalistiske argumentasjon fikk et mer egalitært uttrykk.

Med venstresidens politiske gjennombrudd ble den klassiske liberalismens hegemoniske stilling brutt. Det ble en større aksept for å føre en mer aktiv sosialpolitikk som brøt med liberalistisk teori. Blant annet var det klare målsetninger om demokratisering av samfunnet og sosial utjevning. Ikke minst førte venstresidens politiske seier til en endelig utvidelse av stemmeretten, etter at stemmerettsreglene hadde stått uendret i 70 år. Etter den første endringen i 1884, ble stemmerett for alle menn innført i 1898. Med et nytt syn på statens oppgaver og innføringen av alminnelig stemmerett, ble det lagt institusjonelle rammer som også formelt gjorde Norge til et mer egalitært samfunn, og et grunnlag for en større grad av politisk, sosial og økonomisk utjevning. Harmonitenkning spilte her en avgjørende rolle. Den var selve forutsetningen for venstresidens mer egalitære og vidtgående politikk i stemmerettsspørsmålet. Den la grunnlaget for en egalitær tradisjon som i sin tur tilrettela ideologisk for fremveksten av et moderne samfunn, med strukturelle rammer som styrket Norge som et egalitært land. Harmonitenkningen er i det hele tatt det sterkeste uttrykket for egalitære tradisjoner i stemmerettsdebattene på 1800-tallet.

Litteratur

- Alldén, Lars m.fl. (red.) 1986. *Det norske samfunn*, 3. utg. Oslo.
- Aubert, Vilhelm m.fl. 1960. "Akademikere i norsk samfunnsstruktur 1800-1950", *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1960: 185-205.
- Barth, Erling, Karl-Ove Moene og Michael Wallerstein 2003. *Likhet under press – Utfordringer for den skandinaviske fordelingsmodellen*. Oslo.
- Benum, Edgeir 2005. *Aschehougs Norgeshistorie*, bind 12. Oslo.
- Dahl, Hans Fredrik 1986. "Those Equal Folk", Stephen R. Graubard (red.), *Norden: The Passion for Equality*. Oslo.
- Dahl, Ottar 1955. "Noen teoretiske problemer i sosialhistorien", *Historisk tidsskrift* 37: 185-203.
- Dale-Olsen, Harald 2002. "Topplønninger i det norske arbeidsliv – store kun i norsk målestokk?", *Søkelys på arbeidsmarkedet* 19 (2).
- Danielsen, Arild 1998. "Kulturell kapital i Norge", *Sosiologisk tidsskrift* 1998 (1/2).
- Danielsen, Arild 1998. "New Class/New Speak – et stykke ideologikritikk", i Rune Åkvik Nilsen og Pål Veiden (red.), *Sosiologisk fantasi*. Oslo.
- Danielsen, Rolf 1964. *Det norske Storting gjennom 150 år*, bind 2. Oslo.
- Dølvik, Jon Erik og Fredrik Engelstad (red.) 2003. *National regimes of collective bargaining in transformation: Nordic trends in a comparative perspective*. Oslo.
- Frøland, Hans Otto 2000. "Er desentraliserte lønnsforhandlinger ønskelig og mulig i offentlig sektor?", *Søkelys på arbeidsmarkedet* 17 (2).
- Furre, Berge 2000. *Norsk Historie 1914 – 2000*. Oslo.
- Graubard, Stephen R. (red.) 1986. *Norden: The Passion for Equality*. Oslo.
- Gulbrandsen, Trygve m.fl. 2002. *Norske makteliter*. Oslo.
- Høgnes, Geir 2002. "Organisasjoneliter – makt og avmakt", *Sosiologisk tidsskrift* 10(4).
- Jansen, Jonas, Øyvind Anker og Bjarte Kaldhol (red.) 1977. *Norsk biografisk leksikon*, bind 18. Oslo.
- Kaartvedt, Alf 1964. *Det norske Storting gjennom 150 år*, bind 1. Oslo.
- Kjeldstadli, Knut 2005. *Aschehougs Norgeshistorie, Et splittet samfunn*, bind 10. Oslo.
- Lange, Even 2005. *Aschehougs Norgeshistorie*, bind 11. Oslo.
- Liedman, Sven-Eric 1995. "Liberalism in the Nordic Context", i Ilkka K. Lakaniemi m.fl.

- (red.), *“Liberalism” – Seminars on Historical and Political Keywords in Northern Europe*. Helsinki: University Printing House.
- Lindstøl, Tallak 1914. *Stortinget og statsraadet 1814-1914*, bind 1. Kristiania.
- Lukács, Georg 1971. *Historie og klassebevissthet : studier i marxistisk dialektikk*.
- Moene, Karl-Ove 1999. ”Er den nordiske samfunnsmodellen truet av globalisering?”, *Søkelys på arbeidsmarkedet* 16 (1).
- Monbiot, George 2005: ”Punitive – and it works”, *Guardian Weekly* 21.01.2005.
- Myhre, Jan Eivind 1990. *Hovedstanden Chrisitania. Fra 1814 til 1900. Oslo bys historie*, bind 3. Oslo.
- Myhre, Jan Eivind 1994. ”Mellomklassens fremstød”, *Dugnad: Tidsskrift for entologi* 1994 (1).
- Myhre, Jan Eivind 1999: ”Århundreskiftet som sosialt vannskille: borgerskap og middelstand”, i Bjarne Rognan (red.), *Norge Anno 1900. Kulturhistoriske glimt fra et århundreskifte*. Oslo.
- Mykland, Knut 1955. *Trondheim bys historie*, bind 3. Trondheim.
- Nerbøvik, Josten 1999. *Norsk historie 1860-1914*. Oslo.
- Pryser, Tore 1999. *Norsk historie 1814-1860. Frå standssamfunn mot klassesamfunn*. Oslo.
- Sagmo, Ivar 1998. ”Norge – et forbilde eller et utviklingsland? Folk og land i første halvdel av 1800-tallet – sett med tyske reisendes øyne”, i Øystein Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonalitet på 1800-tallet*. Oslo.
- Seip, Anne-Lise 1973. *Vitenskap og virkelighet. Sosiale, økonomiske og politiske teorier hos T.H. Aschehoug 1845 til 1882*. Oslo.
- Seip, Anne-Lise 1998. ”Det norske ”vi” – kulturnasjonalisme i Norge”, i Øystein Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonalitet på 1800-tallet*. Oslo.
- Seip, Jens Arup 1974. *Utsikt over Norges historie*, bind 1. Oslo.
- Sejersted, Francis 1979. ”Demokrati og rettsstat – et perspektiv på 1800-tallets politiske brytninger”, *Historisk tidsskrift* 58 (1).
- Semmingsen, Ingrid 1954. ”The dissolution of Estate Society in Norway”, *Scandinavian Economic History Review* II (1).
- Solheim, Klaus Frode 1976. *Oppfatningen av forholdet mellom samfunnsklassene slik det kom til uttrykk i stemmerettsdebattene på 1800-tallet*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

- Steen, Sverre 1932. "Ole Gabriel Ueland og bondepolitikken" av Arne Bergsgård, anmeldt av Sverre Steen, *Historisk tidsskrift* 29: 325-340.
- Sørensen, Øystein 1995. "Norwegian Nineteenth Century Liberalism and its Antecedens", i Ilkka K. Lakaniemi m.fl. (red.), "*Liberalism*" – *Seminars on Historical and Political Keywords in Northern Europe*. Helsinki: University Printing House.
- Sørensen, Øystein 1998. "Hegemonikamp om det norske. Elitenes nasjonsbyggingsprosjekter 1770 – 1945", i Øystein Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonalitet på 1800-tallet*. Oslo.
- Sørensen, Øystein (red.) 1998. *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo.
- Sørensen, Øystein 2001. *Kampen om Norges sjel. Norsk idéhistorie*, bind III. Oslo.
- Thorkildsen, Dag 1995. "Nasjonalitet, identitet og moral", *KULTs skriftserie* 33: 123.
- Thorkildsen, Dag 1998. "En nasjonal og moderne utdanning", i Øystein Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonalitet på 1800-tallet*. Oslo.
- Tønneson, Stein 1993. "Norden speiler seg: Identitetsdebatten 1986-93", *Historisk tidsskrift* 72 (3).
- Østerud, Øyvind 1991. "Nasjonalstaten Norge – en karakteriserende skisse", i Lars Alldén m.fl. (red.), *Det norske samfunn*, 3. utg. Oslo.

Kilder

Aftenposten 03.05.2005: 8-9

Aftenposten 06.09.2005: 30-31

Aftenposten 08.10.2006: 2-3.

Christianiaposten, 1852, nr. 1195.

NRK, Redaksjon En, 11.04.2005.

Stortingets Efterretninger (SE)1851.

Stortingstidende (ST)1866.

Stortingstidende (ST) 1869, Lagthinget.

Stortingstidende (ST) 1869, Odelstinget.

Stortingstidende (ST) 1869, Stortinget.

Stortingstidende (ST) 1873.

Stortingstidende (ST) 1875.

Stortingstidende (ST) 1879.

Stortingstidende (ST) 1884.

Stortingstidende (ST) 1889.

Internettefeanser:

<http://www.lovdatab.no/all/tl-18140517-000-006.html#112>

<http://www.samlaget.no/historie/utdr1814.html>

http://www.sffarkiv.no/1905/Allmenne_artiklar_1905/1905Kven_roysterett.htm